
Snježana Kordić
Riječi na granici
punoznačnosti
HRVATSKA SVEUČILIŠNA NAKLADA

Recenzenti
prof. dr. Ivo Pranjković
prof. dr. Josip Silić

Urednica
Anita Šikić

Tehnički urednik
Edi Ocvirk

Likovna oprema
Dubravka Zglavnik

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna knjižnica – Zagreb

UDK 811.163.42'367

KORDIĆ, Snježana
Riječi na granici punoznačnosti / Snježana Kordić. – Zagreb : Hrvatska sveučilišna naklada, 2002.

Bibliografija uz svako poglavlje. – Kazala. – Summary : Zusammenfassung.

ISBN 953-169-073-1

420725060

Knjiga je tiskana uz potporu Ministarstva znanosti i tehnologije RH.

Snježana Kordić

Riječi na granici punoznačnosti

HRVATSKA SVEUČILIŠNA NAKLADA
Zagreb, 2002.

PREDGOVOR

Ova knjiga predstavlja habilitacijski rad obranjen na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Münsteru 7. 1. 2002. godine. Članovima komisije za ocjenu habilitacije prof. dr. Gerhardu Birkfellneru (Münster, predsjednik komisije), prof. dr. Wilhelmu Grießhaberu (Münster), prof. dr. Karlu Gutschmidtu (Dresden), prof. dr. Helmutu Jachnowu (Bochum) i prof. dr. Peteru Rehderu (München) najsrdačnije se zahvaljujem.

Želim se zahvaliti i prof. dr. Ivi Pranjkoviću i prof. dr. Josipu Siliću što su rukopis preporučili za objavljivanje u Hrvatskoj sveučilišnoj nakladi, kao i urednici Aniti Šikić što je rukopis odmah uvrstila u tu nakladu.

U Münsteru početkom 2002. S. K.

SADRŽAJ

UVOD

Cilj pisanja ove knjige bio je doprinijeti poboljšanju leksikografskih i gramatičkih priručnika, i to na način da se opišu sintaktička, semantička i pragmatička svojstva određenog broja zamjenica, čestica, imenica, veznika i glagola. Radi se o onim jedinicama koje u jezičnom sistemu zauzimaju poziciju između punoznačnih riječi i riječi koje imaju samo gramatičku funkciju. Njihovo osciliranje između leksičkog i gramatičkog statusa kao i mogućnost njihovog korištenja na nekoliko različitih načina otežali su njihov opis, što se jasno vidi u rječnicima i gramatikama našeg jezika. Budući da takvih jedinica ima veći broj, za ovu knjigu su odabrane one među njima o kojima domaći rječnici i gramatike nude posebno oskudan opis ili čak ne nude nikakav. Takvu postojeću situaciju je važno prevladati već i stoga što su te riječi izuzetno česte: prosječno je svaka deseta riječ u jezičnoj upotrebi jedna od riječi koje se opisuju u ovoj knjizi. Zato se može očekivati da će ova knjiga zanimati ne samo lingviste nego i sve one koji žele saznati više o jezičnim jedinicama koje tako često koristimo.

Prva tri poglavlja knjige bave se svojstvima ličnih zamjenica *ja/ti/on/mi/vi/oni*, izražavanjem poštovanja pomoću lične zamjenice *Vi* i izražavanjem uopćavanja pomoću pozamjeničene imenice *čovjek*. Sljedeća tri poglavlja posvećena su pokaznim zamjenicama *ovaj/taj/onaj*, pokaznim riječima *evo/eto/eno* i složenom vezniku *tim više što*. U zadnja dva poglavlja radi se o glagolima *imati, biti* i *trebati*. Na kraju svakog poglavlja predlaže se jedan model gramatičkog i leksikografskog opisa predstavljenih riječi. U knjizi se na više mjesta te riječi uspoređuju s odgovarajućim riječima u ostalim slavenskim (i drugim) jezicima.

Rezultati ovog istraživanja trebaju prvenstveno služiti praktičnoj svrsi i naći primjenu u gramatikama i rječnicima. Takva namjena odredila je i izbor metoda prema kojima se radilo: 1) za dobivanje informacija o načinima upotrebe i o učestalosti istraživanih riječi koristili su se korpusi iz raznih funkcionalnih stilova pisanog i govorenog jezika *(korpusna lingvistika)*. 2) Riječi su se opisivale ne samo na razini rečenice *(klasični strukturalistički pristup)* nego i iznad rečenične razine kada je to bilo potrebno. 3) Pritom se obraćala pažnja na njihovu ulogu pri ostvarivanju kohezije teksta *(lingvistika teksta)*. 4) Da bi se što potpunije došlo do značenja istraživanih riječi, vodilo se računa o izvanjezičnoj situaciji i o namjerama govornika *(pragmatika)*.

1. UPOTREBA LIČNIH ZAMJENICA *JA/TI/ON*

1.1. UVOD

Lične zamjenice postoje u svim jezicima (Benveniste 1974: 291).[1] Većina jezika ima šest ličnih zamjenica, koje se razlikuju na osnovi tri lica (1./2./3. lice), npr. *ja / ti / on*, i dva gramatička broja (jednina / množina), npr. *ja / mi*. Samo u nekoliko jezika na svijetu lične zamjenice mogu pokazivati ne samo jedninu i množinu nego i dvojinu i trojinu, koje se još dodatno raščlanjuju u 1. licu s obzirom na uključenost ili isključenost sugovornika (Crystal [2]1997: 92). Navedena kombinacija gramatičkog broja s tzv. *inkluzivom* i *ekskluzivom* razlog je da u takvim jezicima postoji ukupno čak jedanaest ličnih zamjenica 1. i 2. lica, dok npr. u engleskom jeziku postoje samo tri zamjenice 1. i 2. lica.[2] Među slavenskim jezicima također se nailazi na veliku razliku u broju ličnih zamjenica 1. i 2. lica. U slovenskom ih ima čak deset: *jaz, ti, mi, vi, me, ve, midva, medve (midve), vidva, vedve (vidve)*. Tako veliki broj zamjenica uzrokovan je postojanjem dvojine i gramatičkog roda u dvojini i u množini (v. Rehder [3]1998: 237; Priestly 1993: 407). Za razliku od slovenskog, u HS[3] postoje samo četiri lične zamjenice 1. i 2. lica: *ja, ti, mi, vi*.

Lične zamjenice ubrajaju se u *deiktička* jezična sredstva. Za takva sredstva karakteristično je sljedeće: a) izmjenjivost upućivanja na predmete (ta promjenjivost *referencije* poznata je pod nazivom *shifting*), b) pokazivanje, c) razlikovanje blizine i udaljenosti, d) određivanje s obzirom na perspektivu govornika, e) mogućnost upravljanja pažnjom sugovornika, f) navodno slabo vlastito značenje (više o tome v. u Blühdorn 1995: 110-113 i Kordić 1999: 126-128).

---

[1] U jezicima na Dalekom istoku bivaju namjerno izostavljane zbog principa uljudnog ophođenja (ibid.).

[2] O gramatičkom broju v. u Kordić (2001a: 62-75).

[3] Skraćenicu »HS« ovdje i dalje u knjizi treba čitati »hrvatski standard« ili, kako bi znanstvenije bilo, »hrvatskosrpski« jezik jer sve tvrdnje i zaključci navedeni u ovoj knjizi vrijede za čitavo jezično područje na kojem se standardni jezik zasniva na istom, štokavskom dijalektu, dakle za područje Hrvatske, Srbije, Bosne i Hercegovine i Crne Gore. O nazivanju jezika v. više u Kordić (2001b: 236-243; 2001c: 193-201; 2002: 237-253).

Lične zamjenice se ubrajaju u jezična sredstva koja se najčešće koriste. U jednomilijunskom korpusu pisanog HS jezika prikazanom u Moguš (1999) lična zamjenica ***on*** nalazi se na petom mjestu među najučestalijim riječima, lična zamjenica ***ja*** na osmom, ***ti*** na dvadesetom, ***mi*** na trideset i četvrtom, ***vi*** na četrdeset i petom. U rječniku ruskog jezika se lične i pokazne zamjenice nalaze među dvadeset najučestalijih riječi (usp. Граудина 1980: 228). Što se tiče odnosa učestalosti ličnih i predmetnih pokaznih zamjenica u korpusu pisanog jezika Moguš (1999), lične zamjenice su dva puta češće nego predmetne pokazne zamjenice. U korpusu govorenog jezika Savić/Mitro (1998) lične zamjenice su tri puta češće od predmetnih pokaznih zamjenica (o predmetnim pokaznim zamjenicama v. u poglavlju 4, str. 67-92).

1.2. »PRO-DROP« JEZICI

U nizu jezika se lična zamjenica ne mora upotrijebiti kad ima funkciju subjekta. Takvi jezici se nazivaju ***pro-drop*** jezici. Radi se o jezicima s toliko razvijenim ličnim glagolskim oblicima da je iz njih vidljivo je li subjekt u 1., u 2. ili u 3. licu, npr. ***radi-m, radi-š, radi-mo, radi-te***. Tako se npr. u HS, za razliku od npr. njemačkog ili engleskog jezika, lična zamjenica u funkciji subjekta ispušta ako nije kontrastirana ili posebno naglašena, usp. ***Putujem na more*** naspram ***Ja putujem na more (a ne ti)***. Subjektna lična zamjenica fakultativna je i u makedonskom (Friedman 1993: 291) i u poljskom jeziku, za razliku od ruskog, u kojem je prisutnost subjektne lične zamjenice uobičajena, a njeno izostavljanje stilski markirano (Nilsson 1982: 32).

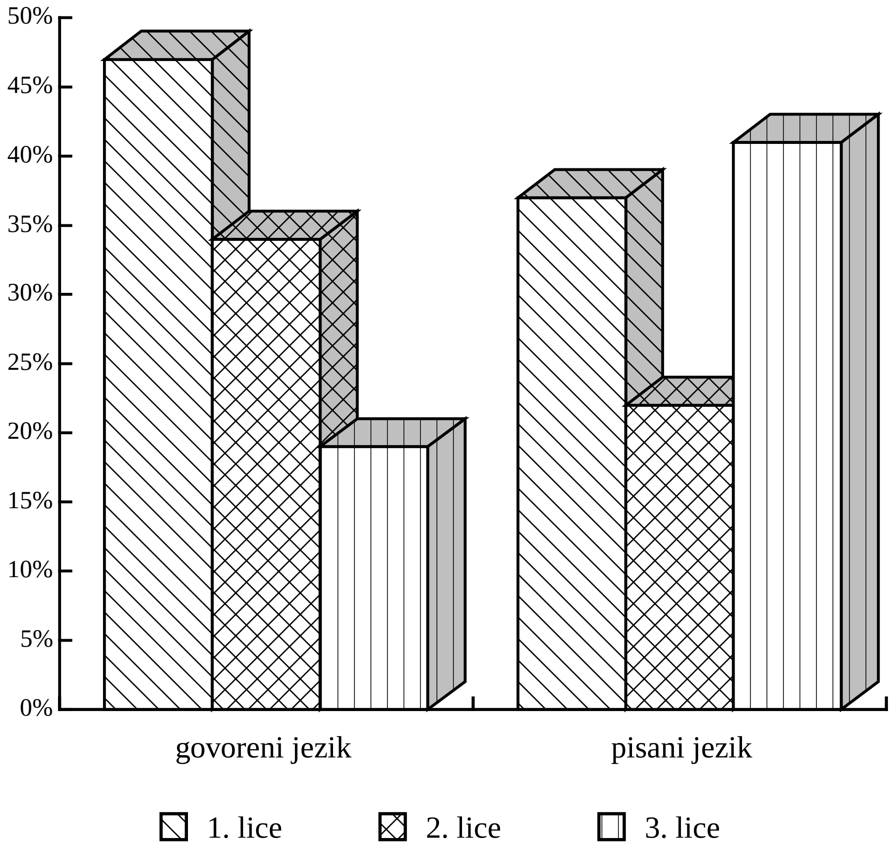
U vezi s ispuštanjem fakultativne lične zamjenice postoje razlike između pisanog i govorenog jezika.[4] Analiza telefonskih razgovora na poljskom jeziku pokazala je sljedeće: ako je glagol u prvom licu, onda je odnos 2:1 između nultog i eksplicitnog zamjeničkog subjekta; ako je glagol u drugom licu, odnos je 3:1; a ako je u trećem licu, odnos je 4:3 (Nilsson 1982: 32-33). To »demonstrates that explicit pronominal subjects are considerably more common in spoken than in written language« (ibid.) jer u pisanom korpusu se eksplicitni zamjenički subjekt u prvom i

[4] O ličnim zamjenicama *ja* i *ti* već je Benveniste (1974: 280) istakao da je teško zamisliti jedan kratki govoreni tekst u kojem se ne bi pojavile, dok se u dugačkom znanstvenom članku ne moraju pojaviti ni jedanput.

trećem licu jednine pojavljuje samo u 3-10% rečenica. Eksplicitnost zamjeničkog subjekta u poljskim tekstovima je stilski markirana: ona pridaje pisanome tekstu razgovornu nijansu. U ruskom jeziku, koji nije tipičan pro-drop jezik, obrnuto je. Tamo pisanome tekstu razgovornu nijansu pridaje ne eksplicitnost, nego izostavljanje zamjeničkog subjekta (ibid.: 38-39).

Razlog za čestu upotrebu fakultativnih ličnih zamjenica prvog i drugog lica u govorenom stilu pro-drop jezika može se tražiti u činjenici da je za razgovore karakteristična stalna izmjena uloga govornika i sugovornika. Zamjenice prvog i drugog lica označavaju upravo to preuzimanje uloga. Pomoću njih se osim toga postiže i isticanje i izražava prisnost.

Odnos učestalosti ličnih zamjenica 1., 2. i 3. lica jednine i množine u govorenom i pisanom HS jeziku prikazuje sljedeći dijagram:

Rezultati prikazani u dijagramu zasnivaju se na: a) korpusu telefonskih razgovora Savić/Mitro (1998), u kojem sam našla tisuću pojavnica ličnih zamjenica (od toga lične zamjenice 1. lica čine 47%, 2. lica 34%, a 3. lica 19%); b) jednomilijunskom korpusu pisanog jezika Moguš (1999), u kojem ima 33 tisuće pojavnica ličnih zamjenica (od čega lične zamjenice 1. lica čine 37%, 2. lica 22%, 3. lica 41%). Kao što se vidi, odnos učestalosti zamjenica 1. i 2. lica naspram zamjenica 3. lica mijenja se bitno ovisno o tome da li se radi o govorenom ili o pisanom jeziku.

I unutar pisanog jezika varira učestalost ličnih zamjenica, i to ovisno o funkcionalnom stilu: najčešće se pojavljuju u književnom stilu, a najrjeđe u administrativno-pravnom. To je povezano sa svojstvom administrativno-pravnog stila da se u njemu najčešće koriste bezlične konstrukcije (statističke podatke v. u Tošović 1995: 209-217).

1.3. POSEBNOSTI LIČNIH ZAMJENICA TREĆEG LICA

Zamjenice 1. i 2. lica bitno se razlikuju od zamjenica 3. lica. Dok se zamjenice 1. i 2. lica odnose samo na ljude (osim u rijetkim slučajevima personifikacije), zamjenice 3. lica odnose se u mnogim jezicima i na predmete i pojave. *Ja* i *ti* označavaju sudionike govornog čina, a *on* označava nesudionika.

Lična zamjenica 3. lica može u nekim jezicima ispunjavati čisto gramatičku, formalnu funkciju. Tako se npr. u njemačkom i u engleskom koristi kao sadržajno prazna oznaka za mjesto subjekta u rečenici, usp. njem. *Es regnet*, engl. *It is raining* i HS **Ono kiši* (= 'Pada kiša'). Za razliku od 3. lica, lične zamjenice 1. i 2. lica zadržavaju svojstvo ukazivanja na osobu.

Gramatički sadržaj zamjenice 3. lica po pravilu je bogatiji od gramatičkog sadržaja zamjenica 1. i 2. lica (Mühlhäusler/Harré 1990: 84). Zato 3. lice zna u nekim jezicima biti vrlo raslojeno. Wundt (1921: 52) navodi da se u jednom indijanskom jeziku upotrebljava čak devet različitih zamjenica 3. lica ovisno o tome da li onaj na kojeg se upućuje stoji, sjedi, hoda itd. U drugom indijanskom jeziku ima sedam ličnih zamjenica 3. lica, a izražavaju različite stupnjeve udaljenosti, da li je osoba na koju se upućuje prisutna ili ne, da li se još uvijek nalazi u vidnom polju ili ne i sl. (Forchheimer 1953: 9-10).

U 3. licu postoji i najveća mogućnost za iskazivanje gramatičkog roda: »gender distinctions in pronouns are made in many genetically unrelated languages [...] it is most important to distinguish the gender of what is spoken about and less important to signal that of the addressee and even less that of the speaker« (Mühlhäusler/Harré 1990: 70; usp. i Kerner 1989: 176). Lična zamjenica 3. lica ima npr. u HS oblike za tri roda u jednini i za tri roda u množini: *on, ona, ono, oni, one, ona*. U mnogim drugim jezicima je iskazivanje roda ograničeno na jedninu, npr. u ruskom, bugarskom i u većini germanskih jezika (Weinrich 1993: 97). Na pitanje zašto uopće u 3. licu postoji razlika u rodu Ницолова (1986: 39) odgovara na sljedeći način: 1. i 2. lice, tj. govornik i slušatelj su sudionici govornog čina i već samim time dovoljno određeni. Treće lice označava nesudionika govornog čina koji je predmet razgovora. Takvih nesudionika koji su predmet razgovora može biti nekoliko, pa kad se na njih upućuje pomoću ličnih zamjenica 3. lica, izražavanje roda može imati važnu razlikovnu ulogu. Zato lične zamjenice 3. lica imaju posebne oblike za tri roda.

U germanskim jezicima postoji podjela ličnih zamjenica 3. lica prema određenosti / neodređenosti osobe na koju se upućuje. Osim ličnih zamjenica 3. lica koje se odnose na određene osobe upotrebljava se i lična zamjenica koja izražava da osoba nije određena ili da se na nju ne želi uputiti konkretno, npr. njem. *man*, engl. *one*. I francuski ima zamjenicu 3. lica za tzv. neodređeno-lično upućivanje (Булыгина/Шмелев 1997: 321).

Upućivanje na predmete ili osobe koje nisu ni govornik ni sugovornik po pravilu je *anaforičko*, kao u primjeru *Kako se Darko snašao u stranoj sredini? Njemu (= Darku) je to prvi odlazak u Ameriku*. Takav tip upućivanja na neku već izrečenu imeničku sintagmu najjednostavnije se ostvaruje pomoću ličnih zamjenica 3. lica. One zato imaju bitnu ulogu u izgradnji *kohezije* teksta (Илиева 1985: 30; Drosdowski [5]1995: 321). Njihov učinak je »*Sicherung der Referenz* und *Vermeidung von Informationswiederholung*« (Girke 1985: 56, 75). Češće se pojavljuju u narativnim i deskriptivnim tekstovima. U nekim jezicima mogu izraziti pojmovnu istovjetnost, a da se pritom ne radi i o istovjetnosti predmeta (*referencijalnoj* istovjetnosti, *koreferenciji*), npr. u HS (telefonski razgovor) A: *Što radiš?* B: *Upravo pravim TORTU.* A: *Daa? I ja ću JE sutra praviti.* U takvim primjerima u njemačkom, ruskom i engleskom nije moguće upotrijebiti ličnu zamjenicu, usp. njem. A: *Was machst du gerade?* B: *Ich mache eine Torte.* A: *Auch ich mache *sie morgen.*

Lične zamjenice 3. lica su već toliko ustaljeni znak koreferencije s imenicom u prethodnom dijelu teksta da bi u nekim primjerima ponavljanje imenice na mjestu lične zamjenice čak raskinulo kohezivnu vezu. Ista imenica bi se ponovljena tumačila kao da se odnosi na neke druge referente, usp. primjer u kojem je imenica zamijenjena ličnom zamjenicom *SVAKA ŽENA **je sretna kad** JE **njen muž obasipava poklonima*** i primjer u kojem je imenica ponovljena ***SVAKA ŽENA je sretna kad njen muž** SVAKU ŽENU **obasipava poklonima***. Lična zamjenica je znak ***tematičnosti*** (»die Pronominalisierung signalisiert thematische Kontinuität«, Girke 1985: 76), dok se ponavljanje imenice shvaća kao ***rematiziranje***. Objašnjenje za ovu pojavu po svoj prilici leži u ekonomiziranju, koje je jedno od osnovnih svojstava jezika. Kad je moguće postići ekonomičnost upotrebom zamjenice, a ona ipak nije upotrijebljena, onda se ponavljanje imenice shvaća kao signal da je nešto kod te imenice izmijenjeno (jer inače bi se, pretpostavlja se, kao ekonomičnija upotrijebila zamjenica). Budući da na pojmovnom planu kod ponovljene imenice promjene nema, preostaje jedino plan referencije promatrati kao izmijenjeno područje. U nizu sintaktičkih okruženja, prvenstveno u zavisnim rečenicama, imenica se mora zamijeniti zamjenicom, npr. ***Marija**$_i$ **kaže da će ona**$_i$**/*Marija**$_i$ **sutra izići na ispit***. Očito je da zavisna rečenica ne smije biti previše opterećena već poznatim, ***tematskim*** elementima. Budući da novu, ***rematsku*** informaciju, zbog koje se zavisna rečenica i uvodi, izriču drugi njeni dijelovi, ponavljanje imenice bilo bi nepotrebno opterećivanje poznatom informacijom.

1.4. LIČNE ZAMJENICE TREĆEG LICA I POKAZNE ZAMJENICE

Lične zamjenice 1. i 2. lica razvile su se prije ličnih zamjenica 3. lica (Майтинская 1969: 196). Ima mnogo jezika u kojima ni danas ne postoji posebna lična zamjenica 3. lica, nego se u njenoj funkciji upotrebljava pokazna zamjenica (Бондарко 1991: 88). Tako se npr. u makedonskom jeziku zamjenica *moj (moa, maa, mue*) koristi i kao pokazna zamjenica i kao lična zamjenica 3. lica u nominativu muškog, ženskog i srednjeg roda jednine i množine (Friedman 1993: 264-265). U drugim jezicima se lična zamjenica 3. lica oblikovala vrlo kasno, i to na osnovi već postojećih pokaznih zamjenica (Майтинская 1969: 202).

Ruska lična zamjenica *он* i pokazna zamjenica *mom* su u anaforičkoj upotrebi u nizu situacija međusobno zamjenjive (Berger 1988: 15, 22). I u češkom jeziku je lična zamjenica 3. lica bliska pokaznoj zamjenici ***to*** kad se radi o ukazivanju na predmete (Karlík/Nekula/Rusínová 1995: 286). U ugrofinskim jezicima se za ukazivanje na predmete koristi pokazna zamjenica u ulozi lične zamjenice 3. lica (Майтинская 1969: 165).

Osnovna razlika između pokaznih zamjenica i lične zamjenice 3. lica je to što se pokazne zamjenice upotrebljavaju i pridjevski (***TAJ ČOVJEK sve zna***) i imenički (***TAJ sve zna***), dok se lična zamjenica 3. lica upotrebljava samo imenički (***ON sve zna***; pridjevska upotreba nije moguća ****ON ČOVJEK sve zna***).

Hoće li se upotrijebiti lična zamjenica 3. lica ili pokazna zamjenica, ovisi u češkom i ruskom jeziku o tipu teme (Uhlířová 1992: 249). Ako je tema jednaka temi prethodne rečenice, koristi se lična zamjenica, a ako je tema jednaka remi prethodne rečenice, onda se koristi pokazna zamjenica (Ницолова 1986: 18). To se može oprimjeriti rečenicama iz HS jer se i u HS pokazna zamjenica koristi umjesto lične kad je potrebno izraziti da je subjekt promijenjen: ***Ivan je pogledao Petra. ON (Ivan) je mislio... / OVAJ (Petar) je mislio...*** (više o tome v. na str. 81-82).

Ницолова (1986: 37-38) opisuje na primjeru bugarskog jezika stilističke i sociolingvističke posebnosti upotrebe lične zamjenice 3. lica naspram upotrebe pokazne zamjenice ili imenice u situaciji kada osoba A i osoba B razgovaraju o osobi C pred tom osobom, pa su moguće upotrebe: ***ON je tek danas došao / TAJ je tek danas došao / GOSPODIN PERIĆ je tek danas došao.*** U takvim primjerima pokazna zamjenica (***taj***) izražava omalovažavajući odnos i može se koristiti samo u posebnim okolnostima, npr. ako su A, B i C jako dobri prijatelji i mogu si dozvoliti prividnu grubost u međusobnom ophođenju. Lična zamjenica (***on***) može se upotrijebiti ako između A, B i C postoji određena mjera prisnosti i ako imaju jednak društveni položaj. Ako je C po svom društvenom položaju iznad A i B ili im je nepoznat, pa se stoga moraju pred njim ponašati službeno, onda nije prikladna upotreba lične zamjenice 3. lica, nego se koristi imenica (***gospodin Perić***). Izrazita neprikladnost pokazne zamjenice u takvim situacijama uzrokovana je time što se pokazivanje poistovjećuje s ignoriranjem imenovanja (Химик 1990: 65). U opisima pokaznih riječi često se nalazi napomena da su praćene gestom pokazivanja, a pokazivanje gestom na neku osobu smatra se u evropskoj kulturi već stoljećima problematičnim komunikacijskim činom (Bellmann 1990: 162).

Povezanost ličnih zamjenica 3. lica i pokaznih zamjenica posebno je vidljiva u njemačkom jeziku. Tamo se, naime, lične zamjenice *er/sie/es* u govorenom jeziku vrlo često zamjenjuju pomoću pokaznih zamjenica *der/die/das*. Neki autori govore o dva sistema njemačkih ličnih zamjenica. Bellmann (1990: 210), naprotiv, govori o jednom sistemu i o jednoj proširenoj paradigmi, koja je uvjetovana pragmatičkim, a ne gramatičkim činiocima. Weinrich (1993: 96, 374, 380) razlikuje tematske lične zamjenice 3. lica, *er/sie/es,* i rematske lične zamjenice 3. lica, *der/die/das*. Svojstva tematskih zamjenica su poznatost i neupadljivost, a svojstva rematskih su poznatost i upadljivost. Rematske zamjenice se često koriste u dijalozima, kada se govorniku netko/nešto učini upadljivim, i to želi jezično izraziti. Ponekad mogu zbog svoje upadljivosti doći u sukob s pravilima uljudnosti, npr. kada se umjesto obraćanja u 2. licu odabere rematska zamjenica 3. lica (ibid.: 384-385).

1.5. METAFORIČKE UPOTREBE LIČNIH ZAMJENICA

Kao što je već rečeno, lične zamjenice su jedno od najčešće korištenih jezičnih sredstava, pogotovo u govorenom jeziku. One postoje u svim jezicima, označavajući u njima govornika, sugovornika i predmet razgovora. Na prvi pogled izgleda da je time opis njihovog značenja iscrpljen, međutim nije tako. Iznenađujuće je velik broj »sporednih« značenja i metaforičkih upotreba svake pojedine lične zamjenice. Te mogućnosti dijelom se podudaraju, a dijelom razlikuju od jezika do jezika. U ovom poglavlju prikazat će se kakve sve upotrebe ličnih zamjenica postoje na primjeru raznih jezika (HS, bugarskog, poljskog, ruskog, njemačkog).

Iako je uobičajeno da se prvo lice jednine (govornik) označava ličnom zamjenicom *ja*, drugo lice jednine (sugovornik) ličnom zamjenicom *ti*, treće lice jednine (predmet razgovora) ličnom zamjenicom *on*, odstupa se u određenim uvjetima od toga - ne biva upotrebljena npr. zamjenica *ja* da bi se označio govornik, nego se koristi neka druga lična zamjenica. Takvo odstupanje od uobičajene upotrebe lične zamjenice naziva se *metaforička upotreba* ili *transpozicija* (Ницолова 1986: 14). Smatra se da skoro svaka lična zamjenica može izraziti bilo koje lice i da

skoro svako lice može biti izraženo bilo kojom ličnom zamjenicom (Химик 1990: 170).

Ta pojava počiva na pragmatičkim činiocima: na društvenom statusu sudionika komunikacije, na njihovim međusobnim odnosima, razini kulture, spolu, uzrastu, srodstvu, odnosu potčinjenosti itd. Koristeći transpoziciju, govornik cilja na emocionalnu stranu sugovornika (Баракова 1993: 136). Sve primjere transpozicije Мартынов (1982: 118) svodi na sljedeće: a) ili se radi o prividnom uključivanju govornika u proces u kojem nije sudjelovao i neće sudjelovati, b) ili se radi o prividnom isključivanju iz procesa u kojem se sudjelovalo ili će se sudjelovati. Prvo ima za učinak suosjećanje i povjerljivost, a drugo nepristranost i objektivnost. Mnoge transpozicije su stilski obilježene kao izrazito razgovorne (Ницолова 1986: 58).

1.5.1. IZRAŽAVANJE LICA POMOĆU 'JA'

Lična zamjenica 1. lica je manje od drugih ličnih zamjenica podložna transpoziciji (Běličová-Křížková 1976: 343). Jedno od svojstava lične zamjenice 'ja' je njena jednoznačnost (Химик 1990: 33): 'ja' toliko određeno povezuje radnju sa samim govornikom da nije podložno prenošenju na druga lica. Svojstva lične zamjenice 1. lica (a to su individualiziranje, konkretnost, određenost, jednoznačnost) objašnjavaju zašto 'ja' s jedne strane vrlo rijetko zamjenjuje druga lica, a s druge strane najčešće biva zamijenjeno nekim drugim licem (v. podatke o ruskom u Tošović 1995: 204).

Prvo lice jednine umjesto drugog lica

U HS, poljskom, bugarskom i njemačkom jeziku koristi se 1. lice jednine umjesto 2. lica kada se govori djetetu ili kućnom ljubimcu, npr. hs. *Kako lijepo hodam! Kako sam ja dobar dečko!;* njem. *Wie schön ich doch laufe! Was für ein lieber Junge ich doch bin!* Odrasli koriste tu transpoziciju pod utjecajem emocija, a možda i u uvjerenju da pomažu djeci upotrebom 1. lica (Баракова 1993: 142).

Prvo lice jednine umjesto trećeg lica

Transpozicijom 1. lica može se postići uopćavanje, npr. u bugarskom i HS: hs. ***Zamisli da odem ja, docent, do direktora - kad kažem ja, ne mislim na sebe, nego na bilo koga, to možeš biti i ti i docent Marić - i iz protesta dam otkaz.*** U navedenom primjeru govornik razjašnjava transpoziciju kako bi izbjegao nesporazum i potakao sugovornika da opisivani problem uzdigne na razinu općega (ibid.: 145).

U slavenskim jezicima se uopćavajuće 1. lice može koristi bez dodatnih razjašnjavanja uglavnom samo u situacijama poput one u vojsci, kada starješina (govornik) podučavajući vojnike pokazuje vlastitim primjerom kako se nešto radi pa to prati riječima, npr. hs. ***Uzmem pušku u desnu ruku...*** (= 'čovjek uzme pušku u desnu ruku') (Ivić [2]1995: 66).

1.5.2. Izražavanje lica pomoću 'ti'

U upotrebi zamjenice 'ti' pri obraćanju postoji širok raspon značenjskih varijacija (Химик 1990: 58). Tako se za zamjenicu *ты* u ruskom tvrdi da nije samo zamjenica kojom se izražava bliskost i solidarnost nego: »It is as much, or more, the pronoun of surprise, upset, derangement and strong emotion of every kind, both hate and love, anger and tenderness« (Mühlhäusler/Harré 1990: 141).

Drugo lice jednine koristi se ne samo za obraćanje nego i za uopćavanje, npr. u HS, bugarskom i ruskom jeziku u poslovicama ili u rečenicama poput ***govoriš s njim, a on te ne sluša; misliš da je bolestan, a on...*** Stilski je takva upotreba donekle razgovorno obojena (Winter 1987: 278).

Drugo lice jednine umjesto prvog lica

Korištenjem 2. lica jednine umjesto 1. lica jednine govornik postiže uopćavanje i vlastitu anonimnost, npr. u intervjuu na bugarskom jeziku (Баракова 1993: 146): *Аз не зная какво изпитиват моите колеги. Мога да говоря само за себе си. Знаете ли, излизаш на сцената, оглеждаш се и виждаш...* 'Ne znam kako je mojim kolegama, mogu govoriti samo o sebi. Znate li, izlaziš na scenu (umjesto ***izlazim***),

ogledavaš se (umjesto *ogledavam se*) i vidiš (umjesto *vidim*)...’. U HS i u poljskom se ta transpozicija ne koristi kad su sugovornici »na Vi« jer bi zvučala kao da su »na ti«, nego se u takvim slučajevima koristi *čovjek* s glagolom u 3. licu, npr. hs. *čovjek izlazi na scenu, ogledava se i vidi*, ili se koristi bezlična *se*-konstrukcija, npr. hs. *izlazi se na scenu*. Osim toga može se u HS u takvim slučajevima upotrijebiti i 2. lice množine, npr. *izlazite na scenu, ogledavate se i vidite*.

Govornik često započinje »normalnom« upotrebom lica, a onda u određenom trenutku prelazi na metaforičku upotrebu lica, npr. hs. *Danas sam se stvarno razljutio. Nitko u razredu me ne sluša. Ti im govoriš, objašnjavaš, a oni...* Cilj transpozicije je pridobiti slušatelja na svoju stranu. Takve transpozicije, česte u bugarskom (ibid.: 147), ograničene su u poljskom i HS na razgovore s poznatim ljudima.

Drugo lice jednine može zamijeniti prvo lice jednine kada se govornik obraća sam sebi, npr. hs. *Doručak u krevetu - pa ti si stvarno srećković!;* bug. *Ех, Лили, Лили, колко си глупава!* (ibid: 148).

Drugo lice jednine umjesto drugog lica množine

U vojnim komandama u HS i bugarskom koristi se 2. lice jednine umjesto 2. lica množine, npr. hs. *Stoj! Lezi!* Pritom prevladava kratkoća, odsječnost, jasnoća zapovijedi, i postiže se da se zapovijed odnosi na svakog konkretnog vojnika, a ne na nekakvu uopćenu grupu. Stil komandiranja pojavljuje se u bugarskom i u obraćanju učitelja učenicima (ibid.: 149).

Svećenik također koristi 2. lice jednine obraćajući se mnoštvu, npr. hs. *Ti si grešan*. Time postiže utisak kao da se obraća svakome pojedinačno (ibid.: 150).

Drugo lice jednine umjesto trećeg lica

U svim slavenskim jezicima se koristi 2. lica jednine u poslovicama i izrekama s općevažećim značenjem, npr. hs. *Kako posiješ, tako ćeš i*

žeti, rus. *Что посеешь, то и пожнешь*. Slično značenje se izražava i 2. licem imperativa, hs. ***Kuj željezo dok je vruće***.

1.5.3. IZRAŽAVANJE LICA POMOĆU 'ON'

Ima slučajeva da se lična zamjenica 3. lica može odnositi samo na osobe (Ницолова 1986: 39), usp. hs. ***Tamo su jedan muškarac i jedna žena. Znaš li ih? - Njega da, a nju ne,*** naspram ***Tamo ima jedan stol i jedna stolica. Vidiš li ih? - Stol vidim, a stolicu ne,*** gdje nije moguće na stol i stolicu uputiti pomoću ličnih zamjenica 3. lica ****Njega vidim, a nju ne***. To ograničenje ne vrijedi kada se upućuje na samo jedan predmet, npr. hs. ***Vidiš li stol? - Vidim ga***.

Treće lice umjesto prvog lica

U raznim jezicima koristi se 3. lice umjesto 1. lica kad odrasli razgovaraju s djecom (Баракова 1993: 152-153; Булыгина/Шмелев 1997: 329), npr. hs. ***Mama će ti dati da jedeš*** (umjesto ***ja***)***; Zašto ne slušaš mamu*** (umjesto ***mene***)***?;*** njem. ***Warum gehorchst du Mama nicht?***. Jedan od razloga za upotrebu 3. lica umjesto 1. (i 2.) lica jest nastojanje da se izbjegne naizmjenična upotreba 1. i 2. lica, koja je za djecu vrlo teška. Kad se u razgovoru s djecom koristi imenica, time se postiže i veća informativnost jer je imenica informativnija od zamjenice. Odrasli koriste takvu transpoziciju ne samo s djecom nego i s domaćim životinjama i ostalim što personificiraju.

Transpozicija 3. lica može se ostvariti upotrebom posebnih izraza poput hs. ***Vaš pokorni sluga sluša***, pomoću kojih govornik sebe stavlja u ulogu predmeta komunikacije kako bi potcrtao svoj potčinjeni položaj i činjenicu da nekome stoji na usluzi (Баракова 1993: 153). Takvi izrazi su danas u HS, ili npr. u njemačkom, zastarjeli. Nasuprot tome, u kineskom, korejanskom i japanskom se lična zamjenica 'ja' redovito zamjenjuje pomoću izraza 'mali mlađi brat', 'manje značajni', 'glupi', kao što se i 'ti' redovito zamjenjuje pomoću 'veliki stariji brat', 'stari', 'pametni' (Mühlhäusler/Harré 1990: 74).

Govornik može uputiti na sebe u 3. licu pomoću svog vlastitog imena ili pomoću imenica kakve su *čovjek*, *žena*, usp. hs. ***Ivan Ivanović ne traži ništa za sebe; Petar Petrović ne laže; Kako to možeš tražiti od mene? Kako to možeš tražiti od jedne žene koja je slaba i bolesna i ...*** U bugarskom su slični primjeri jako česti (Баракова 1993: 154). Takva transpozicija se ponekad upotrebljava zato što donekle mijenja sadržaj iskaza, usp. hs. ***Kako ti to razgovaraš S OCEM?*** naspram ***Kako ti to razgovaraš SA MNOM?*** Nekad čak dovodi do promjene istinitosti tvrdnje (Булыгина/Шмелев 1997: 333), usp. hs. ***Ti si jedini čovjek koji si dozvoljava razgovarati SA MNOM takvim tonom*** naspram ***Ti si jedini čovjek koji si dozvoljava razgovarati S OCEM takvim tonom***. Imenice sa značenjem lat. 'homo' koriste se u raznim jezicima kao sredstvo uopćavanja. Tako u HS govornik uopćava svoje vlastito iskustvo pomoću riječi *čovjek*, npr. ***Čovjek (= ja) s tobom ne može pošteno razgovarati***, u njemačkom pomoću riječi ***man***, npr. ***Man (= ich) kann mit dir nicht anständig reden*** (više o tome v. u poglavlju 3, str. 49-66).

U tekstovima znanstvenog, službenog ili pravnog stila, gdje je distanciranost govornika važno sredstvo objektivnosti, prevladava korištenje imenice umjesto zamjenice 1. lica, npr. hs. *Autor ovog teksta...* (Химик 1990: 129).

U određenim društveno-kulturnim uvjetima postoje ustaljeni činovi kada čak nije moguće upotrijebiti 1. i 2. lice iako se upućuje na sebe ili sugovornika (Булыгина/Шмелев 1997: 328), npr. hs. *Sud se povlači na vijećanje / *Mi se povlačimo na vijećanje.*

Ponekad je govornikova transpozicija nastavak transpozicije koju je započeo sugovornik, npr. na transpoziciju novinara intervjuirani odgovara upotrebom 3. lica umjesto 1. lica, hs. A: *Što će mi reći moj sugovornik o...?* B: *Vaš sugovornik Vam ne može mnogo o tome reći. Ja sam samo...;* bug. *Какво ще ми раскаже моят сьбеседник за себе си? – Вашият сьбеседник няма кой знае какво особено да ви каже. Аз сьм един найобикновен човек* (Баракова 1993: 154).

Pri obraćanju samom sebi ponekad se koristi 3. lice umjesto 1. lica: hs. *Ta Kata je stvarno pametna* (umjesto *Stvarno sam pametna*); polj. *Jaka mądra ta Ewa*.

Na osnovi ovog pregleda upotreba 3. lica umjesto 1. lica može se zaključiti da se 3. lice pokazuje vrlo zgodnim za govornika jer mu pruža mogućnost da se na neki način distancira, da samog sebe pogleda sa strane i naizgled objektivno ocijeni, te da se predstavi skromnim.

Treće lice umjesto drugog lica

Treće lice umjesto drugog lica koristi se pri oslovljavanju djece (Булыгина/Шмелев 1997: 329), npr. hs. ***Mama će sada obući Juricu; Jurica hoće jabuku?***, a koristi se i za oslovljavanje bliskih odraslih osoba (Баракова 1993: 155-156), npr. hs. A: ***Hoće li moj golupčić jednu jabukicu?*** B: ***Hoće***.

Lična zamjenica 3. lica pojavljuje se umjesto zamjenice 2. lica kad se opisuje nešto što je sugovornik napravio, npr. hs. ***Čuo on da se meni jede pečeni krumpir, i ispekao ga***. Takvom transpozicijom se može postići i ukor, npr. hs. ***Pogledaj ga, samo sjedi i ni prstom neće da mrdne.*** Upotreba 3. lica zna biti vrlo ekspresivna. Često se tako izražavaju emocije govornika s uvodnim imperativom glagola u 2. licu poput hs. ***čuj, vidi, gledaj*** (ibid.: 157), ***Čuj ga, kakve samo gluposti govori!*** U ekspresivnim izjavama često se koristi pokazna zamjenica, npr. hs. ***Taj će me dovesti do ludila!***, polj. ***Ten człowiek wprowadzi mnie do grobu!***

Za razliku od »odstranjivanja« govornika pomoću 3. lica, »odstranjivanje« sugovornika iz govornog čina povezano je u HS, njemačkom, bugarskom, poljskom i ruskom prije svega s negativnom ekspresivnošću (Химик 1990: 132). Upotrebom 3. lica umjesto 2. govornik demonstrativno preobražava sugovornika u predmet govorenja, npr. hs. ***Blesav je, to je jasno. Idiot pravi. Što sam uopće počela raspravljati s njim?*** Govornik tako »odstranjuje« sugovornika iz komunikacije, lišava ga ravnopravnosti, oduzima mu mogućnost odgovora i suprotstavljanja. Negativno značenje transponiranog 3. lica istakao je Benveniste (1974: 258): »Aus ihrer Funktion der unpersönlichen Form erhält die '3. Person' jene Fähigkeit, sowohl eine Respektform, die aus einem Wesen mehr macht als eine Person, als auch eine Form der Beleidigung zu sein, die es als Person zunichte machen kann.«

Transponirano 3. lice pojavljuje se još u nizu situacija (Баракова 1993: 157-159):

Tako se npr. u bugarskom sve češće javlja model *Какво желае господинът?* 'Što želi gospodin?', s glagolom u 3. licu i imenicom, čime se zamjenjuje 'Vi' iz poštovanja. U nekim drugim jezicima, npr. u poljskom, španjolskom i talijanskom, ustalila se kao izraz poštovanja pri oslovljavanju riječ koja je porijeklom imenica. Pojedini autori je nazivaju zamjenicom koja izgleda kao imenica (Mühlhäusler/Harré 1990: 142).

Imenica se umjesto 2. lica koristi u bugarskom često u novinskom stilu, npr. u intervjuu *Какво ще каже Николай Гяуров за себе си?* 'Što će reći Nikolaj Gaurov o sebi?'. Novinar na taj način pokušava sugovorniku pružiti mogućnost da govori o sebi kao o nekoj drugoj, udaljenoj osobi.

Treće lice umjesto drugog pojavljuje se i u obliku neodređene zamjenice ***netko***, npr. hs. ***Oho, danas netko ima rođendan!*** Time se postiže izvjesna prisnost. Koristi se i u obliku imenice koja označava društveni status ili neku karakteristiku sugovornika, hs. ***Kako je naš sportaš?***, ***Kako su studenti?***

1.5.4. IZRAŽAVANJE LICA POMOĆU 'MI'

U nekim jezicima (npr. u jezicima američkih Indijanaca, u dravidskom, tibetskom) postoje dva 'mi': ***inkluzivno*** 'mi' (koje uključuje slušatelja, npr. ***ja + ti***) i ***ekskluzivno*** (koje isključuje slušatelja, npr. ***ja*** + ***on***) (Benveniste 1974: 260). U indoevropskim jezicima ne postoji takvo razlikovanje. Zato u većini indoevropskih jezika zamjenica 'mi' može biti dvosmislena, npr. u HS: ***mi*** = 'ja + ti, moj sugovornik'; ***mi*** = 'ja + onaj o kome ti govorim'. Ruski jezik takvu dvosmislenost izbjegava pomoću izraza *мы с тобой, мы с ним* itd., u kojem se *мы* koristi za *я* (Winter 1987: 153). Time se neodređenost zamjeničkog *мы* u ruskom dokida leksičko-sintaktičkim sredstvima. Umjesto zamjenice 3. lica može se u navedenoj konstrukciji upotrijebiti i imenica: *мы с ним / мы с соседом* (Химик 1990: 39). Ista konstrukcija postoji i u bugarskom, *ние с тебе*, i u poljskom, ***my z tobą*** (Barakova 1989: 135).

'Mi' može izraziti različita lica (Běličová-Křížková 1976: 343). Tako se npr. kao svojstva engleskog ***we*** navode opća fleksibilnost i višefunkcionalnost: ***we*** može preuzeti funkciju bilo koje druge lične zamjenice u engleskom jeziku (Mühlhäusler/Harré 1990: 177).

Prvo lice množine umjesto prvog lica jednine

Postoje dvije osnovne upotrebe 1. lica množine umjesto 1. lica jednine, koje se bitno razlikuju jedna od druge: »Einerseits wird das 'ich'

durch ‘wir’ erweitert zu einer massiveren, feierlicheren oder weniger definierten Person; es ist das ‘wir’ der Majestät. Andererseits dämpft der Gebrauch von ‘wir’ die zu scharfe Behauptung des ‘ich’ in einem weiteren und diffuderen Ausdruck: es ist das ‘wir’ des Autors oder des Redners.« (Benveniste 1974: 263). Prvo ‘mi’ se naziva carsko, kraljevsko, majestetično ‘mi’. Takvo ‘mi’ je zastarjelo u HS i bugarskom, a često se koristi u poljskom, osobito u govoru svećenika (Баракова 1993: 141). Drugo ‘mi’ se naziva autorsko ‘mi’. Ono u raznim jezicima pomaže autoru znanstvenog ili novinskog teksta da potisne svoju osobu u drugi plan.

U narativnim tekstovima ‘mi’ se koristi i kada se pripovjedač želi posebno povezati s čitateljem, pozvati ga da suosjeća i da se misaono uključi. Povezujući sebe i čitatelja u ‘mi’, pripovjedač dobiva na uvjerljivosti svojih tvrdnji.

U svim slavenskim jezicima rasprostranjeno je ‘mi’ koje izražava skromnost, npr. kada šef hvali svog radnika, a ovaj odgovara hs. *Radimo, trudimo se*. Govornik se na taj način prikriva u neodređenom mnoštvu (ibid.).

Kad govornik pokazuje kako se nešto radi prateći to usmenim uputama, njegovo ‘mi’ implicira da je teoretski moguće sudjelovanje slušatelja, npr. hs. *Možemo dodati još malo soli* (Běličová/Uhlířová 1996: 62). U razgovornom jeziku koristi se ‘mi’ umjesto ‘ja’ kada se želi postići barem prividna ravnopravnost govornika i sugovornika u određenoj situaciji, kada se želi izraziti solidarnost i kada se ono o čemu se govori želi predstaviti kao zajednički problem, npr. hs. *Sada ćemo pogledati kolika je temperatura vani.* Takvi primjeri pojavljuju se češće u razgovorima liječnika s pacijentom, frizera s klijentom, učitelja s učenicima, odraslih s djecom itd. (Булыгина/Шмелев 1997: 332-333).

Transpozicija 1. lica množine može uslijediti kao odgovor na transpoziciju sugovornika, npr. pri susretu dvojice prijatelja hs. A: *Kako smo, stari druže? B: Dobro smo, a ti?*

Prvo lice množine koristi se ponekad i kad se govornik obraća sam sebi: hs. *Pa moramo li baš ovo gledati!?*

Prvo lice množine umjesto drugog lica

Prvo lice množine koristi se umjesto drugog lica najčešće u sljedećim situacijama: a) liječnik se obraća pacijentu, medicinska sestra bolesniku: *Dakle, noćas smo dobro spavali, uredno popili lijek...*, b) majka

djetetu: *Lijepo smo se okupali*, c) učitelj učenicima: ***Tako, danas smo saznali mnogo novih stvari***, d) konobar gostu: ***Što smo odlučili? Jesmo li već izabrali?*** (Winter 1987: 178-180). U svim tim slučajevima radnju obavlja samo slušalac, ne i govornik. Mogu se izdvojiti tri razloga za korištenje 'mi' umjesto 'ti' ili 'Vi': a) želi se izraziti bliski odnos govornika i slušatelja, b) želi se izbjeći odluka o upotrebi 'ti' ili 'Vi' (dokaz tome su liječnikove rečenice poput bezličnog ***Kako je?***, ili korištenje imenice poput ***Kako disanje danas?***), c) želi se ublaženo izraziti neka naredba ili zahtjev. Važno je dodati da se kod a) bliski odnos može izraziti samo u smjeru govornik -> slušatelj, a ne u suprotnom smjeru. Radnja doduše povezuje govornika i slušatelja, ali oni se ne nalaze u ravnopravnom, nego u hijerarhijskom odnosu, koji je uvjetovan društveno/psihološki/emocionalno ili na drugi način.

Navedena upotreba poznata je pod nazivom »liječnička množina«. U bugarskom se ostvaruje s ispuštenom ličnom zamjenicom, npr.: *Как сме? / *Ние как сме?* (Баракова 1993: 138-139), dok u ruskom zamjenica ne mora biti ispuštena, npr. *Как мы себя чувствуем?* (Вондарко 1991: 38). Cilj te transpozicije je proizvesti povjerenje, smirenost i spokojnost kod pacijenta.

Prvo lice množine može izraziti suosjećanje i ljubaznost, hs. *Što smo lijepi danas!, Što smo danas nešto veseli!?*, ali i ironiju, npr. rus. *Мы плачем?*

Pomoću 1. lica množine može se izreći ublažena naredba drugoj osobi: hs. *Možemo sada otvoriti prozor*.

Prvo lice množine koristi se umjesto drugog lica množine u javnim govorima: njem. *Wir werden bald sehen, wie...* (Helbig/Buscha [16]1994: 252).

Prvo lice množine umjesto trećeg lica

Prvo lice množine umjesto trećeg lica najčešće se koristi kad odrasli govore o djeci, npr. kada se želi skrenuti pažnja drugih na određeno ponašanje ili stanje (Winter 1987: 182): hs. ***Pogledajte kako smo lijepi u novoj haljinici! Pogledajte kako imamo lijepe cipelice!*** Ta transpozicija se može javiti i u drugim situacijama i može izražavati blagu nijansu ironije.

1.5.5. Izražavanje lica pomoću 'vi'

Drugo lice množine umjesto prvog lica

Drugo lice množine koristi se u HS za uopćavanje (umjesto 2. lica jednine) kad su sugovornici »na Vi«, npr. *Pitali ste me kako mi je pod reflektorima. Znate, to je kao da ste došli (= sam došao) u mračnu prostoriju u kojoj nema ništa osim Vas (= mene) ...*

Drugo lice množine umjesto drugog lica jednine

Poznato je da su lične zamjenice »the main linguistic devices for the expression of social distinctions in European cultures« (Mühlhäusler/Harré 1990: 135). U mnogim jezicima koristi se lična zamjenica 2. lica množine kao sredstvo izražavanja poštovanja prema sugovorniku, npr. hs. *Gospođo Marić, pa Vi ste se stvarno zadihali!* (više o tome v. u poglavlju 2, str. 37-48). Ta transpozicija je normirana, čime se razlikuje od drugih, fakultativnih transpozicija.

Drugo lice množine umjesto trećeg lica

Upotreba 2. lica umjesto 3. jako je raširena u bugarskom, usp. primjer iz televizijskog intervjua, u kojem liječnik govori novinaru (ovdje prevedeno na HS): *Npr. odete vi kod ginekologa i on vam otkrije rak na maternici*. Vjerojatno je novinar nekako reagirao, što gledaoci ne mogu vidjeti jer se na ekranu vidi samo liječnik, pa se intervjuirani, uvidjevši neprikladnost transpozicije, korigirao: *Naravno, odete ne vi, nego ode neka žena* (Баракова 1993: 150-151). Govornik se često sam ispravlja kad koristi transpoziciju, npr. *kad kažem... mislim na...*, jer strahuje da ne bude krivo shvaćen. Tako je i u primjeru hs. *Prolazi vrijeme, a vi ne vidite da nešto ne valja. Kad kažem »vi«, mislim na sve, i na sebe i na vas i na gospodina Perića* - govornik objašnjava transponirani oblik, navodi mogućnosti koje taj oblik može sadržavati.

1.5.6. Izražavanje lica pomoću ‘oni’

Treće lice množine koristi se u ruskom i u nekim drugim jezicima u neodređeno-ličnim rečenicama poput rus. *Мне сказали* (Вондарко 1976: 87; 1991: 74). U takvim rečenicama se naglasak prenosi sa subjekta na radnju. Pritom se 3. lice množine izražava samo glagolskim oblikom, a zamjenica je uvijek izostavljena. Zato se kaže da to značenje glagola nema ekvivalenta u sistemu ličnih zamjenica (Химик 1990: 29). Da bi se lična zamjenica ‘oni’ mogla upotrijebiti uz glagol, neophodno je prethodno imenovati osobe ili barem usko suziti krug mogućih osoba (Winter 1987: 125).

Treće lice množine umjesto prvog lica

Treće lice množine koristi se umjesto 1. i 2. lica u nizu situacija koje su već opisane u poglavlju o 3. licu jednine (v. str. 22-25), pa zato ovdje neće biti ponavljane. U svim tim situacijama radi se o određeno-ličnoj upotrebi 3. lica.

Neodređeno-lična upotreba 3. lica množine na mjestu 1. lica jednine pojavljuje se u ruskom, npr. majka se obraća sinu: *Уходи, тебе говорят*. U takvim rečenicama »odstranjuje« se ‘ja’, i govornik biva predstavljen kao neka neodređena množina trećih lica, čime se pojačava učinak na slušatelja (Вондарко 1991: 39) i postiže da radnja stoji u središtu pažnje (Běličová-Křížková 1976: 355).

Treće lice množine umjesto drugog lica

Lična zamjenica 3. lica množine koristi se u njemačkom, danskom i nizozemskom umjesto 2. lica kao izraz poštovanja (Mühlhäusler/Harré 1990: 142). Radi se o normiranoj transpoziciji, npr. njem. *Frau Schmidt, sind Sie müde?*.

1.6. ZAKLJUČAK

Pragmatički uvjetovana upotreba ličnih zamjenica vrlo neujednačeno je registrirana u najnovijim HS leksikografskim radovima. Tako npr. Anićev *Rječnik* (³1998: 1192, 1295) bilježi jednu transpoziciju pri opisu zamjenice *ti* navodeći uopćavanje kao drugo značenje te lične zamjenice. Međutim, ni u jednom od dvaju značenja lične zamjenice *vi* ne spominje njenu upotrebu u funkciji izraza poštovanja, iako je to najčešća i čak normirana transpozicija u HS. Zato će se ovdje predložiti sistematizacija transpozicija koja bi se mogla primijeniti u leksikografskim radovima. Ako u sistematizaciji nije drugačije navedeno, transpozicija o kojoj je riječ karakteristična je za govoreni jezik.

JA

Ÿ umjesto 2. lica:

Kad odrasli razgovaraju s djecom (*Kako sam ja* [= *ti*] *dobar dečko!*);
Učinak: solidarnost.

TI

Ÿ umjesto 1. lica:

Kad su sugovornici »na ti« (*Govorio ti* [= *ja*] *njemu ili ne govorio, on radi po svome*);
Učinak: uopćavanje.

ON, ONA

Ÿ umjesto 1. lica:

Kad odrasli razgovaraju s djecom (*Mama* [= *ja*] *će ti sada dati da jedeš. Zna ona* [= *ja*] *da si ti već gladan*), ali i u drugim situacijama (*Ti nećeš ni saslušati svoju vlastitu ženu* [= *mene*]. *Ona* [= *ja*] *ti želi dobro, a ti to nazivaš soljenjem pameti*);
Učinak: distanciranost, objektivnost.

Ÿ umjesto 2. lica:

Kad odrasli govore s djecom (*Sad će njega* [= *tebe*] *mama obući*), ali i u drugim situacijama (*Pogledaj ga* [= *se* 'te'], *samo sjedi i ni prstom neće da mrdne!*);
Učinak: sugovornika se pretvara u objekt razgovora, pri čemu dolaze do izražaja pozitivne ili negativne emocije.

MI

Ÿ umjesto 1. lica jednine:

U znanstvenom ili novinskom stilu pisanog jezika (*Za razliku od spomenutog autora, mi* [= *ja*] *zastupamo tezu da...*), ali i općenito u pisanom i govorenom jeziku (*Radimo* [= *ja radim*] *koliko možemo*);
Učinak: skromnost, objektivnost.

Kada se želi postići barem prividna ravnopravnost govornika i sugovornika u određenoj situaciji, npr. u razgovoru liječnika s pacijentom, frizera s klijentom, učitelja s učenicima itd. (*Pokazat ćemo mi* [= *ja*] *njima kako se to radi*);
Učinak: solidarnost, uvjerljivost.

Ÿ umjesto 2. lica:

Prvenstveno liječnik pacijentu, medicinska sestra bolesniku, majka djetetu, učitelj učenicima, konobar gostu, prodavač kupcu (*Oho, pa mi* [= *ti/Vi/vi*] *smo već ustali iz kreveta*);
Učinak: solidarnost, povjerenje.

Ublaženo izražavanje zahtjeva (*A mi* [= *ti/Vi/vi*] *bismo sad mogli i prozor otvoriti*);
Učinak: ublažena naredba.

Ÿ umjesto 3. lica:

Kad odrasli govore o djeci (*Pogledajte samo kako smo mi* [= *ona*] *lijepi u novoj haljinici!*);
Učinak: nenametljivo hvaljenje.

I u drugim situacijama (*Govorimo* [= *on govori*], *a nemamo pojma*);
Učinak: ublažena kritika.

VI

Ÿ umjesto 1. lica jednine:

Kad su sugovornici »na Vi« (*Vi* [= *ja*] *ne možete znati kako se pacijent osjeća ako ga ne pregledate*);
Učinak: uopćavanje.

Ÿ umjesto 2. lica jednine:

Normirani izraz poštovanja i u govorenom i u pisanom jeziku (*Ako Vi* [= *ti*] *znate odgovor, molio bih Vas* [= *te*] *da mi ga kažete*);
Učinak: distanciranost, poštovanje.
(Gramatička pravila za upotrebu ove transpozicije opisuju se u poglavlju 2, str. 37-48.)

Ÿ umjesto 3. lica:

(*Prolazi vrijeme i vi* [= *on*] *vidite da nešto ne valja*);
Učinak: uopćavanje, suosjećanje.

ONI

Ÿ umjesto 1. lica:

Kad odrasli govore s djecom (*Mama i tata* [= *mi*] *će sada s tobom u šetnju. Znaju oni* [= *mi*] *da ti to voliš*), ali i u drugim situacijama (*Mogao bi barem svoje prijatelje* [= *nas*] *saslušati*. *Oni* [= *mi*] *su na tvojoj strani*);
Učinak: distanciranost, objektivnost.

Ÿ umjesto 2. lica:

Kad odrasli govore s djecom (*Sad ćemo mi njih* [= *vas*] *izvesti u šetnju*), ali i u drugim situacijama (*Gle ih* [= *vas*], *čitav dan sjede pred televizorom!*);
Učinak: sugovornika se pretvara u objekt razgovora, pri čemu dolaze do izražaja pozitivne ili negativne emocije.

Literatura

Anić, V. ([3]1998), *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb.

Barakova, P. (1989), Uwagi o treści kategorii osoby i jej wykładnikach formalnych w języku bułgarskim i polskim. u: V. Koseska-Toszewa/M. Korytkowska (ur.), *Studia gramatyczne bułgarsko-polskie. III: Ilość. Gradacja. Osoba*. Wrocław i dr., 127–138.

Баракова, П. (1993), Транспозиции на лицето в българския и полския език. u: И. Гугуланова/М. Шимански/П. Баракова, *Българско-полска съпоставителна граматика. 4: Семантичната категория комуникант*. София, 133-160.

Bellmann, G. (1990), *Pronomen und Korrektur. Zur Pragmalinguistik der persönlichen Referenzformen*. Berlin/New York.

Benveniste, É. (1974), *Probleme der allgemeinen Sprachwissenschaft*. München.

Berger, T. (1988), Die transphrastische Verwendung des Anaphorikums *он* in der modernen russischen Standardsprache. u: J. Raecke (ur.), *Slavistische Linguistik 1987*. München, 9–41.

Běličová-Křížková, H. (1976), Kategorie osoby a systém diateze v slovanských jazycích. u: *Slavia* 45, 337-355.

Běličová, H./Uhlířová, L. (1996), *Slovanská věta*. Praha.

Blühdorn, H. (1995), Was ist Deixis?. u: *Linguistische Berichte* 156, 109-142.

Бондарко, А. В. (ur.) (1976), *Функциональный анализ грамматических категорий и единиц*. Ленинград.

Бондарко, А. В. (ur.) (1991), *Теория функциональной грамматики. Персональность. Залоговость*. Санкт-Петербург.

Булыгина, В. Т./Шмелев, Д. А. (1997), *Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики)*. Москва.

Crystal, D. ([2]1997), *The Cambridge encyclopedia of language*. Cambridge.

Drosdowski, G. (ur.) ([5]1995), *Duden. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*. Mannheim i dr.

Đorđević, R. (1989), *Engleski i srpskohrvatski jezik. Kontrastivna gramatika imeničke grupe*. Beogad.

Forchheimer, P. (1953), *The Category of Person in Language*. Berlin.

Friedman, V. (1993), Macedonian. u: B. Comrie/G. Corbett (ur.), *The Slavonic Languages.* London/New York, 249–305.

Girke, W. (1985), Zum Problem der Pronominalisierung im Russischen. u: W. Lehfeldt (ur.), *Slavistische Linguistik 1984.* München, 54–83.

Граудина, Л. К. (1980), *Вопросы нормализации русского языка. Грамматика и варианты*. Москва.

Helbig, G./Buscha, J. ([16]1994), *Deutsche Grammatik.* Leipzig i dr.

Химик, В. В. (1990), *Категория субъективности и её выражение в русском языке*. Ленинград.

Илиева, К. (1985), *Местоимения и текст*. София.

Ivić, M. ([2]1995), *Lingvistički ogledi*. Beograd.

Jachnow, H. (1974), Zur sozialen Implikation des Gebrauchs der Anredepronomen (mit besonderer Berücksichtigung des Russischen). u: *Zeitschrift für Slavische Philologie* 37/2, 343–355.

Яхнов, Х./Супрун, А. Е. (ur.), (1991), *Проблемы лингвистики текста*. Минск.

Jachnow, H. i dr. (ur.) (1999), *Personalität und Person*. Wiesbaden.

Ярцева, В. Н. (ur.) (1990), *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва.

Jespersen, O. (1955), *The Philosophy of Grammar*. London.

Karlík, P./Nekula, M./Rusínová, Z. (ur.) (1995), *Příruční mluvnice češtiny*. Praha.

Kerner, A. (1989), Osoba a rodzaj. u: V. Koseska-Toszewa/M. Korytkowska (ur.), *Studia gramatyczne bułgarsko-polskie. III: Ilość. Gradacja. Osoba.* Wrocław i dr., 175–179.

Klajn, I. (1985), *O funkciji i prirodi zamenica.* Beograd.

Kordić, S. (1996a), Zamjenice u izgradnji kohezije teksta. u: *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 30-31, 55–100.

Kordić, S. (1996b), Slijedi li nakon lične zamjenice uvijek nerestriktivna odredba. u: *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* 33, 121–129.

Kordić, S. (1996c), Pronomina im Antezendenten und Restriktivität / Nicht-Restriktivität von Relativsätzen im Kroatoserbischen und Deutschen. u: А. Е. Супрун/ Х. Яхнов (ur.), *Славяно-германские языковые параллели / Slawisch-germanische Sprachparallelen*. Минск, 163–189.

Kordić, S. (1999), Personal- und Reflexivpronomina als Träger von Personalität. u: H. Jachnow i dr. (ur.), *Personalität und Person*. Wiesbaden, 125-154.

Kordić, S. (2001a), Die grammatische Kategorie des Numerus. u: H. Jachnow/ B. Norman/A. E. Suprun (ur.), *Quantität und Graduierung als kognitiv-semantische Kategorien*, Wiesbaden, 62-75.

Kordić, S. (2001b), Naziv jezika iz znanosti gledan. u: *Republika* 57/1-2, 236-242.

Kordić, S. (2001c), Naziv jezika iz 21. stoljeća gledan (odgovor M. Grčeviću). u: *Republika* 57/9-10, 193-201.

Kordić, S. (2002), Komentar diskusije o nazivu jezika (odgovor L. Auburgeru i V. Grubišiću). u: *Republika* 58/3-4, 237-253.

Майтинская, К. Е. (1969), *Местоимения в языках разных систем*. Москва.

Малев, Б. Г. (1976), *О типах обощенно-личного функционирования глагольных форм 2 лица единственного числа*. u: А. В. Бондарко (ur.) *Функциональный анализ грамматических категорий и единиц*. Ленинград, 90–101.

Мартынов, В. В. (1982), *Категории языка*. Москва.

Moguš, M. (Ur.) (1999), *Hrvatski čestotni rječnik*. Zagreb.

Mühlhäusler, P./Harré, R. (1990), *Pronouns and People. The Linguistic Construction of Social and Personal Identity*. Oxford.

Ницолова, Р. (1986), *Българските местоимения*. София.

Nilsson, B. (1982), *Personal Pronouns in Russian and Polish. A Study of Their Communicative Function and Placement in the Sentence.* Stockholm.

Priestly, T. M. S. (1993), Slovene. u: B. Comrie/G. Corbett (ur.), *The Slavonic Languages*. London/New York, 388-451.

Rathmayr, R. (1999), Pragmatische Aspekte der Personalität. u: H. Jachnow i dr. (ur.), *Personalität und Person*. Wiesbaden, 37-57.

Rehder, P. ([3]1998), *Einführung in die slavischen Sprachen*. Darmstadt.

Savić, S./Mitro, V. (1998), *Diskurs telefonskih razgovora*. Novi Sad.

Seidel, H.-E. (1985), Über die Grenzen der Deixis. Zur Pronominalisierung und Depronominalisierung im Russischen. u: W. Lehfeldt (ur.), *Slavistische Linguistik 1984.* München, 302–316.

Селиверстова, О. Н. (1988), *Местоимения в языке и речи*. Москва.

Svedstedt, D. (1976), *Position of Objective Personal Pronouns.* Stockholm.

Шелякин, М. А. (1986), *Русские местоимения*. Тарту.

Tošović, B. (1995), *Stilistika glagola*. Wuppertal.

Uhlířová, L. (1992), Konkurence anaforik typu ‘ten’/‘on’/[0] v slovanských jazycích. u: *Slavia* 61/3, 245-254.

Вольф, Е. М. (1974), *Грамматика и семантика местоимений*. Москва.

Weinrich, H. (1993), *Textgrammatik der deutschen Sprache.* Mannheim i dr.

Winter, U. (1987), *Zum Problem der Kategorie der Person im Russischen.* München.

Wundt, W. (1921), *Völkerpsychologie I: Die Sprache.* Stuttgart.

2. KONGRUENCIJA S *VI* IZ POŠTOVANJA

2.1. UVOD

Novija istraživanja pokazuju da vjerojatno u svim jezicima i kulturama postoje sredstva pomoću kojih govornik može izraziti svoje poštovanje prema sugovorniku (Watts 1992: 56). Iako je raspon takvih sredstava vrlo širok, ipak se u više od polovine jezika svijeta poštovanje (socijalna distanca, službenost, potčinjenost i sl.) izražava varijacijom upotrebe lične zamjenice, tj. varijacijom gramatičke kategorije lica i/ili broja (Simon 1997: 269). Varijacija lica ostvaruje se tako da se umjesto zamjenice 2. lica koristi zamjenica 3. lica kao izraz poštovanja, a varijacija broja ostvaruje se upotrebom zamjenice u množini umjesto zamjenice u jednini.[5] U vezi s tim dvjema mogućnostima zapažena su na primjeru raznih jezika sljedeća univerzalna svojstva: a) varijacija lica obično se pojavljuje sinkronijski ili dijakronijski kombinirana s varijacijom broja u iste svrhe, b) varijacija lica označava veći stupanj poštovanja odnosno socijalne distance nego varijacija broja u jezicima koji raspolažu objema mogućnostima, c) u varijaciji broja ne-jednina izražava veće poštovanje ili veću socijalnu distancu prema sugovorniku nego jednina (Simon 1997: 269). Iz toga proizlazi da bi varijacija broja bila primarna: »Status and number are closely related; the use of plural forms to signal greater status is documented for a number of genetically unrelated languages.« (Mühlhäusler/Harré 1990: 84).

Primjeri varijacije broja lične zamjenice prilično su stari. U Evropi je upotreba množine umjesto jednine zabilježena u 3. stoljeću, kada je kralj govorio o sebi u prvom licu množine pred podanicima, koristeći tzv. *carsko ja* (Майтинская 1969: 156). Майтинская (ibid.) pretpostavlja da, kako je gospodar o sebi često govorio u množini 1. lica umjesto u jednini, tako su i podanici obraćajući se njemu počeli također upotrebljavati množinu 2. lica umjesto jednine. Korištenje množine 2. lica se onda vremenom uopćilo kao izraz poštovanja prema bilo kojoj osobi. Kad se pogleda stanje danas, onda se vidi da je upotreba 2. lica

[5] Osim tih dvaju načina kako nastaju izrazi poštovanja Майтинская (1969: 152) navodi kao treće i upotrebu posebne zamjenice nastale od imenice (npr. poljski *Pan, Pani*, koje Mühlhäusler/Harré 1990: 146 opisuju kao »noun-like pronouns used with pseudo-third person verbs«), no to se može smatrati podtipom varijacije lica.

množine za izražavanje poštovanja toliko raširena u raznim jezicima da se najvjerojatnije radi o jednoj univerzalnoj tendenciji (Simon 1997: 272).

Što se tiče slavenskih jezika, Berger (1998: 317) tvrdi da je na slavenskom jugoistoku razvoj tog zamjeničkog modela oslovljavanja kasnije započeo nego u drugim slavenskim jezicima. Osciliranja u kongruenciji sa zamjenicom iz poštovanja u bugarskom indirektno pokazuju da se taj model još nije učvrstio. U makedonskom je neučvršćenost modela još jače izražena.

2.2. PROBLEM KONGRUENCIJE

Posebnosti u kongruenciji vezane za zamjenicu u množini kao izraz poštovanja zapažene su već za razne jezike, i to kako u kongruenciji predikata tako i u kongruenciji atributa. Naime, kad se koristi *Vi* iz poštovanja, onda dolazi do konflikta između gramatičke množine te zamjenice i stvarne jednine oslovljene osobe. Taj sukob između gramatičke kongruencije (koja se bazira na gramatičkoj množini zamjenice) i semantičke kongruencije (koja se bazira na prirodnom broju i rodu) rješava svaki jezik na svoj način (Stone 1977: 504). Pritom postoje neke opće tendencije. Jedna tendencija je da glagolski predikat obično kongruira gramatički i prema tome pokazuje množinu (Майтинская 1969: 158), npr.:

(1) hs. *Gospođo Marić, kada putuj**ETE**?*

Tako je ne samo u jezicima u kojima se koristi 2. lice množine nego npr. i u njemačkom, u kojem se koristi 3. lice množine kao izraz poštovanja (Weinrich 1993: 103). Druga tendencija je da imenica u funkciji predikativa kongruira semantički, i u jezicima gdje se koristi 2. lice množine i u jezicima gdje se koristi 3. lice množine, npr.:

(2) njem. *Sind Sie Deutsch**ER**? Sind Sie Student**IN**?*

Osim finitnog glagola i imenice, kongruenciju u predikatu mogu izražavati i participi i pridjevi. Njihova kongruencija više varira od jezika do jezika, ali i tu postoje određene tendencije. Comrie je utvrdio (1975: 406-407) da su predikati koji imaju više glagolskih osobina skloniji gramatičkoj kongruenciji, a oni koji imaju više imeničkih osobina seman-

tičkoj kongruenciji. Tako da postoji jedna hijerarhija predikata s obzirom na vjerojatnost gramatičke ili semantičke kongruencije:

(3) finitni glagol > glagolski particip > pridjev kao predikativ > imenica kao predikativ

Na lijevom kraju, gdje je najveća vjerojatnost gramatičke kongruencije, nalazi se finitni glagol, a na desnom kraju, gdje je najveća vjerojatnost semantičke kongruencije, nalazi se imenica.

Kakve varijacije postoje u kontinuumu od finitnog glagola do imenice unutar te hijerarhije, pokazao je Comrie (1975: 407-408) na primjeru jednog dijela slavenskih jezika. U HS i finitni glagol i participi i pridjev imaju gramatičku kongruenciju, a samo imenica semantičku, npr.:

(4) *Gospođo Marić, kako* ***STE*** *putova****LI****? Jes****TE*** *li umor****NI****? Vi* ***STE*** *ipak starija* ***DAMA****.*

U češkom, naprotiv, samo finitni glagol ima gramatičku kongruenciju, a participi, pridjev i imenica imaju semantičku kongruenciju, npr.:

(5) *Vy* ***JSTE*** *by****LA*** *dobrÁ*. (iz Comrie 1975: 408)

U makedonskom imenica i pridjev imaju semantičku kongruenciju (Kepeski 1983: 155), npr.:

(6) *Вие* ***СТЕ*** *мошне доб****АР****.*

U ruskom finitni glagol, participi i kratki oblici pridjeva imaju gramatičku kongruenciju, dok dugi oblici pridjeva i imenice imaju semantičku kongruenciju, npr.:

(7) *И говорю ей: как вы ми****ЛЫ*** */ Я всегда знал, что вы род****НАЯ****.* (iz Булыгина/Шмелев 1997: 331)

Uvid u varijacije može se upotpuniti situacijom iz bugarskog jezika jer u njemu postoji razlika u kongruenciji između participa aktiva i participa pasiva: prema normi particip aktiv ima gramatičku kongruenciju, a particip pasiv semantičku (Corbett 1983: 47; no u razgovornom jeziku često i particip aktiv ima semantičku kongruenciju, Dončeva 1986: 78, 81), npr.:

(8) *А защо не* ***СТЕ*** *спа****ЛИ*** *в общежитието/ Ето, вие вече* ***СТЕ*** *принуден да търсите начин, за да се освободите от единия.*

Dok, kao što se vidi, u jednom dijelu slavenskih jezika u kontinuumu između finitnog glagola i imenice dominira gramatička kongruencija (HS, ruski), a u drugom dijelu slavenskih jezika semantička kongruencija (češki, bugarski), u slovenskom jeziku gramatička kongruencija dominira u pisanom stilu, a semantička kongruencija dominira u govorenom stilu (Stone 1977: 495-6; Corbett 1983: 49), npr.:

(9) *Vi ste bi**LI** dobr**I** / Vi ste bi**LA** dobr**A**.*

2.3. KONGRUENCIJA S *VI*

Za HS se tvrdi da ga od drugih slavenskih jezika razlikuje obavezna gramatička kongruencija (Herrity 1981: 273). U HS finitni glagol pokazuje 2. lice množine, particip aktiv i particip pasiv pokazuju množinu muškog[6] roda. Koliko takva gramatička kongruencija govorniku nenaviklom na nju može biti neobična, vidi se iz opisa reakcija govornika standardnog poljskog jezika na poljske ruralne dijalekte u kojima se koristi *wy* i gramatička kongruencija kao u HS: govornicima standardnog poljskog takva upotreba zvuči dvostruko apsurdno a) jer se koristi množina iako je referent samo jedan, i b) jer se koristi muški rod i kad je referent žena (Stone 1977: 493).

S obzirom na gramatičku kongruenciju tvrdi se za HS da je naspram drugih slavenskih jezika poseban i po tome što slično tretira glagole i pridjeve (Comrie 1975: 415) jer pridjevi i druge pridjevske riječi u HS kao i glagoli pokazuju množinu muškog roda. No, tu postoje određena ograničenja. Popović (1991) je pokazao da množinu muškog roda pokazuju samo one pridjevske riječi koje su u nominativu.[7] Kad su u

---

[6] Muški rod u HS funkcionira kao nemarkiran član kategorije roda naspram ženskog: »the semantics of the masculine gender include references to both sexes« (Corbett 1983: 202). Jednak status ima muški rod i u većini drugih jezika (Ivić 1995: 142; Nilsson 2001: 64). Ali da i u takvoj, generičkoj upotrebi muškog roda referent najčešće ipak biva shvaćen kao muškarac, pokazuje za engleski jezik Corbett (1991: 220-221).

[7] Popović (1991: 43-44) napominje da se u praksi povremeno sreće i semantička kongruencija u nominativu te da ona kod pridjevskih riječi ne vrijeđa toliko jezični osjećaj. Također napominje da semantička kongruencija u Hrvatskoj u 19. st. najvjerojatnije nije bila izuzetak, nego ravnopravna gramatičkoj. Herrity (1981: 262) navodi primjere sa semantičkom kongruencijom kod slavonskih i vojvođanskih pisaca iz 18. i 19. stoljeća.

nekom drugom padežu, onda ne podliježu gramatičkoj kongruenciji, nego semantičkoj i pokazuju jedninu muškog ili ženskog roda (bez obzira na svoju sintaktičku funkciju), npr.:

(10) *Posta**LI STE** nervozn**I** / Posta**LI STE** nervozn**OM**.*

(11) *Vi, tako pametn**I**, sigurno **ĆETE** naći neko rješenje / S Vama, tako pametn**OM**, nije lako izići na kraj.*

Stoga je potrebno ispraviti tvrdnje kakve se sreću i u najnovijoj literaturi, nastaloj nakon Popovićevog članka, npr. »Das Serbokroatische und das Slovenische repräsentieren den Fall, in dem n u r das Prädikatsnomen singularisch kongruiert und sonst überall der Plural steht.« (Berger 1995: 39).

Od pravila da pridjevske riječi u nominativu imaju gramatičku kongruenciju, a u drugim padežima semantičku iznimke su poimeničene pridjevske riječi i neke pridjevske riječi koje nemaju odgovarajuću množinu. Takve riječi imaju semantičku kongruenciju u svim padežima, kao i imenice (Popović 1991: 45):

(12) *Vi ste **JEDNA**, a njih je više; Vi ste **SAV** zanesen za to ladanje.*

Korelativna zamjenica je također iznimka u primjerima poput *Vi ste upravo **ONAKVA** kakva se traži*. U takvim primjerima podrazumijeva se u predikatu uz korelativ neka imenica iz prethodnog konteksta, npr. *Vi ste onakva osoba / prodavačica / žena*, pa se korelativ ravna prema semantičkoj kongruenciji podrazumijevane imenice. U primjerima u kojima se u predikatu uz korelativ ne podrazumijeva neka imenica, poput *Vi ste **ONAKVI** kakvi biste i trebali biti*, korelativ nema semantičku kongruenciju. On stoji na mjestu nekog pridjeva, npr. *Vi ste savršeni / ljubazni / pravedni*, pa ima kao i pridjev gramatičku kongruenciju.

2.4. POSEBNOST NOMINATIVA

Posebnost nominativa naspram drugih padeža nije specifičnost samo HS jezika. Promatrajući kongruenciju s *вы* iz poštovanja u ruskom jeziku Булыгина/Шмелев (1997: 330-332) zaključuju da to *вы* ima različita sintaktička svojstva naspram običnog *вы* i da ga se zato ne može promatrati kao rezultat transpozicije, tj. metaforičke upotrebe običnog

вы. Naime, pravilo je da transpozicija ne mijenja izvornu kongruenciju. A kod *вы* iz poštovanja je izvorna, množinska kongruencija prisutna samo u nominativu pridjevskih zamjenica i kratkih pridjevskih oblika, dok u kosim padežima nije:

(13) *Вы **САМИ** знаете давно, что вас любить немудрено;*
*Я вас любил так искрено, так нежно, как дай вам Бог **ЛЮБИМОЙ** быть другим;*
*Я верно б вас **ОДНУ** избрал в подруги дней моих печальных;*
*Любите **САМОГО** себя;*
*Вам **САМОМУ** это бы обидно.*

Булыгина/Шмелев navode da se ne može objasniti zašto pridjevske zamjenice i kratki pridjevski oblici u nominativu podliježu izvornoj kongruenciji, a u kosim padežima semantičkoj. Očito za *вы* iz poštovanja postoje posebna pravila kongruencije, pa Булыгина/Шмелев zato smatraju da treba izdvojiti to *вы* kao zasebnu zamjenicu u sistemu ličnih zamjenica ruskog jezika.

Ono što je specifičnost HS naspram ruskog jezika, jest da stanje u HS pokazuje da je već i u nominativu narušena izvorna kongruencija jer ona u HS uključuje i tri roda, a uz *Vi* iz poštovanja je u nominativu moguć samo jedan rod, i to muški. Zato je pitanje da li se i u nominativu može govoriti o izvornoj kongruenciji.

U nominativu može *Vi* iz poštovanja biti izostavljeno jer gramatička kongruencija finitnog glagola i pridjevske riječi u nominativu označavaju da se radi o obraćanju iz poštovanja kad je iz konteksta ili situacije očito da se obraćanje odnosi na jednu osobu. U kosim padežima samo oblik zamjenice *Vi* odstupa od prirodnog roda i broja, i time iskazuje poštovanje. Kongruencija pridjevskih riječi izgleda ovako:

(14a) Obraćanje jednoj osobi:
nom.: *i Vi SAMI znate da nije mudro pisati Vam*
kosi padež: *i Vama SAMOJ je poznato da...*

(14b) Obraćanje množini osoba:
nom.: *i Vi SAMI znate da nije mudro pisati vam*
kosi padež: *i vama SAMIMA je poznato da...*

U (14a) i (14b) nominativ pridjevske riječi *sami* može stajati i bez *Vi* (*i SAMI znate da...*) jer oblik finitnog glagola *znate* implicira obraćanje.

Nasuprot tome, kosi padež pridjevske riječi *samoj* ne može stajati bez *Vama* (**i* SAMOJ *je poznato da...*) jer se obraćanje ne implicira. Svojom semantičkom kongruencijom kosi padež pridjevske riječi pokazuje jednoznačno da je kosi oblik *Vama* oblik iz poštovanja, a ne obična množina. Tako se samo u kosim padežima pridjevskih riječi vidi i bez konteksta ili poznavanja situacije da se ne radi o pravoj množini iako lična zamjenica stoji u množini. To znači da kosi padeži pružaju više informacija nego nominativ.

2.5. Usklađivanje kongruencije

Gramatička kongruencija s *Vi* u nominativu je isključivo formalno bazirano slaganje predikata sa subjektom ili atributa s upravnom riječi. Na taj način nema formalnog konflikta u kongruenciji na razini subjekt-predikat unutar iste rečenice. I u primjerima gdje predikativ može biti u nominativu ili u instrumentalu, i gdje nominativ ima gramatičku, a instrumental semantičku kongruenciju, postoji tendencija za upotrebom nominativa, a time i za formalnim usklađivanjem kongruentnih riječi na razini subjekt-predikat, npr. ***PostaLI** ste vrlo nervozn**I** / Posta**LI** ste vrlo nervozn**OM***. Predikativ s najučestalijim kopulativnim glagolom je uvijek u nominativu i ima gramatičku kongruenciju: *Vi ste nesretni / *nesretnom*.

Postavlja se pitanje kako objasniti kongruenciju s *Vi* iz poštovanja pri obraćanju množini osoba. Naime, pridjevske riječi i participi tada pokazuju množinu i prirodni rod: *Gospođo Katić i gospođo Marić, da li* ***STE*** *se već upozna**LE**?* Objašnjenje se može potražiti u sljedećem: *Vi* iz poštovanja pri obraćanju jednoj osobi pokazuje množinu koja nema nikakvu semantičku podlogu. Finitni glagol se ravna prema tom formalnom broju i pokazuje množinu. Particip i pridjevska riječ u nominativu također se usklađuju prema tom formalnom broju i pokazuju množinu. Ali oni imaju svojstvo da moraju pokazati i rod. Budući da se radi o formalno baziranoj kongruenciji, oni pokazuju nemarkirani muški rod. Usklađivanje se, dakle, odvija samo na bazi formalnog broja, bez semantičke podloge. Za razliku od toga, množina koju pokazuje *Vi* pri obraćanju množini osoba ima i semantičku podlogu. Finitni glagol kongruira s tim semantički baziranim brojem. Particip i pridjevska riječ u

nominativu također se usklađuju prema postojećoj semantičkoj podlozi i pokazuju množinu i prirodni rod, ženski ili muški.[8]

Pri obraćanju množini osoba nema nikakvog konflikta jer je obraćanje množini osoba potpuno u skladu s izvornom množinskom kongruencijom zamjenice *vi*. To istovremeno znači i da nema formalne razlike između prisnog i službenog obraćanja množini osoba. Izraz poštovanja je samo pri obraćanju jednoj osobi nedvosmislen. Takva situacija nije npr. u njemačkom jeziku, gdje se poštovanje nedvosmisleno izražava i pri obraćanju jednoj osobi i pri obraćanju množini osoba: ***du bist / Sie sind; ihr seid / Sie sind***. Očito je u HS važnije iskazati poštovanje kad se govornik obraća jednoj osobi nego kad se obraća množini osoba.

2.6. ZAKLJUČAK

Već spomenuta Comrieva predikatna hijerarhija (finitni glagol - particip - pridjev - imenica) i hijerarhija kongruencijskih pozicija koju je definirao Corbett (1983: 10) (atribut - predikat - relativna zamjenica - lična zamjenica) mogu se nadopuniti hijerarhijom padeža kod pridjevskih riječi jer je u HS (i ruskom) u nominativu gramatička kongruencija, a u drugim padežima semantička.[9]

---

8 Ali ponekad ni nenormirana gramatička kongruencija ne zvuči tako neprihvatljivo, npr. ako je particip udaljeniji od vokativa, npr. ***Gospođo K. i gospođo M., pozvala sam Vas da bih saznala da li ste upoznate / upoznati s prijedlozima komisije***. Kad se unutar iste jednostavne rečenice u kojoj je particip nalazi neka riječ sa semantički baziranom kongruencijom, mora i particip imati semantičku kongruenciju, usp. ***Gospođo K. i gospođo M., pozvala sam Vas obje jer ne znam da li ste upoznate / upoznati s prijedlozima komisije*** naspram ***Gospođo K. i gospođo M., pozvala sam Vas jer ne znam da li ste obje upoznate / *upoznati s prijedlozima komisije***.

9 To nije jedini slučaj da nominativ zauzima posebno mjesto u hijerarhiji padeža naspram drugih padeža. Jednako je npr. i s upotrebom ***resumptivne*** lične zamjenice uz ***što***: u nominativu nije nikad moguće upotrijebiti tu ličnu zamjenicu, npr. ***Reci onom čovjeku što (*on) sjedi da dođe,*** dok drugi padeži po pravilu uopće ne mogu bez nje, npr. ***To nije onaj čovjek □to sam ga/*Ø jučer vidio***. Nominativ je zbog više razloga poseban: to je padež koji se najčešće upotrebljava i koji izražava najjednostavniji, osnovni odnos (imenovanje + odnos subjekt-predikat). Neki autori ga nazivaju privilegiranim padežom (Vukmanović 1996: 350), drugi padežom »prvog čovjeka«, tj. čovjeka koji je u centru pažnje govornog lica (Topolinjska 1996: 2-3, 7).

Za hijerarhiju od finitnog glagola do imenice polazište je bila kategorija broja, iako je polazna kategorija mogla biti i rod. Jer imenice imaju stabilan rod (osim malobrojnih iznimaka), koji ne mogu mijenjati, dok broj mijenjaju. Isto tako, time što imenica imenuje predmet, logično je da upravo ona zadržava najviše njegovih osobina iz izvanjezične stvarnosti u svom kategorijalnom značenju (pa tako najčešće ima prirodno motivirani rod kad označava živa bića). Zato je logično da imenica predstavlja krajnju točku stabilnosti semantičke kongruencije[10] kod *Vi* iz poštovanja.

Činjenica da samo nominativ pridjevskih riječi koje se odnose na *Vi* ima gramatičku kongruenciju može se objasniti odnosom subjekt-predikat, koji se izražava pomoću nominativa, te postojanjem tendencije za usklađenošću one kongruencije na razini subjekt-predikat koja je isključivo formalno bazirana.[11]

To što samo nominativ ima gramatičku kongruenciju u suprotnosti je s jednom tendencijom koju je opisao Corbett (1983: 84). Corbett je naime promatrajući kongruenciju lične zamjenice s imenicom utvrdio da je nominativ naspram drugih padeža podložniji semantičkoj kongruenciji.[12] Ta suprotnost se može objasniti ako se pogledaju sintaktičke funkcije kongruentnih riječi. Lična zamjenica u nominativu koja kongruira s imenicom je pravi subjekt u rečenici, koji uspostavlja pravila kongruencije za finitni glagol. Nasuprot tome, kod nominativa pridjevskih riječi

---

[10] Popović (1991: 51) nudi primjere koji pokazuju »da je semantička kongruencija bazični način slaganja pri obraćanju sagovorniku i da postoji kao *latentni princip* i kada zvanična norma i jezičko osećanje zahtevaju honorifičko slaganje [= gramatičku kongruenciju]«. Podaci Corbetta (1983: 34) dobiveni pri ispitivanju ruskih informanata također pokazuju da je semantička kongruencija bazični, prirodni način slaganja, te da se tek školovanjem svjesno zamjenjuje gramatičkom kongruencijom.

[11] Usklađenost takve kongruencije na razini subjekt-predikat vidi se ne samo uz *Vi* iz poštovanja. Tako npr. u rečenici *Moje kolege su došle*, gdje se kongruentne riječi ravnaju prema formalnom rodu imenice, nema konflikta unutar kongruencije. U rečenici *Moj kolega je došao*, međutim, kongruentne riječi se ravnaju prema prirodnom rodu i nalaze se u formalnom konfliktu prema imenici kao polazištu kongruencije.

[12] Corbettovo pravilo glasi: »Whenever, in a given position on the Agreement Hierarchy, there is a difference between the agreements found in the nominative and in the oblique cases, the form found in the nominative will have the greater degree of semantic justification.«

kongruencija se uspostavlja na osnovi *Vi* kao subjekta, a pridjevske riječi se ravnaju prema tom subjektu.

U Corbettovo pravilo da je nominativ naspram drugih padeža podložniji semantičkoj kongruenciji moralo bi se dodati da se ne odnosi na nominativ pridjevskih riječi kongruentnih s *Vi* iz poštovanja.

Budući gramatički i leksikografski opisi upotrebe *Vi* iz poštovanja u HS trebali bi sadržavati osnovne podatke o kongruenciji. Ti podaci su: Kad se *Vi* iz poštovanja koristi pri obraćanju jednoj osobi, finitni glagol podliježe gramatičkoj kongruenciji, pokazujući 2. lice množine. Particip aktiv, particip pasiv i pridjevske riječi u nominativu također imaju gramatičku kongruenciju, i pokazuju množinu muškog roda. Pridjevske riječi u nekom drugom padežu podliježu semantičkoj kongruenciji, pa pokazuju jedninu muškog ili ženskog roda (bez obzira na svoju sintaktičku funkciju). Imenica također ima semantičku kongruenciju.

Iznimku od pravila da pridjevske riječi u nominativu imaju gramatičku, a u drugim padežima semantičku kongruenciju, čine poimeničene pridjevske riječi i neke pridjevske riječi bez odgovarajućeg množinskog oblika. Takve riječi kongruiraju semantički u svim padežima. Korelativna zamjenica također predstavlja iznimku u primjerima poput *Vi ste upravo* ONAKVA *kakva se traži*.

Kad se *Vi* iz poštovanja koristi za oslovljavanje množine ljudi, ne postoji razlika između prisnog i službenog oslovljavanja. Sve kongruentne riječi usklađuju se prema stvarnom množinskom broju i prema prirodnom rodu.

Literatura

Бенаккьо, Р. (1999), Новый тип человеческих отношений: обращение на *Вы* в Петровскую эпоху. u: Н. Д. Арутюнова/И. Б. Левонтина (ur.), *Логический анализ языка. Образ человека в културе и языке*. Москва, 114-123.

Berger, T. (1995), Versuch einer historischen Typologie ausgewählter slavischer Anredesysteme. u: D. Weiss (ur.), *Slavistische Linguistik 1994*. München, 15-64.

Berger, T. (1998), Äußere Einflüsse und interne Faktoren bei der Herausbildung der slavischen Anredesysteme. u: *Die Welt der Slaven* 43, 307-322.

Běličová-Křížková, H. (1976), Kategorie osoby a systém diateze v slovanských jazycích. u: *Slavia* 45, 337-355.

Булыгина, В. Т./Шмелев, Д. А. (1997), *Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики).* Москва.

Comrie, B. (1975), Polite Plurals and Predicate Agreement. u: *Language* 51/2, 406-418.

Corbett, G. G. (1983), *Hierarchies, Targets and Controllers. Agreement Patterns in Slavic*. London/Canberra.

Corbett, G. G. (1991), *Gender*. Cambridge.

Дончева, Л. (1986), Количественные характеристики форм вежливого обращения к одному лицу в русском и болгарском языках. u: *Русский язык за рубежом* 3, 77-81.

Herrity, P. (1981), Problem kongruencije u srpskohrvatskom i drugim slovenskim jezicima. u: *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 7, 261-273.

Ivić, M. (1995), *O zelenom konju. Novi lingvistički ogledi*. Beograd.

Jachnow, H. (1974), Zur sozialen Implikation des Gebrauches von Anredepronomen. u: *Zeitschrift für slavische Philologie* 37/2, 343-355.

Кепески, К. (1983), *Граматика на македонскиот литературен јазик за училиштата за средно образование*. Скопје.

Kocher, M. (1967), Second Person Pronouns in Serbo-Croatian. u: *Language* 43/3, 725-741.

Kordić, S. (1999), Kongruencija s *Vi* iz poštovanja. u: *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 28/2, 127-139.

Майтинская, К. Е. (1969), *Местоимения в языках разных систем*. Москва.

Mühlhäusler, P./Harré, R. (1990), *Pronouns and People: The Linguistic Construction of Social and Personal Identity*. Oxford.

Ницолова, Р. (1986), *Българските местоимения*. София.

Nilsson, B. (2001), Man - Male - Female: About »Classes«, »Individuals«, and »Instances«. u: *Scando-Slavica* 47, 63-80.

Polovina, V. (1984), Upotreba jednine i množine ličnih zamenica u obraćanju sagovorniku u srpskohrvatskom jeziku. u: *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*. u: 13, 185-195.

Popović, Lj. (1991), Honorifička i semantička kongruencija pri učtivom obraćanju. u: *Književnost i jezik* 38/1, 38-53.

Rathmayr, R. (1992), Nominale Anrede im gesprochenen Russischen, Serbokroatischen und Tschechischen. u: T. Reuther (ur.), *Slavistische Linguistik 1991*. München, 265-309.

Rathmayr, R. (1996), Sprachliche Höflichkeit. Am Beispiel expliziter und impliziter Höflichkeit im Russischen. u: W. Girke (ur.), *Slavistische Linguistik 1995*. München, 362-391.

Simon, H. J. (1997), Die Diachronie der deutschen Anredepronomina aus Sicht der Universalienforschung. u: *Sprachtypologie und Universalienforschung* 50/3, 267-281.

Stone, G. (1977), Address in the Slavonic Languages. u: *The Slavonic and East European Review* 55/4, 491-505.

Szybińska, M. (1991), Formy adresatywne w języku polskim i serbsko-chorwackim (wybrane zagadnienia). u: *Język polski* 71/1, 35-41.

Topolinjska, Z. (1996), ‘Padež’ i ‘glagolski rod’ - dve strategije gramatikalizacije odnosa između ‘predikata’ i njegovih ‘argumenata’. u: *Južnoslovenski filolog* 52, 1-9.

Tošović, B. (1995), *Stilistika glagola*. Wuppertal.

Vukmanović, S. (1996), Sinkretizam oblika imeničkih reči u srpskom jeziku. u: *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 25/2, 347-359.

Watts, R. J. (1992), Linguistic Politeness and Politic Verbal Behaviour: Reconsidering Claims for Universality. u: R. J. Watts/S. Ide/K. Ehlich (ur.), *Politeness in Language. Studies in its History, Theory and Practice*. Berlin/New York, 43-69.

Weinrich, H. (1993), *Textgrammatik der deutschen Sprache*. Mannheim i dr.

3. UOPĆAVAJUĆE *ČOVJEK*

3.1. UVOD

Neke imenice imaju vrlo opće značenje, slično zamjeničkom (Шелякин 1986: 8; Ivić [2]1995: 106). To prvenstveno vrijedi za imenicu *čovjek* (Плотников 1999: 165-166). Jedno od značenja koje se može izražavati pomoću te imenice je neodređenost. Izražavanje neodređenosti pomoću *čovjek* poznato je u raznim jezicima. U nekim jezicima je ono u tolikoj mjeri razvijeno da ekvivalent riječi *čovjek* ima status prave neodređene zamjenice, npr. njemačko *man*.[13] Za razliku od njemačkog *man*, njegov ekvivalent podliježe u slavenskim jezicima dodatnim ograničenjima kad se koristi kao sredstvo za izražavanje neodređenosti. Zato su *man*-rečenice rjeđe u slavenskim jezicima nego u njemačkom. No njihova učestalost nije u svim slavenskim jezicima jednaka: češće se koriste u HS, slovenskom, češkom i slovačkom nego u istočnoslavenskim jezicima i u poljskom (Běličová-Křížková 1976: 351).

Termin *neodređenost* shvaća se u širem ili u užem smislu. Tako se npr. za njemačko *man* kaže da se na ruski prevodi pomoću raznih formalno-sintaktičkih sredstava koja izražavaju čak deset značenja: neodređenost, uopćenost, anonimnost, apstraktnost itd. (Плотников 1999: 169), pri čemu je neodređenost očito uže shvaćena. U HS gramatikama se, naprotiv, neodređenost šire shvaća, pa se pomoću nje obuhvaća i uopćenost (v. npr. opise zamjenica u Mrazović/Vukadinović 1990; Babić i dr. 1991; Barić i dr. [4]1997). Za upotrebu riječi *čovjek* o kojoj je u ovom poglavlju knjige riječ precizniji je pojam uopćavanje, pa ću njega i koristiti nadalje u tekstu. U istraživanju polazim od nekoliko različitih upotreba njemačkog *man* jer se *čovjek* u HS može djelomično usporediti s njemačkim *man*.

O neodređenoj zamjenici *man* u njemačkom jeziku Helbig/Buscha ([16]1994: 259-260) navode da je »die gebräuchlichste Form der unbestimmt-persönlichen Ausdrucksweise« i da se kod nje ovisno o kontekstu mogu razlikovati četiri značenja. Prvo značenje je tzv. »opće *man*«, koje iskazima daje svevremensku valjanost. Takvo *man* pojavljuje se u rečenicama s prezentom koje ne sadrže leksičke pokazatelje vršioca

---

13 Neodređena zamjenica *man* potječe od imenice *Mann*, koja je u starijem razdoblju njemačkog jezika značila 'čovjek' i 'muškarac' (Samel 1995: 89).

radnje (vršilac radnje može biti i čitavo čovječanstvo), npr. *Was MAN gern tut, das fällt EINEM nicht schwer*. Kad se navedeni primjer iz Helbig/Buscha prevede, vidi se da se i u prijevodu na HS koristi ekvivalent riječi *man*, imenica *čovjek: Što ČOVJEK rado čini, to MU i ne pada teško*.[14]

Drugo značenje, tzv. »anonimno *man*«, pojavljuje se kad je vršilac radnje nebitan ili ga je nemoguće identificirati. Rečenica s takvim *man* odražava konkretne činjenice, može biti u bilo kojem glagolskom vremenu, a često sadrži i leksička upućivanja na vršioca radnje u obliku mjesnih ili vremenskih podataka. Anonimno *man* je sinonimno s pasivom i često se zamjenjuje njime (ibd.: 186): *MAN hat ihm sein Fahrrad gestohlen; MAN wird ihren Antrag in einer besondren Kommission behandeln.* Takvo *man* se na HS ne prevodi pomoću *čovjek*, nego pomoću drugih sredstava izražavanja neodređenosti lica: pomoću neodređene zamjenice, glagolskog 3. lica množine, participa pasiva, *se*-pasiva, npr. *NETKO mu je ukrao bicikl / UkraLI SU mu bicikl / Bickl mu JE ukradEN*; *Njena molba će SE razmatrati u posebnoj komisiji / Njena molba će BITI razmatrANA u posebnoj komisiji*.

Treće značenje koje Helbig/Buscha opisuju, tzv. »apstrahirajuće *man*«, pojavljuje se kad se imenuju objektivne činjenice dobivene pomoću osjetilnih organa, a pritom se ne želi imenovati osoba koja je do tih činjenica došla. Takve rečenice sadrže glagol osjetilnog opažanja ili procjenjivanja, kretanja i sl., npr. *Auf der Straße sah MAN keinen Menschen; Bis zum Fluß geht MAN eine Stunde*. Navedeni primjeri iz Helbig/Buscha ne mogu se na HS prevesti pomoću rečenica s *čovjek: Na ulici SE nije moglo nikoga vidjeti; Do rijeke SE ide pola sata*. No, ima rečenica na HS koje sadrže glagol osjetilnog opažanja, procjenjivanja ili kretanja i riječ *čovjek*, npr. *Do Kine ČOVJEK putuje sto godina*.

Četvrto, »zamjeničko *man*« stoji na mjestu ličnih zamjenica i ispunjava razne stilske funkcije. Odgovarajuća lična zamjenica je uvijek prisutna u kontekstu, npr. *Still, IHR müßt auf mich hören, ich besitze nähmlich gewisse Anrechte, daß MAN mich noch einmal hört*. U prijevodu na HS također se koristi riječ *čovjek: Tišina, VI me morate*

---

[14] U tom primjeru se vidi i jedna gramatička razlika između *man* i *čovjek*: *man* se u nastavku rečenice ponavlja odnosno u kosim padežima zamjenjuje pomoću *einem, einen*, dok se *čovjek* ne ponavlja, nego se zamjenjuje pomoću lične zamjenice.

saslušati, ja naime imam određena prava na to da me ČOVJEK *još jednom sasluša*.[15]

Navedena četvrta upotreba riječi *man/čovjek* predmet je ovog dijela knjige. Posebnost te upotrebe sastoji se u sljedećem: iako se koristi neodređeno *čovjek*, pritom se uvijek podrazumijeva i sasvim konkretna i određena osoba.

3.2. SVOJSTVA JEDNOG TIPA UOPĆAVANJA

Poznato je da se načini upotrebe riječi *čovjek* mogu podijeliti s obzirom na to da li se *čovjek* odnosi na konkretnu osobu ili ne. U prvom slučaju radi se o referencijalnoj, a u drugom o nereferencijalnoj upotrebi. Sljedeći primjeri oslikavaju dio takvih upotreba:

Ÿ referencijalna upotreba:

(1) Vode! Donesite *mu* vode! Što blejite kao... kao... Vidite da je *čovjeku* zlo, je li tako? (Ku)[16]

Ÿ nereferencijalna upotreba:

- 'bilo koji član ljudske vrste':

(2) On je kucao tri puta, ali iz simpatije i samoće, a ne iz naprasitosti! Iz čežnje za *čovjekom*! (Kr)

- 'čovječanstvo':

(3) Iza plotova, štala i magazina, što su se samo naslućivali u tmini, svirao je sjever i u ledenim se talasima prelijevao preko sitnih i jedva zamjetljivih konstrukcija, što ih je *čovjek* povukao preko goleme zemaljske kore u svoje jadne, neznatne i prirodi savršeno indiferentne svrhe. (Kr)

---

[15] Zbog svog »zamjeničkog karaktera« *čovjek* se naziva *parapronominalom* (v. Đorđević 1989: 239, 303).

[16] Primjeri potječu iz književnih djela I. Kušan *Koko u Parizu* (Ku), M. Krleža *Vjetrovi nad provincijalnim gradom* (Kr), I. Aralica *Psi u trgovištu* (Ar), i iz novina i tjednika uključenih u 30-milijunski zagrebački korpus u internetu [http://www.hnk.ffzg.hr/30m.htm] (Za).

- označavanje svojstva (u funkciji predikativa: jedina imenska riječ u predikatu, pr. 4 / jedna od imenskih riječi u predikatu, često »suvišna«, pr. 5):

(4) »Budi *čovjek*, preuzmi krivicu!« (Ar)

(5) On je bio *čovjek* bolećivo dobroćudan [...]. (Kr)

- 'onaj tko = svatko tko = netko tko':

(6) Bio je to Vrančiću dobro poznat obrazac kako se od nevoljena *čovjeka*, a omrznut je svaki onaj koji u osinjaku strši iznad niskog prosjeka, pravi »ridikul«, »šempija«, budala i čudak. (Ar)

(7) Ako *čovjek* ne napravi sam od sebe budalu, nego se svojim vrijednostima potvrdi kod kuće ili negdje u tuđini, počinje na njeg sveopći pohod. (Ar)

Time nisu iscrpljene sve mogućnosti upotrebe riječi *čovjek*, koja se vrlo često koristi u HS jeziku.[17] Među navedenim primjerima nereferencijalne upotrebe rečenice (6) i (7) izražavaju uopćenost, iza koje se možda skriva i samouključivanje govornika. Iz četiriju gore već navedenih značenja njemačkog *man* proizlazi da je upravo uopćavanje jedno od svojstava koja pogoduju upotrebi njegovog ekvivalenta *čovjek*. O uopćavanju se radi i u sljedećim primjerima:

(8) Tema je toliko uzvišena da *čovjek* ima osjećaj kako je pri dodjeli nagrade bila presudna poruka više, negoli koliko je čovjek pjesničke finoće u to unio. (Za)

(9) »Ali, Zlatko«, oprezno bi se Koko branio iz kreveta, »to je takav san... Doktor kaže da to dođe, na primjer, od uzbuđenja... *Čovjek* se toliko uzbudi prije puta, da se razboli, dobije groznicu i svašta mu se priviđa...« (Ku)

Jedno od dominantnih svojstava takvog tipa uopćavanja sastoji se u tome da se polazi od sasvim konkretnog pojedinca pri uopćavanju. Najčešće govornik polazi od sebe, od svog vlastitog iskustva i svoje vlastito iskustvo uopćava, ili, u proznom tekstu, polazi se od onog lika čiju per-

[17] Riječ *čovjek* se u jednomilijunskom korpusu (Moguš 1999: 13) nalazi među prve četiri najučestalije imenice.

spektivu pripovjedač zauzima.[18] U sljedećem primjeru je taj princip i metatekstualno osviješten:

(10) Sklad mirnog i tihog dubokog disanja dalekih prostora, gdje nema ni kiše, ni crkava, ni zbornice, ni matematičkih zadaćnica, ni nekih bolesnih mozgova, što bale *čovjeka* kao slinavi puževi. Vjetar svira, *čovjek* hoda hrabro i silno, zvijezde škripe pod nogama, i sve je zaboravljeno. *Čovjek* sada nije jedan određeni čovjek, Rafael Kukec, profesor matematike i fizike na toj i toj srednjoj školi, i ne stanuje u malom provincijalnom gradu, gdje su stjeničave kavane i tri spomenika (dva generala i jedan fratar). (Kr)

Da i neka druga osoba, koja nije govornik, može biti polazište uopćavanja, vidi se iz narednog primjera:

(11) »*Čovjek* vremenom izgubi i tremu kad se sretne s toliko slavnih i poznatih ljudi«, kaže Tomo. (Za)

Bez konteksta bi se moglo misliti da je govornik osoba koja se srela »s toliko slavnih i poznatih ljudi« pa na osnovi toga uopćava. No iz konteksta je očito da govornik nije ta osoba. Govornik se, naime, uživio u drugu osobu, preuzeo njenu perspektivu i izveo uopćavanje za drugu osobu, pokazujući time da potpuno razumije njen položaj i čitavu situaciju. Iz toga se može zaključiti da se kod uopćavanja pomoću *čovjek* najčešće radi o stanjima stvari koja je govornik ili sam doživio ili su mu toliko poznata i shvatljiva kao da ih je i sam doživio.

Dokaz o postojanju prikrivene referencije u navedenim primjerima jest činjenica da je najprikladnija zamjena takvog uopćavajućeg *čovjek* lična zamjenica. Zato bi se ustvari moglo govoriti o njegovoj ***kvazi-ne-referencijalnosti***, jer dominantno uključuje i referiranje na neku konkretnu osobu koja je polazište uopćavanja. Ta osoba može biti bilo muška osoba (u pisanim tekstovima koje sam analizirala dominira muška osoba) bilo ženska, čak ne mora biti ni odrasla. U narednom primjeru je više nego očito da govornik prvenstveno misli na sebe pod *čovjek*:

---

[18] Čestu uključenost govornikovog iskustva konstatira za ruski, poljski i češki jezik Weiss (1997: 330). O uključenosti govornika pomoću poljskog *człowiek* v. i Nilsson (2001: 76).

(12) Ne prekidaj me, molim te, od tebe *čovjek* ne može doći do riječi baš kad se hoće sabrati. (Ku)

Takva upotreba ima bitnu stilističku funkciju. Koristeći riječ *čovjek* umjesto 1. lica jednine govornik pojačava svoju tvrdnju jer ona postaje važeća ne samo za njega nego za ljude općenito. Subjektivna procjena govornika dobiva tako naizgled objektivan i općevažeći karakter. Naredni primjer pokazuje dodatne zanimljivosti:

(13) »Z-z-z«, spavao je Koko.
»Nema *čovjek* s kime ni razgovarati, ni posavjetovati se«, ljutito se prevrnu Zlatko na stražnjem sjedalu i čvrsto stisnu oči ne bi li što prije zaspao. (Ku)

U ovom primjeru se dobro vidi da dječak (Zlatko) polazi od sebe i misli prvenstveno, možda i isključivo, na sebe. Može se postaviti pitanje da li je to uopće pravo uopćavanje? Prvenstveno se radi o promjeni perspektive: iz 1. lica prelazi se u 3. lice, čime se ujedno napušta perspektiva subjektivnog. Zauzimanjem perspektive 3. lica sugerira se neutralni pripovjedač, netko sa strane, za koga se vezuje objektivnost. Promjenom perspektive, distanciranošću pridaje se težina vlastitoj tvrdnji. Težina se pridaje i samom riječju *čovjek* jer ona po pravilu sugerira odraslo biće i po pravilu je nosilac moralnih vrijednosti, što se vidi u izjavama poput *Ajde, budi čovjek jednom u životu!; Budi čovjek, pa priznaj!; Nisam član Sindikata, ali sam smatrao da sam kao čovjek dužan podržati njegove opravdane zahtjeve* (Za).[19]

Da riječ *čovjek* sama po sebi ima određenu težinu (i da se koristi kao ekspresivni pojačivač, v. Ivić ^{2}1995: 107) potvrđuje činjenica da *čovjek* često stoji uz neku drugu imensku riječ u predikatu i onda kada je izostavljiv.[20] Predikativno *čovjek* može se po pravilu izostaviti uz opisni pridjev kad je subjekt rečenice lična zamjenica ili imenica, npr. *On je dobar čovjek/Ø*. Ne može se izostaviti uz opisni pridjev: a) ako je

---

[19] To je vidljivo i u primjeru M. Ivić (1995: 111) *Da si ti bio čovek prema njoj, ona to ne bi uradila*, u kojem je *čovjek* »iznimno pozitivna oznaka«.

[20] Zanimljivo je da *Rječnik* JAZU (1884-1886: 71-72) među primjerima s izostavljivim *čovjek* »gdje bi mogao stajati sam adjektiv u značenju supstantivnom; [i gdje] ističe se više pojam adjektiva nego li supstantiva *čovjek*« ne navodi nijedan primjer predikativne upotrebe.

subjekt pokazna riječ *to*, npr. *To je dobar čovjek*; b) ako predikat sadrži i neki drugi tip pridjeva, npr. *On je dobar obiteljski čovjek*; c) ako nakon *čovjek* slijedi odredba u obliku relativne rečenice, npr. *On je dobar čovjek koji je prošao rat* (Za). Prisutnost izostavljivog *čovjek* u primjerima gdje se predikatom izriče neko nedjeljivo fizičko svojstvo, poput *On je visok čovjek*, daje izjavi distanciranost, a time i veću ozbiljnost i objektivnost. U primjerima poput *Ja sam umoran čovjek*, riječ *čovjek* tvrdnji pridaje trajniju vrijednost: stanje se uopćava na duže vrijeme, svojstvo se vremenski generalizira.[21] Osim toga, rečenicama poput *On je uništen čovjek* riječ *čovjek* daje dodatnu težinu zato što je *čovjek* primarno nosilac pozitivnih vrijednosti i sam po sebi nešto vrijedno. Kad se umjesto *on je uništen* kaže *on je uništen čovjek*, onda je to ne samo vremenski uopćeno, nego je i jače jer sadrži izjavu ‘jedan **čovjek** je uništen‘.[22]

Predikativna upotreba je jedna od četiriju upotreba riječi *čovjek*, koje u zagrebačkom 30-milijunskom korpusu dominiraju. Ostale tri su: referencijalno *čovjek* (kao u primjeru 1, str. 51), nereferencijalno *čovjek* sa značenjem ‘ljudska vrsta‘ (kao u primjeru 3, str. 51) i kvazi-nereferencijalno *čovjek*, koje se može zamijeniti nekom ličnom zamjenicom.

Iz dosad izloženog proizlazi da se kod kvazi-nereferencijalnog *čovjek* radi o metaforičkoj upotrebi lica (tj. o transpoziciji) uvjetovanoj pragmatičkim činiocima. Takvo *čovjek* koristi se i u kombinaciji s drugim prenesenim upotrebama lica:

(14) [intervjuirana žena:] [...] uvijek se mora*š* znati prilagoditi. I, naravno, kao što to i inače u životu biva, mora*š* imati malo sreće. Split, u kojem sam rođena i u kojem sam provela godine kada se *čovjek* zapravo formira, toliko je snažna sredina da *vas* obilježi za cijeli život, bez obzira na to gdje kasnije živjel*i*. I zato da *biste* ostvaril*i* potrebnu ravnotežu u životu mora*te* se odvojiti od [...]. (Za)

---

21 Ivić (1995: 199) utvrđuje da se razlika između prolaznog stanja i trajnog svojstva, koja se u ruskom izražava upotrebom kraćih odnosno dužih pridjevskih oblika, u HS izražava pomoću odsutnosti odnosno prisutnosti riječi *čovjek*.

22 Usp. i *Čovjek je u pitanju! Stoga sestre i braćo* [...] (Za) - u katoličkim novinama *Glas koncila* se izrazito mnogo koristi *čovjek* sa značenjem čitave ljudske vrste i s moralno najpozitivnijim oznakama.

Iako priča o svom vlastitom iskustvu i trebala bi koristiti 1. lice jednine, intervjuirana žena koristi umjesto toga 2. lice jednine, 2. lice množine i riječ *čovjek*, dakle kombinira čak tri transpozicije. Upotrebom 2. lica umjesto 1. stavlja vlastitu osobu u drugi plan i uopćava, ali i povezuje sebe i sugovornika u jedno, privlačeći ga tako na svoju stranu i pozivajući ga da se uživi (v. više o tome u poglavlju 1, str. 20). Upotrebom 3. lica jednine umjesto 1. lica također uopćava, ali istovremeno izražava i vlastitu distanciranost i objektivnost.

Općenito se u intervjuima po novinama često pojavljuje kvazi-nereferencijalno *čovjek*.[23] Ljudi tako svoje iskustvo uopćavaju i koriste prednosti perspektive 3. lica, kakve su distanciranost, nepristranost i objektivnost. Upotrebom riječi *čovjek* njihovo iskustvo postaje važeće za širi krug ljudi:

(15) [režiser u intervjuu priča o svom radu:] Čini se ako *čovjek* napravi iskren film prije svega, onda moralne satisfakcije dođu same po sebi. (Za)

(16) Što sam stariji i iskusniji sve sam više svjestan da *čovjek* ne smije iznevjeriti sebe u djelu jer smo mi u jednom javnom poslu, (osobito u ovoj našoj sredini koja nije filmu pretjerano sklona), na trajnom udaru. (Za)

U primjeru (16) se vidi da govornik koristeći riječ *čovjek* polazi od sebe kao pripadnika jedne određene skupine u društvu: »onih koji su u javnom poslu«. I u sljedećem primjeru, iako novinar u intervjuu postavlja pitanje u 2. licu, intervjuirani umjesto da odgovori u 1. licu preuzima 3. lice pomoću *čovjek*. Osim toga koristi i transpoziciju u 2. licu množine, čime postiže učinak već spomenut u opisu primjera (14). To 2. lice je u množini (a ne u jednini) zato što su novinar i intervjuirani »na *Vi*«.

(17) Mislim da predikati koje *čovjek* ima od ranije poput nagrada i slično, mijenjaju, to jest povećavaju, samo iznos koji dobiva*te*. (Za)

---

[23] Procjenjuje se čak i bez žanrovskih ograničenja da se *čovjek* u HS često koristi za uopćavanja pojedinačnog iskustva te da u usporedbi s tim upotreba njegovog ekvivalenta *человек* nije baš karakteristična za suvremeni ruski jezik (Marojević 1977: 105).

3.3. *ČOVJEK* I SPOL

Može se postaviti pitanje ima li u upotrebi kvazi-nereferencijalnog *čovjek* nekakvih ograničenja s obzirom na muški i ženski spol. U rječniku HS izišlom prije više od sto godina (***Rječnik*** JAZU 1884-1886.) piše da je jedno od osnovnih značenja riječi *čovjek* 'odraslo muško biće'.[24] Čak i pri izražavanju uopćenosti *čovjek* se, kako navodi ***Rječnik*** JAZU, prvenstveno povezuje s muškim spolom: »Često dolazi riječ *čovjek* općenito te se njom izriče čeljade koje se pobliže ne označuje, koje samo mislimo, ali što se za nj kazuje može se ujedno ticati više njih. Tuj se doduše obično misli muško čeljade, ali što se izriče valja i za žensko.« (ibid.: 70). Zanimljivo je da u novom rječniku HS iz 1998. godine (Anić [3]1998) nijedno od ukupno četiri značenja riječi *čovjek* ne sadrži napomenu o ograničenosti na muški spol. Iz toga bi se moglo zaključiti da razvoj značenja riječi *čovjek* u HS ide smjerom nestajanja vezanosti za muški spol. Ali ograničenje na muški spol bi trebalo dodati barem u jedno od značenja u Anićevom ***Rječniku*** jer u referencijalnoj upotrebi u sasvim uobičajenim rečenicama suvremenog jezika poput ***Tamo je stajao neki čovjek; Jesi li vidjela kakav šešir ima onaj čovjek*** riječ *čovjek* se može odnositi samo na 'odraslo muško biće'. Ono što iz suvremene upotrebe nestaje, to je referencijalno *čovjek* sa značenjem 'muž'. Što se tiče kvazi-nereferencijalnog *čovjek*, korpus suvremenog jezika pokazuje da žene uopćavaju svoje iskustvo pomoću riječi *čovjek*:

(18) »Jako smo sretni kad netko dođe. Ipak, kad *čovjek* radi, vrijeme brže prolazi, a po kući stalno ima posla«, rekla nam je gospođa Bosiljka. (Za)

(19) [u intervjuu novinar pita:] »Što piše u žalbi?« [žena odgovara:] »Nad njihovom se žalbom *čovjek* može samo zgranuti. Taj koji ju je sastavio optužuje mene, koja sam dobila otkaz, da sam zloupotrijebila slučaj u svoju korist.« (Za)

---

24 To značenje nalazimo u sljedećem primjeru iz romana I. Aralice: *Prema svjetlosti fenjera, koji je visio na kolcu što je podbočio šatorsko krilo u sredini da se ne prosjedne na većoj kiši, vidio je ženu, kršćanku, i čovjeka u nekakvim haljinama koje su na suncu i moru izblijedjele, pa po njima ne može čovjeku pogoditi ni zanimanje ni narodnost.*

(20) [žena odgovara u intervjuu:] Ali i to je jedno životno iskustvo koje *čovjek* mora naučiti. (Za)

Naredni primjer pokazuje da iskustvo žene može biti uopćeno pomoću riječi *čovjek* i od strane nekog trećeg, muškog govornika:

(21) Žene bi je pitale što *joj* je, *ona* bi odmahnu*la* rukom i rek*la* da *je* ne pitaju. Kao kad *čovjeka* pritisnu toliko teške misli da *mu* je strah i pomisliti na njih. (Ar)

U sljedećem primjeru je vidljivo da osoba govornika i izvanjezično iskustvo recipijenta imaju određenu ulogu u (ne)ograničavanju riječi *čovjek* na muški spol:

(22) Lijepo je to stajati okomito i prkositi elementima u zvjezdanoj vjetrovitoj noći! *Čovjek* se izgubi u smrdljivim pivnicama i ponorima, gdje su svi prostori zatvoreni kao kutije za cigarete! Ovdje na dnu nose ljudi u mozgovima predmete i stvari i staklene oči i federe ideja i interesa. (Kr)

Ako navedeni primjer izriče muškarac, spontano se žena ne bi ubrajala u taj *čovjek*, jer se »smrdljive pivnice i ponori« ne smatraju karakterističnima za žene. Kad isti primjer izriče žena, spontano bi se uračunala pod *čovjek* zato što se podrazumijeva da pri upotrebi kvazi-nereferencijalnog *čovjek* govornik najčešće polazi od samog sebe. Ovaj primjer potvrđuje dominaciju uključenosti govornika (odnosno onoga čiju svijest prati prozni pripovjedač) u kvazi-nereferencijalno *čovjek*.[25]

Može se, dakle, reći da je kvazi-nereferencijalno *čovjek* u osnovi neutralno s obzirom na spol, ali ima primjera u kojima se povezuje prvenstveno s jednim spolom. To zavisi o dvama činiocima. Jedan je sam sadržaj rečenice: da li je on takve prirode da je tipičniji za jedan spol. Drugi činilac je spol osobe koja je polazište uopćavanja: ako je polazište žena, onda će najvjerojatnije i ona biti uključena u *čovjek* (čak i ako je sadržaj manje tipičan za žene, kao u slučaju s »pivnicama i podrumima«). Ako je polazište muškarac, onda će najvjerojatnije i on biti uključen u *čovjek*, čak i ako je sadržaj manje tipičan za muškarce, npr. *Što bi čovjek sutra mogao skuhati?*. Osoba govornika ne biva uključena

[25] Engleski ekvivalent (neodređena lična zamjenica *one*) implicira uključenost govornika toliko često da se naziva »inkluzivnim *one*« (Đorđević 1989: 220). Zamjeničko *man* u švedskom jeziku također se koristi u slučajevima »where a person speaks about himself, but does not want to hold up himself as a subject« (Nilsson 2001: 75).

ako to njene biološke ili socijalne zadatosti sprečavaju. Određene biološke i kulturne zadatosti sprečavaju i upotrebu kvazi-nereferencijalnog *čovjek*. Tako za ruski jezik Weiss (1997: 345; 1999: 87) navodi da žena nije obuhvaćena riječju *человек*: a) kad se u istoj rečenici pomoću atributa ili predikata pojavljuju jednoznačno ženske (biološki ili kulturno uvjetovane) karakteristike, npr., prevedeno na HS, ***jednog dana dođe čovjeku vrijeme da se uda*** (Weiss to naziva ***spolno-semantičkom kongruencijom***), i b) kad se riječ *čovjek* koristi referencijalno. Ista ograničenja možemo primijeniti i na HS. No, zanimljivo je da tu i tamo ima primjera na HS u kojima žena-govornik zna odstupiti od spolno-semantičke kongruencije, kao u sljedećoj rečenici, gdje koristi riječ *čovjek* iako se zbog bioloških zadatosti može raditi samo o ženi: ***Ma znam ja tu metodu! Tako čovjek najlakše može ostati u drugom stanju*** (prema podacima izvornih govornika takva upotreba nije moguća u ruskom jeziku).

Da su fizička, biološki jednoznačno ženska svojstva općenito prepreka protezanju riječi *čovjek* i na ženski spol, potvrđuju i ustaljeni sintagmatski izrazi u HS. Od sintagmatskih izraza koje Anićev ***Rječnik*** navodi odnose se na oba spola samo oni koji upućuju na psihička svojstva, npr. ***svjetski čovjek, svoj čovjek, veliki čovjek, duša od čovjeka, poslovan čovjek***. Oni sintagmatski izrazi koji uključuju i fizička svojstva spola, npr. ***prava žena, žena i po***, ili oni koji sugeriraju isključivo fizička svojstva, npr. ***čovjek od oka***, odnose se samo na jedan spol.[26]

Kad su pri uopćavanju navedene i riječ *čovjek* i riječ *žena*, onda se *čovjek* odnosi samo na muškarca:

(23) Od vlasti *čovjek* postane ružan, a *žena* grdoba, misli Vrančić. (Ar)

3.4. *ČOVJEK* I *ŽENA*

U korpusu od nekoliko nasumce uzetih djela usporedila sam upotrebu riječi *čovjek* i *žena*. Već u prvom djelu, kratkoj noveli Miroslava Krleže *Vjetrovi nad provincijalnim gradom*, u kojoj se tematizira građansko društvo prve polovine 20. stoljeća, upada u oči razlika u

---

[26] Ivić (1995: 111) je utvrdila da razlika između fizičkog i psihičkog ima odlučujuću ulogu pri odabiru predikativnog *čovjek/žena*.

učestalosti i kontekstu riječi *čovjek* i *žena*. Dok se riječ *čovjek* pojavljuje 16 puta, riječ *ljudi* 20 puta, riječ *žena* pojavljuje se samo 7 puta, i to u primjerima poput: *sa ženama i djecom; žena je bila trudna s trećim djetetom u visokom stepenu; dvorkinje, žene podvornika, nadglednika i trhonoša služile su kod bogataša; ćelavi profesori s umjetnim zubalima sjede svezani lancima građanske gluposti sa svojim ženama kod stola, i dok žena misli, što će kuhati sjutra (grah ili rezance), oni ispravljaju školske zadaćnice*. Iz primjera je očito da se *žena* pojavljuje kao pratilja s djecom ili kao kuharica, dakle u kontekstu biološki ili sociološki tipičnih ženskih oznaka. Upotreba riječi *ženka* (4 puta) u noveli upotpunjuje tu sliku: *kao u ono daleko vrijeme, kada smo se žderali za ženkama (i jednom i drugom i trećom); Pa da! Ženka je u sobi! Eh! Da! Ženka! U Kukcu je bila praznina očajna, mračna praznina jednog nedjeljnog popodneva, on nije imao ženke*.

Novela tako pokazuje veliku razliku između upotrebe leksema *čovjek* i leksema *žena*. Iako se uopćavajuće *čovjek* može odnositi na oba spola, u ovoj noveli se prvenstveno povezuje s muškim spolom. Kontekst u kojem se *čovjek* koristi je uglavnom vezan za intelekt i egzistencijalan je u filozofskom smislu. *Žena* se izgleda potpuno isključuje iz tog konteksta i stavlja uz djecu, kuhinju i muža ili se karakterizira kao ženka.

U drugom književnom djelu, bajkama za djecu *Priče iz davnine* Ivane Brlić-Mažuranić, sve upotrebe riječi *čovjek* odnose se isključivo na muškarce. Budući da se manje-više stalno radi o muškarcima, shvaća se i uopćavanje pomoću *čovjek* kao da se odnosi na muškarce (pogotovo što je muškarac i polazište uopćavanja). Riječ *žena* se pojavljuje samo nekoliko puta, i to sa značenjem ‘nečija žena, supruga’.

I u suvremenom romanu Ivana Kušana *Koko u Parizu* riječ *žena* bez pridjeva prvenstveno označava suprugu. Nekoliko puta se pojavljuje s pridjevima, u značenju ‘nepoznata’ ili dr.

U povijesnom romanu Ivana Aralice *Psi u trgovištu*, u kojem se pojavljuje mnoštvo muških i ženskih likova, žena je također prvenstveno okarakterizirana svojom socijalnom ulogom supruge.[27] Samo iznimno se pojavljuje kao vladarica, ali tada i kao »ne-žena« (ponekad čak i kao fizička i psihička nakarada): *Bila je u Erdelju, Poljskoj i širom kršćanske Evrope jedna vrsta žena koju Vrančić nije doživljavao kao*

[27] Uloga supruge dominira i u poslovicama. Iako se u poslovicama pojavljuje deset raznih kategorija poput *djevojka, majka, stara žena, maćeha, svekrva* itd., više od polovine svih upotreba otpada na suprugu (Starčević 1998: 422).

žene. One koje su se iz nužde ili pohlepe prihvatile vladanja i bile njime potpuno obuzete, tjelesno zato što su morale administrirati, duhovno zato što ih je vlast privlačila više od ičega. Ili bi mlada i zdrava žena na kormilu obitelji morala zamijeniti boležljiva ostarjela muža, ili bi razborita nevjesta, sutradan po udaji, ustanovila da se udala za mlakonju koji uzde ne drži čvrsto u rukama, pa bi ih ona malo popritegla i potezala sve dok dizgine ne bi ostale u njezinim rukama, ili bi obudovjele spasavale muževu baštinu za sebe i svoju djecu, ili su se muškobanje, tjerane potajnom željom da pokažu veću muškost od onih što javno i s punim počastima oblače hlače, kopunile na zaposjednutim stolcima.

Mnogo puta se, nadalje, *žena* javlja u kontekstu vezanom za zabavu i tijelo, npr. *skloniji zabavi i ženama negoli knjizi; pisao je pjesme o ženama, vinu i ladanju; bila je to rasna žena; ljepota žene; za ženama trči kao pas za kujama; što sve znaju učiniti žene da bi s nekim legle*. Osim toga, više puta se pojavljuje i kontekst majčinstva, npr. *malo ih je znalo da su Padovancu od toliko lijepih sirotica Magdalenu preporučili, jer su žene iz obitelji Albrizzi rađale iz godine u godinu od vjenčanja do četrdesete, što ih je pročulo; kad je bila majka triju muških djeteta i žena koja drži muža pod papučom; gledao sam joj slabašnu ruku punu žila i tetiva kakve se viđaju u žena neposredno poslije poroda; on bi ostajao kukajući nad nesretnom sudbinom svojom što mu svaka žena prije ili poslije mora zanijeti*.

Naspram čestog tematiziranja fizičkih svojstava žena u Araličinom romanu, tematiziranje njihovih psihičkih svojstava je mnogo rjeđe. U jednom od takvih primjera se intelektualna neravnopravnost žena čak eksplicitno konstatira: *pred ženama se ne bi upuštao u razgovore za koje većina od njih nije bila dorasla, jer su odreda bile bez veće naobrazbe*. Dok se u vezi s muškarcima preko dvadeset puta eksplicitno pojavljuju riječi *pamet*, *pametan*, u vezi sa ženama pojavljuju se samo tri puta. Od toga se jedanput konstatira da je ta pamet oskudna: *da je pao u šake dviju žena koje od njega ishode sve što im puhne u kratkoj pameti ženskoj*.[28] Drugi put, kad se u istoj sintagmi treba eksplicitno uz riječ

[28] U svakodnevnom govorenom jeziku se od strane muških osoba ruralnog porijekla može čuti prilikom obraćanja nekoj ženskoj osobi izraz »ženska glavo«, čime se žena, njena pamet i njena izjava omalovažavaju. Negativan izraz istog tipa namijenjen muškim osobama ne postoji. Od morfoloških sredstava za negativno obilježavanje žena može se kao primjer navesti nastavak *-ka*, koji se, kad se u Hrvatskoj u javnoj upotrebi jezika doda prezimenu neke ženske osobe, ne smatra pristojnim ophođenjem. Usprkos tome se nastavak *-ka* pojavljuje u pisanom jeziku kao sredstvo omalovažavanja žene (npr. u nekim novinama se može naići na »Drakulićka,

žena pojaviti pridjev *pametna*, ne koristi se riječ *žena* nego riječ *žensko* (čime je iskazano određeno umanjivanje, depersonaliziranje): ***A moja Suada meni kaže: Bog te prosvijetlio, moj Muhure, ili tako ili će nas sve vrag odnijeti, dignut će se raja što ništa nema i pobiti i opljačkati nas što nešto imamo, pa nitko na ovom svijetu neće imati ništa osim gladna želuca i gole guzice, trči dolje u Solun, spasavaj! Pametno žensko!***

Kod ove analize se, naravno, ne smije smetnuti s uma da se radi samo o četiri vremenski i društveno uvjetovana odražavanja izvanjezične stvarnosti. Starčević (1998: 420-422) utvrđuje da i žanr ima određenu ulogu: žena biva drugačije prikazana u poslovicama, a drugačije u reklami. U poslovicama je izrazito negativno vrednovanje žena opće obilježje diskursa, pri čemu je karakterizacija »majke« jedini izuzetak. Poslovice s negativnim vrednovanjem žene četverostruko su brojnije od onih s pozitivnim vrednovanjem. Ako bismo uzeli najčešću imenicu iz poslovica o ženi (*žena*), najčešći glagol (*je*) i najčešći pridjev (*zla*), dobili bismo rečenicu koja izražava bit sadržaja većine vrijednosnih stavova o ženi: ‘Žena je zla’. Takva slika žene u poslovicama stoji u oštrom kontrastu s izrazito visokim vrednovanjem žene u reklami. Razlika u vrednovanju uvjetovana je kako razlikom u pošiljaocu poruke i njegovoj pragmatičkoj orijentaciji (tvorci reklama imaju u vidu da su žene češći kupci), tako i razlikom u društvu i kulturi. Poslovice pripadaju tradicionalnom i usmenom kulturnom diskursu, koji se danas sve više potiskuje, a reklame pripadaju modernom i medijskom, novom diskursu kulture.

3.5. *ČOVJEK* I *LJUDI*

Primjer (22) pokazuje da se uopćavajuće *čovjek* i njegova supletivna množina *ljudi* mogu pojaviti kao sinonimi jedno pored drugog.[29] ***Ljudi*** se može upotrijebiti i samostalno kao sinonim uopćavajućeg *čovjek*:

(24) Što ti voliš *ljude* mučiti! [= ‘mene’]

(25) Koko je još jednom ponovio u sebi konjugaciju francuskih nepravilnih glagola i baš kad je u jednoj knjizi gledao veliku

---

Ugrešićka« umjesto S. Drakulić, D. Ugrešić). Kada se radi o muškoj osobi, ne postoji takva mogućnost negativnog obilježavanja prezimena pomoću nastavka.

29 Weiss (1997: 344) zapaža da je takva upotreba u ruskom jeziku povezana sa semantičkim kontrastiranjem *apstraktno, općenito* naspram *konkretno, stvarno*.

sliku pariške crkve Notre-Dame, Zlatko se bešumno ušuljao u sobu i zgrabio ga za vrat.
[...] Eto, tko bi se nadao da u Parizu *ljude* odmah tako nemilosrdno hvataju za vrat, kao što mu je to Zlatko očito prikazao? (Ku)

Takvo *ljudi* koristi se rjeđe od kvazi-nereferencijalnog *čovjek*. Moguće je da u HS jeziku *ljudi*, za razliku od uopćavajućeg *čovjek*, često isključuje govornika, kao što za ruski jezik tvrdi Weiss (1997: 339, 341). U narednom primjeru, u kojem se pojavljuju i *ljudi* i *čovjek*, *ljudi* je upotrijebljeno možda baš zato što iz te skupine govornik samog sebe isključuje. U skupinu podrazumijevanu pod *čovjek* može se, naprotiv, uračunati i govornika:

(26) Bilo mu je čudno kad razboriti *ljudi* knjizi pripisuju nekakvu moć, raduju se kad ih pisci hvale, progone ih kad im se ne svide njihove zamjerke i šale. Zar razborit *čovjek* u vragolijama pehlivana može vidjeti štogod dobra ili zla? (Ar)

3.6. Zaključak

U zaključku će se sažeti podaci o uopćavajućem *čovjek* koje bi budući leksikografski i gramatički opisi trebali uzimati u obzir. Postoje dva tipa uopćavanja pomoću *čovjek*. Jedan se pojavljuje najčešće u poslovicama. Za njega je karakterističan neutralan kontekst i odsutnost leksičkih pokazatelja agensa (agens može biti i čitavo čovječanstvo). Takav *čovjek* odgovara njemačkom »općem *man*« (o četiri tipa njemačkog *man* v. u Helbig/Buscha [16]1994: 259-269). Drugi tip uopćavanja pomoću *čovjek* analizirali smo ovdje. Njegova posebnost sastoji se u tome što se uvijek polazi od neke konkretne i određene osobe, čije iskustvo se uopćava. Zbog toga se takvo *čovjek* može smatrati kvazi-nereferencijalnim. Osoba od koje se polazi najčešće je govornik, ali može biti i netko drugi. Dokaz o postojanju pozadinske, prikrivene referencije jest činjenica da je najprikladnija zamjena takvog *čovjek* lična zamjenica. To *čovjek* odgovara njemačkom »zamjeničkom *man*«. Upotreba kvazi-nereferencijalnog *čovjek* uzrokovana je pragmatičkim činiocima: subjektivna perspektiva zamjenjuje se objektivnom, postiže se distanciranost, individualno iskustvo se uopćava, čime se vlastitoj tvrdnji pridaje težina. Takvo *čovjek* koristi se često u razgovornom jeziku, u književnosti i u novinama (prvenstveno u intervjuima), gdje se često pojavljuje u

kombinaciji s drugim metaforičkim upotrebama lica (transpozicijama). Kvazi-nereferencijalno *čovjek* u osnovi je neutralno s obzirom na spol (a s obzirom na uzrast utoliko što ga koriste i tinejdžeri). No ima primjera u kojima se povezuje prvenstveno s jednim spolom. To zavisi o dvama činiocima. Jedan je sam sadržaj rečenice: da li je on takve prirode da je tipičniji za muškarce odnosno za žene. Drugi činilac je spol osobe koja je polazište uopćavanja. Kad je polazište žena, onda će najvjerojatnije i ona biti uključena u *čovjek* čak i ako je sadržaj rečenice manje tipičan za žene. Osoba govornika ne biva uključena ako su njene biološke ili socijalne zadatosti apsolutna prepreka tome. Određena biološki ili kulturno jednoznačno ženska svojstva sprečavaju upotrebu kvazi-nereferencijalnog *čovjek* u HS. Međutim, žena-govornik ne samo da uopćava svoje iskustvo pomoću *čovjek* nego pritom može u pojedinim slučajevima čak i narušiti neka od spomenutih ograničenja.

Postoje neke dominante u gramatičkoj strukturi rečenica s kvazi-nereferencijalnim *čovjek*. O sintaktičkim funkcijama može se zapaziti da dominiraju primjeri u kojima *čovjek* ima funkciju subjekta. Razlog tome je sljedeći: riječi koje u svom značenju imaju i semantičko obilježje [+ ljudsko] najčešće se pojavljuju kao subjekti, a značenje uopćavajućeg *čovjek* sastoji se prvenstveno od tog obilježja. Potrebno je, međutim, napomenuti da upotreba uopćavajućeg *čovjek* nije ograničena samo na subjektnu funkciju (v. primjer 10, str. 53). Stoga je tvrdnju u Anićevom ***Rječniku hrvatskoga jezika*** o ograničenosti na funkciju subjekta potrebno korigirati.

Što se tiče upotrebe glagolskih vremena, dominiraju rečenice u kojima glagol stoji u prezentu. Razlog tome je dvojak: kao prvo prezent je ionako najčešće glagolsko vrijeme, a kao drugo pogodan je za izricanje svevremenosti, a ona je povezana s uopćavanjem koje se postiže upotrebom riječi *čovjek*.

Na kraju se *čovjek* može ukratko usporediti s njemačkim *man*. Dva od ukupno četiriju tipova njemačkog *man* prevode se na HS pomoću *čovjek*: opće i zamjeničko *man*. Druga dva tipa se ili uopće ne prevode pomoću *čovjek* (to vrijedi za anonimno *man*) ili se rijetko prevode pomoću *čovjek* (to vrijedi za apstrahirajuće *man*). Osim ovih semantičkih razlika postoje i formalne razlike između *man* i *čovjek*. U kosim padežima se *man* zamjenjuje pomoću *einem/einen*, dok *čovjek* dobiva odgovarajuće padežne nastavke. U nastavku neke rečenice s *man* ne može se, ako je potrebno, uputiti na *man* pomoću lične zamjenice, nego se *man* mora ponoviti. Nasuprot tome, *čovjek* se ne ponavlja, nego se zamjenjuje pomoću lične zamjenice.

Literatura

Anić, V. ([3]1998), *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb.

Арутюнова, Н. Д./Левонтина, И. Б. (ur.) (1999), *Логический анализ языка. Образ человека в културе и языке*. Москва.

Babić, S. i dr. (1991), *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb.

Barić, E. i dr. ([4]1997), *Hrvatska gramatika*. Zagreb.

Běličová-Křížková, H. (1976), Kategorie osoby a systém diateze v slovanských jazycích. u: *Slavia* 45, 337-355.

Běličová, H./Uhlířová, L. (1996), *Slovanská věta*. Praha.

Đorđević, R. (1989), *Engleski i srpskohrvatski jezik. Kontrastivna gramatika imeničke grupe*. Beograd.

Gołąb, Z. (1994), Slavic *čelověkъ* 'homo' against the Background of Proto-Slavic Terminology. u: *The Journal of Indo-European Studies* 22/3-4, 179-193.

Havlová, E. (1966), Slav. *čelověkъ*. u: *Scando-Slavica* 12, 80-86.

Helbig, G./Buscha, J. ([16]1994), *Deutsche Grammatik*. Leipzig i dr.

Ivić, M. ([2]1995), *Lingvistički ogledi*. Beograd.

Ivić, M. (1995), *O zelenom konju. Novi lingvistički ogledi*. Beograd.

Kordić, S. (2000), Aktuelle Europäisierung südslavischer Sprachen. u: *Zeitschrift für Balkanologie* 36/2, 167-177.

Kordić, S. (2001), Izražavanje neodređenosti pomoću riječi *čovjek*. u: D. Sesar/I. Vidović Bolt (ur.), *Drugi hrvatski slavistički kongres. Zbornik radova: I*. Zagreb, 467-477.

Kordić, S. (2002), Das verallgemeinernde *čovjek* 'man' im Kroatoserbischen. u: B. Symanzik/G. Birkfellner/A. Sproede (ur.), *Frau und Mann in Sprache, Literatur und Kultur des slavischen und baltischen Raumes*, Hamburg, 165-187.

Marojević, R. (1977), Rečenice sa uopšteno-ličnim značenjem u ruskom jeziku u poređenju sa srpskohrvatskim. u: *Južnoslovenski filolog* 33, 99-116.

Moguš, M. (ur.) (1999), *Hrvatski čestotni rječnik*. Zagreb.

Mrazović, P./Vukadinović, Z. (1990), *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Novi Sad.

Мечковская, Н. (1999), Безличность, неопределенность и обобщенность лица. u: H. Jachnow i dr. (ur.), *Personalität und Person*. Wiesbaden. 97-124.

Nilsson, B. (2001), Man - Male - Female: About »Classes«, »Individuals«, and »Instances«. u: *Scando-Slavica* 47, 63-80.

Плотников, Б. (1999), Лексические средства выражения персональности. u: H. Jachnow i dr. (ur.), *Personalität und Person*. Wiesbaden, 155-172.

Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU (1884-1886), Zagreb.

Samel, I. (1995), *Einführung in die feministische Sprachwissenschaft*. Berlin.

Starčević, Z. (1998), Lingvističko vrednovanje *žene* i struktura diskursa u poslovici i reklami. u: *Srpski jezik* 3/1-2, 409-424.

Шелякин, М. А. (1986), *Русские местоимения*. Тарту.

Венкова, В. (1997), Съществителните *човек* и *хора* в португалския и в българския език. u: *Съпоставително езикознание* 22/4, 5-12.

Weiss, D. (1988), Kurica ne ptica, (a) baba ne čelovek. u: J. Raecke (ur.), *Slavistische Linguistik 1987*. München, 413-443.

Weiss, D. (1997), Russisch *человек*: Versuch eines referentiellen Porträts. u: P. Kosta/E. Mann (ur.), *Slavistische Linguistik 1996*. München, 309-365.

Вайс, Д. (1999), *Человек, лицо, личность* и *особа*: четыре неравных соперника. u: Н. Д. Арутюнова/ И. Б. Левонтина (ur.) (1999), *Логический анализ языка. Образ человека в културе и языке*. Москва, 81-98.

4. PREDMETNE POKAZNE ZAMJENICE *OVAJ/TAJ/ONAJ*

4.1. UVOD

U ovom poglavlju bit će uspoređene predmetne[30] pokazne zamjenice *ovaj*, *taj* i *onaj* u HS (jednom južnoslavenskom jeziku) s njima odgovarajućim zamjenicama u poljskom i češkom (dvama zapadnoslavenskim jezicima) i u ruskom (jednom istočnoslavenskom jeziku).

Pokazne zamjenice su jedna od jezičnih univerzalija. Gotovo u svim jezicima čine sistem od dva, tri ili više elemenata na osnovi opozicije po stupnju udaljenosti koji izražavaju (Майтинская 1969: 70-82). Većina indoevropskih jezika danas raspolaže dvočlanim sistemima pokaznih zamjenica. Što se tiče slavenskih jezika, razlikuju se mišljenja o tome koliko pokaznih zamjenica ima u pojedinom jeziku. Berger (1994: 21) navodi da u istočnim i južnim slavenskim jezicima prevladavaju dvočlani i tročlani sistemi pokaznih zamjenica: dvočlani u istočnoslavenskim jezicima i u bugarskom, tročlani u HS i makedonskom, jedino slovenski raspolaže četveročlanim sistemom. U zapadnoslavenskim jezicima je s jedne strane poljski jezik, koji ima tri zamjenice (*ten, tamten, ów*), od kojih je samo jedna općenito upotrebljiva (*ten*). S druge strane su slovački i češki jezik, koji raspolažu s dvije ili tri centralne i više perifernih pokaznih zamjenica. U slovačkom ima pet pokaznih zamjenica (*ten, tento, tamten, onen, henten*), a u češkom čak deset (*tento, ten, tamten, onen, tenhle, tenhleten, tamhleten, tuhleten, tadyhleten, tady ten*). Time češki jezik izrazito odskače ne samo od stanja kakvo je u slavenskim jezicima nego i od stanja kakvo je u indoevropskim jezicima općenito.[31]

---

30 Oznaka *predmetne* znači da se te zamjenice odnose na neki predmet (u najširem smislu riječi) kao cjelinu i da odgovaraju na pitanje *koji?*. Time se razlikuju od drugih skupina pokaznih zamjenica, koje se odnose na neko svojstvo, odgovarajući na pitanje *kakav?* (*ovakav, takav, onakav*), ili na količinu, odgovarajući na pitanje *koliki?* (*ovoliki, toliki, onoliki*).

31 Zanimljivo je da upravo češki jezik Anderson/Keenan (1985: 280) uzimaju za predstavnika jezika s jednočlanim sistemom pokaznih zamjenica.

Křížková (1971: 18; 1972: 147) o sistemima pokaznih zamjenica u slavenskim jezicima također kaže da su dvočlani i tročlani, te utvrđuje da kod tročlanih postoji tendencija prema reduciranju na dvočlane.[32] U jezike s dvočlanim sistemom zamjenica ubraja bugarski, ruski, ukrajinski, bjeloruski i poljski (poljski bi prema Bergeru bio tročlani). U jezike s tročlanim sistemom Křížková ubraja gornjelužički, donjelužički, češki (koji je prema Bergeru deseteročlani), slovački (prema Bergeru peteročlani), slovenski (prema Bergeru četveročlani), HS i makedonski. Křížková (Кржижкова 1972: 145-146) smatra da kad u nekom slavenskom jeziku broj pokaznih zamjenica prelazi tri, radi se po pravilu o sinonimnim zamjenicama s nejednakom stilskom upotrebom ili o zamjenicama koje ne tvore opoziciju unutar iste funkcije.

4.2. KRITERIJI OPISA

Upotreba pokaznih zamjenica u HS, poljskom, ruskom i češkom jeziku posebno je višestrana jer se radi o jezicima koji nemaju član. Zbog nepostojanja člana u tim jezicima, kao i u većini drugih slavenskih jezika, pokazne zamjenice ispunjavaju dio zadataka tipičnih za član u drugim jezicima (Hauenschild 1982: 167; Běličová/Uhlířová 1996: 234).

Pokazne zamjenice se upotrebljavaju na nekoliko načina. Jedan je ***egzoforički*** (= ***deiktički***), kada se pomoću zamjenica pokazuje nešto u izvanjezičnoj stvarnosti (pokazivanje je vezano za izvanjezičnu ***situaciju***), npr. *Dodaj mi to*. Pritom mogu, ovisno o jeziku, iskazati stupanj udaljenosti predmeta na koji se pokazuje (***proksimal, medijal, distal***).[33] Drugi način upotrebe je ***endoforički***, kada zamjenice upućuju na neki dio teksta (upućivanje je vezano za ***kontekst***), npr. *Znam samo to što sam ti rekla*.[34]

---

32 Pojednostavljivanje sistema pokaznih zamjenica je neosporno: nijedan jezik nije prešao s dvočlanog sistema na tročlani, dok su mnogi prešli put u obrnutom smjeru (Klajn 1985: 109).

33 Termine za označavanje stupnja udaljenosti od govornika, ***proksimal, medijal, distal***, uveo je Fillmore (1982: 48). O razvoju tih i s njima povezanih pojmova v. Rauh (1983: 11-55).

34 Za pokazne kategorije u različitim jezicima tipično je da se vremenom njihova upotreba širi s prostornih na tekstualne odnose, usp. Ревзин (1973: 121): »Указательные местоимения, пожалуй, наиболее характерный случай перехода от коммуникативно обусловленной категории к текстообразующей.« i Fillmore

Ako dio na koji upućuju unutar teksta prethodi zamjenici, tada se govori o ***anaforičkoj*** upotrebi pokazne zamjenice, a ako taj dio tek slijedi u tekstu, tada je zamjenica upotrijebljena ***kataforički***.[35] Upućivanje u tekstu može biti unutar granica jedne rečenice, ***intrafrastičko***, ili može prelaziti rečeničnu granicu pa se tada radi o ***transfrastičkom*** upućivanju.[36] Pokazne zamjenice mogu biti upotrijebljene ***adjektivno*** ili ***supstantivno***. Dio teksta na koji upućuju, ***antecedent***, može biti jedna ili više imenskih riječi, ***nominalni antecedent***, ili može biti jedna ili više rečenica, ***propozicijski antecedent***.

Pokazne zamjenice stupaju u ***simetrične*** i ***asimetrične*** opozicije. Za asimetrične je karakteristično da jedan član opozicije nije nosilac posebnih semantičkih obilježja, on je nemarkiran i može se upotrebljavati i tamo gdje se pojavljuju markirani članovi opozicije.[37]

Navedena svojstva poslužit će kao kriteriji za opis zamjenica u HS, poljskom, ruskom i češkom jeziku. Korpus za ovo istraživanje prikupljen je iz suvremenih pisanih tekstova, najvećim dijelom iz znanstvenog, novinskog i književnoumjetničkog stila. Primjeri s pokaznim zamjenicama prevođeni su na sva četiri jezika, pritom su

---

(1982: 53): »One extremely common extension of demonstrative categories is from spatial to textual identifications.«

35 Navodi se da je u znanstvenim tekstovima uloga pokaznih zamjenica ograničena na anaforičku a deiktička se uopće ne sreće, dok su u književnoumjetničkim tekstovima te dvije uloge zamjenica tijesno povezane jer se u tekstu odražava ne samo pripovjedačeva točka promatranja nego i točka promatranja iz perspektive likova (Кржижкова 1972: 144-145). Književnoumjetnički tekstovi sadrže dijaloge, u kojima su česte deikse. No za čitatelja su pokazne zamjenice uvijek anaforičke, čak i kada su iz perspektive likova u tekstu korištene deiktički (Weiss 1988: 260; Berger 1991: 11). Anaforičko upućivanje u tekstu Stanojčić/Popović ([3]1994: 365) smatraju jednim od najčešćih i najvažnijih načina ostvarivanja kohezije teksta, a glavnim sredstvom za to pokazne i lične zamjenice. Poznato je da Harweg (1968: 148) tekst definira kao neprekinuti lanac zamjenica: »ein durch ununterbrochene pronominale Verkettung konstituiertes Nacheinander sprachlicher Einheiten«. Važnost anaforičkog i kataforičkog upućivanja za povezivanje dijelova rečenica i teksta ističe i Гуревич (1994: 75).

36 O transfrastičkom upućivanju pokaznih zamjenica kaže Kunzmann-Müller (1994: 149): »Demonstrativpronomen spielen auch oberhalb der Satzgrenze, d.h. im Text, eine bedeutsame Rolle, indem sie, ähnlich wie die Personalpronomen der 3. Person, vorher Erwähntes anaphorisch wieder aufnehmen.«

37 Kao što je poznato, u teoriji markiranosti razlikuje se formalna i funkcionalna markiranost (Aikhenvald/Dixon 1998: 60). Ovdje se radi o funkcionalnoj markiranosti.

ispitivani izvorni govornici poljskog, češkog, HS i ruskog jezika. Inventar pokaznih zamjenica od kojeg se pošlo bio je sljedeći:

hs.: *ovaj, taj, onaj*

poljski: *ten, tamten, ów*

češki: *tento, ten, tamten, onen, tenhle, tenhleten, tamhleten, tuhleten, tadyhleten, tady ten*

ruski: *этот, тот*

Kao što na prvi pogled upada u oči, češki jezik odskače po broju predmetnih pokaznih zamjenica. One se prema morfološkom kriteriju mogu podijeliti u tri grupe: jednodijelne (*ten, onen*), dvodijelne (*tento, tenhle, tamten, tady ten*) i trodijelne (*tenhleten, tamhleten, tuhleten, tadyhleten*). U češkim gramatikama zapostavljena je treća grupa zamjenica, iako ih rječnici navode.[38] Postavlja se pitanje zašto u češkom jeziku postoji toliki broj predmetnih pokaznih zamjenica. Odgovor se pokušava tražiti u tome da različite zamjenice: a) mogu u jednoj upotrebi biti komplementarne, a u drugoj gotovo sinonimne; b) mogu biti regionalne varijante; c) imaju veoma nisku frekvenciju, pa se mogu smatrati perifernima; d) pripadaju različitim stilovima; e) mogu u različitoj mjeri izražavati deiktičnost (Berger 1994: 26-27). Pojedini autori koji promatraju učestalost upotrebe pokaznih zamjenica u češkom jeziku i njihovu raspodijeljenost po funkcionalnim stilovima zaključuju da je *ten* jedina pokazna zamjenica koja se u svakom stilu upotrebljava i koja je neutralna s obzirom na stupanj udaljenosti (Meyerstein 1972: 21). Berger (1994: 27) smatra da u češkom jeziku jedan pored drugoga supostoje dva ili više zamjeničkih sistema koji su tipični za različite tekstova. Prvi bi bio *minimalni sistem*, sastavljen od samo tri zamjenice (*ten, tento, to*). On se koristi u većini pisanih tekstova. Drugi bi bio

[38] Za zamjenice u trećoj skupini uočio je već Mathesius (1926: 39) da se često koriste u govorenom češkom jeziku kao deikse. I u češkoj Akademijinoj gramatici *Mluvnice češtiny* (1986, II: 81, 92) napomenuto je da sufiks *-hle* označava govoreni jezik (a sufiks *-to* pisani jezik) te da su zamjenice sa sufiksom *-hle* u većem stupnju deiktične (nego zamjenice sa sufiksom *-to*). Berger (1994a: 10-13) smatra da unutar treće skupine treba još zasebno promatrati zamjenicu *tenhleten* zbog njenih posebnosti naspram ostalih trodijelnih pokaznih zamjenica: jedina ima dvostruku fleksiju, koristi se i anaforički, ne stoji u korelaciji s mjesnim prilogom i ne može se u nju umetnuti prijedlog.

maksimalni sistem, sastavljen od gotovo svih pokaznih zamjenica. On se pojavljuje u govorenim tekstovima.[39]

U narednim potpoglavljima će najkarakterističnije upotrebe predmetnih pokaznih zamjenica biti razvrstane s obzirom na gore navedena svojstva i prokomentirane.

4.3. DEIKSA

4.3.1. blizu govornika (proksimal)

- *Drži ovu knjigu.*
  hs. *ovaj*, polj. *ten*, češ. *ten*, rus. *этот*

4.3.2. blizu sugovornika (medijal)

- *Daj mi tu knjigu!*
  hs. *taj*, polj. *ten*, češ. *ten*, rus. *этот*

- supstantivna upotreba bez kategoriziranja[40]

  Nije to šala nego dodir.; I to je za tebe.; To mi smeta dok učim.
  hs. *to*, polj. *to*, češ. *to*, rus. *это* (= tzv. *neutralni oblik* pokazne zamjenice, koji uvijek ima oblik srednjeg roda jednine)

- supstantivna upotreba; upućivanje na neku osobu

  Što taj hoće?

---

[39] Berger (1994: 31) zaključuje da se ***minimalni*** sistem pisanog jezika ne razlikuje bitno od sistema drugih slavenskih jezika: u jezgri mu leži opozicija dviju zamjenica ***ten / tento***. Opseg ***maksimalnog*** sistema zahtijeva daljnja objašnjenja. Kao polazište može poslužiti činjenica da se elementi tog sistema mogu promatrati kao kombinacija zamjenice ***ten*** s drugim jedinicama, prije svega s mjesnim prilozima. Nasuprot starijem minimalnom sistemu ovdje se uspostavila jedna analitička tendencija: pokaznoj zamjenici ***ten*** pridružuje se mjesni prilog. Ta pojava je prisutna i u drugim slavenskim jezicima (npr. rus. *вон том, вон этом,* polj. ***ta pani tutaj, ta pani tam***, hs. ***ta tamo***), a i u neslavenskim jezicima (npr. njem. ***der da***). Posebnost češkog bila bi u tome da izvorni govornici zamjenicu i prilog promatraju kao cjelinu, što se odražava i u ortografiji (s izuzetkom ***tady ten***). Takvom razvoju zasigurno je pridonio jaki inicijalni naglasak u češkom jeziku.

[40] *Bez kategoriziranja* znači da govornik nešto »ohne Benutzung eines Konzepts benennen will« (više o tome v. u Berger 1990: 23-24).

hs. *taj*, polj. *ten tu*, češ. *ten*, rus. *этот* (u sva četiri jezika neuljudno; nemarkirano bi bilo upotrijebiti ličnu zamjenicu)

4.3.3. ni blizu govornika ni blizu sugovornika (distal)

Ÿ *Vidi ono!*

hs. *onaj*, polj. *ten* ili *tamten*, češ. *ten*, rus. *том* (u rus. uvijek adjektivno)

Kod deiktičke upotrebe predmetnih pokaznih zamjenica vidljivo je da se situacija u zapadnoslavenskim jezicima razlikuje od situacije u HS i ruskom jeziku. U oba zapadnoslavenska jezika radi o potpuno asimetričnoj opoziciji jer se jedna te ista zamjenica, *ten*, koristi i u proksimalu i u medijalu i u distalu te se time izdvaja kao nemarkirani član opozicije.[41] Nasuprot tome, u HS i ruskom jeziku se radi o donekle simetričnoj opoziciji: u HS se za proksimal koristi zamjenica *ovaj*, za medijal *taj*, za distal *onaj*, u ruskom se za proksimal i medijal koristi *этот*, za distal *том*.[42]

Шелякин (1986: 34) smatra opoziciju u ruskom jeziku simetričnom.[43] Ревзин (1973: 123) to dovodi u pitanje, kao i Berger (1991: 11), koji smatra da se u suvremenom ruskom jeziku samo *этот* može promatrati kao pokazna zamjenica s deiktičkom ulogom, dok *том* doduše dolazi kao sastavni dio sintagme s deiktičkom ulogom, ali je sam nosilac jednog drugog značenja. Argument u prilog tome autor vidi u upotrebi čestica za pojačavanje deiktičke uloge *вот (вот этот), вон (вон том)*: iz njihove upotrebe može se zaključiti da je za deiktičko ukazivanje na nešto udaljeno obavezan spoj *вон том*, dok za ukazivanje na nešto blizu *этот* i spoj *вот этот* međusobno konkuriraju.

41 U svim slavenskim jezicima *t*-oblik zauzima centralno mjesto u nizu *s/v/t/n* (pritom jedan od *t*-oblika stoji u opoziciji s nekim od *s/v/n* oblika ili dva *t*-oblika stoje u opoziciji jedan prema drugom, v. Ницолова 1986: 28).

42 Time što se ruska zamjenica *этот* koristi i za proksimal i za medijal ona pokriva veći deiktički prostor od zamjenice *том*. Zato Klajn (1985: 116-118) govori o nesimetričnoj podjeli deiktičkog prostora u ruskom jeziku.

43 Křížková (1971: 18; 1972: 147) ističe u prilog simetričnosti da međusobna zamjena *этот* i *том* nije moguća. Weiss (1988: 252) kaže da su *этот* i *том* u komplementarnom odnosu: u deiktičkoj upotrebi prva od zamjenica specijalizirana je za upućivanje na nešto blizu, a druga na nešto udaljeno.

Potrebno je napomenuti da prostori predstavljeni od 4.3.1. do 4.3.3. kao proksimal, medijal i distal »ausschließlich in der direkten Gesprächssituation gelten und dann wiederum wohl auch nur dann, wenn über physikalisch präsente Gegenstände darin gesprochen wird« (Raecke 1999: 189-190). Kad se ne radi o takvoj situaciji, onda objektivna prostornost može biti zamijenjena subjektivnom blizinom i udaljenošću, koja potpuno ovisi o govornikovim emocijama.[44] U takvim okolnostima moguće je da govornik pomoću *taj* uputi na predmet koji drži u rukama jer ili priča sam sa sobom i njegovu rečenicu je potrebno shvatiti kao nastavak unutarnjeg monologa (a *taj* kao anaforu za govornika) ili se želi distancirati od tog predmeta, tj. osjeća zbog subjektivnih razloga distancu prema njemu, pa zato zamjenicu *ovaj*, koja izražava blizinu, ne smatra prikladnom.

Točka na osnovi koje se određuje je li nešto proksimal, medijal ili distal uvijek je govornik. Zato se prostori predstavljeni od 4.3.1. do 4.3.3. mogu opisati kao područje bez imalo distance iz perspektive govornika (proksimal), područje velike distance iz perspektive govornika (distal) i područje između tih dvaju navedenih (medijal). Podjela prostora nije policentrično organizirana u smislu da govornik i sugovornik čine dva ravnopravna centra, nego je organizirana monocentrično, s govornikom kao primarnim centrom (Raecke 2001: 181).

4.4. ANAFORA

4.4.1. kategorizirano, adjektivno, transfrastičko, nominalni antecedent

- uz pokaznu zamjenicu stoji ista imenica kao u antecedentu
  Publika u Puli... Ta publika...
  hs. *taj*, polj. *ten*, češ. *tenhle* ili *tento*, rus. *этот*
  (u HS ponekad *ovaj*)

[44] Tada se radi o strukturiranju prostora »in welcher entweder ausschließlich der Sprecher die entscheidende Orientierung abgibt, indem nämlich er, und zwar er allein, mittels der Demonstrativa den Dingen oder anderen Personen in seinem Gefühlsbereich einen bestimmten Platz anweist, oder die jeweils indizierten Entitäten die entscheidende Orientierung abgeben, denen umgekehrt der Sprecher entweder nahe kommen möchte, von ihnen weg oder von vornherein nicht nahe kommen möchte« (Raecke 1999: 184-185).

Ÿ uz pokaznu zamjenicu ne stoji ista imenica kao u antecedentu
Volio je »Zločin i kaznu«. Ta knjiga...

hs. *taj* , polj. *ten*, češ. *tento*, rus. *этот*
(u HS ponekad *ovaj*)

4.4.2. kategorizirano, adjektivno, transfrastičko, propozicijski antecedent

Ÿ *Digao je sa stola neki paket i pružio mi ga. Ta gesta nije me ohrabrila.*

hs. *taj*, polj. *ten*, češ. *tento*, rus. *этот*

4.4.3. kategorizirano, supstantivno / adjektivno, intrafrastičko, propozicijski antecedent

Ÿ *Tko mnogo uči, taj mnogo zna.*

hs. *taj*, polj. *ten*, češ. *ten*, rus. *тот*

4.4.4. nekategorizirano, supstantivno, transfrastičko, propozicijski antecedent

Ÿ *Ako želiš znati tko je i koliko novaca dao, možeš pogledati. - To me ne zanima. - Ali to je važno.*

hs. *to*, polj. *to*, češ. *to*, rus. *это* (neutralni oblik pokazne zamjenice)
(u HS ponekad *ovo*: *On promatra svijet kao... Ovo može objasniti njegovo ponašanje.*)

4.4.5. supstantivno; upućivanje na neku osobu

Ÿ *Oni će Petru umjesto Ane podmetnuti Mariju, a ova će, kad je dirne, početi vikati.*

hs. *ovaj* (češće se koristi lična ili relativna zamjenica), polj. *ten* (kolokvijalno; nemarkirana bi bila lična zamjenica), češ. i rus. lična zamjenica

Komentar o 4.4.1.: U poljskom, češkom i ruskom jeziku koristi se zamjenica koja označava blizinu, a u HS koristi se zamjenica koja ozna-

čava medijal (*taj*).[45] Uloga u kojoj se zamjenice pojavljuju u primjerima pod 4.4.1. je jedna od uloga određenog člana u jezicima koji ga imaju: zamjenica stoji uz imenicu čiju referenciju izjednačuje s referencijom neke imenice u prethodnoj rečenici. Te imenice ne moraju biti leksički jednake ako imenica uz koju stoji zamjenica ima dovoljno širok sadržaj da može obuhvatiti i sadržaj prethodne imenice (kao u drugom po redu primjeru pod 4.4.1.). U takvim slučajevima po pravilu nije moguće ispustiti pokaznu zamjenicu ni u HS ni u poljskom ni u češkom ni u ruskom jeziku, a da se pritom ne promijeni referencija imenice u generičku i tako ukine jednakost referencije dviju imenica. Kao i određeni član, zamjenica je znak tematiziranja nečega već izrečenog u tekstu i znak je da se radi o istim referentima.[46]

Da pojedine predmetne pokazne zamjenice imaju sličnu upotrebu kao i određeni član, navodi se u više lingvističkih radova. Za češku zamjenicu ***ten*** tvrde to Mathesius (1926: 41), Meyerstein (1972: 29), Hauenschild (1982: 170), Berger (1990: 16). Ta zamjenica je u anaforičkoj upotrebi nemarkirana s obzirom na opoziciju ***blizu/daleko***, dok zamjenica ***tento*** može upućivati samo na imenicu koja neposredno prethodi.[47] Sličnost ruske zamjenice *этот* i određenog člana spominju Кржижкова (1972: 147), Ревзин (1973: 122, 125, 127-128), *Современный русский литературный язык* (1981: 275), Шелякин (1986: 36, 39). O poljskoj zamjenici ***ten*** Pisarkowa (1969: 47) piše da ima značenje određenosti poput određenog člana u nekim drugim jezicima. Berger/Weiss (1987: 15) tvrde da adjektivna upotreba i poljske i češke zamjenice ***ten*** ima sličnosti s upotrebom člana.[48]

---

[45] U ***Rječniku JAZU*** (1959-1962: 948-958) navedene su i anaforička i kataforička uloga zamjenice ***taj***. U Anićevom ***Rječniku*** ([3]1998: 1175) i u ***Rječniku*** J. Šonje (2000: 1237) opisuje se samo njena anaforička uloga, a kataforička nije ni spomenuta. Zagrebačke gramatike također navode samo anaforičku ulogu, v. Brabec/Hraste/Živković ([6]1965: 103), Barić i dr. ([4]1997: 205), Babić i dr. (1991: 656).

[46] Označavanje jednakosti referencije (= ***koreferencije***) dviju imenica Klajn (1985: 106) smatra osnovnom ulogom pokaznih zamjenica. O ulogama člana v. Иванов (1994: 90-95).

[47] Češka pokazna zamjenica ***ten*** je treća najučestalija riječ u češkom jeziku (Meyerstein 1972: 20).

[48] O pokaznim zamjenicama ***ovaj, taj, onaj*** Đorđević (1989: 413) navodi da su ekvivalenti određenom članu kad izražavaju »intenzivnu određenost i nerematičnost«, kao u primjerima *OVAJ* ***grad se ne osvrće na takve prijedloge. Bio sam siguran da sam***

Zanimljivo je da se u takvoj anaforičkoj ulozi u HS pojavljuje u mom korpusu i zamjenica *ovaj*, koja označava najveći stupanj blizine, tj. proksimal (primjere v. u Kordić 1996b: 75-76). O pokaznoj zamjenici *ovaj* navodi se u HS gramatikama da se koristi kataforički (Brabec/ Hraste/Živković [6]1965: 103; Barić i dr. [4]1997: 205; Mrazović/Vukadinović 1990: 647-648; Babić i dr. 1991: 656; Лашкова 2001: 141). Njena moguća anaforička uloga ne spominje se (s iznimkom Stevanovićeve gramatike [6]1991: 289; [5]1991: 25). Što se tiče rječnika, *Rječnik JAZU* iz 1924. godine bilježi anaforičku upotrebu zamjenice *ovaj*: »*ovaj* se proteže na ono, o čemu se malo prije štogod reklo; u tom se poslu običnije uzima z. *taj*«. *Rječnik* J. Šonje (2000: 789) ne spominje ni kataforičku ni anaforičku upotrebu zamjenice *ovaj*. Jednako je i u Anićevom *Rječniku* ([3]1998: 715), ali u njemu je među frazeološkim izrazima sa zamjenicom *ovaj* naveden i *OVA ti je dobra* i opisan kao *TA riječ ti valja*. Glovacki-Bernardi (1990: 46-47) opisuje jedini primjer s endoforički upotrebljenom zamjenicom *ovaj* u svojoj knjizi sljedećim riječima: »Sintagma *u ovo traženje*, međutim, anaforičke je naravi zbog upotrebe zamjenice *ovo*, koja se nadovezuje na sadržaj prethodnog odlomka u tekstu, znači na ono što joj prethodi.« Klajn (1985: 120) ističe da je u novije vrijeme sve izrazitija sklonost, naročito u novinarskom i uopće u pisanom jeziku, ka upotrebi anaforičkog *ovaj* te da uzroci te promjene nisu jasni.[49] Ako se doista radi o novijoj tendenciji i ako je ta tendencija vezana prvenstveno za pisani jezik, onda bi se jedno od objašnjenja moglo potražiti u svjesnim pokušajima autora pisanih tekstova da izbjegnu prečesto ponavljanje zamjenice *taj*. Naime, zamjenica *taj* je uobičajeno anaforičko sredstvo za izražavanje koreferencije dviju imenica, »jedinica s izrazitom povezivačkom funkcijom«[50] i najučestalija zamjenjivačko-upućivačka riječ. *Taj* ispunjava neke od funkcija određenog člana. Međutim, *taj* ipak nije određeni član i stoga je razumljivo da autori pisanih tekstova pokušavaju

---

TOG čovjeka negdje vidio. Sada dolazi ONA glupost. Belić ([2]1965: 135) tvrdi da je zamjenica *taj* ponekad veoma slična članu. O upotrebama pokaznih zamjenica u slavenskim jezicima koje odgovaraju upotrebama člana govori i Ivšić (1970: 326-328).

49 Jedan primjer subjektivne procjene o toj pojavi može se vidjeti u *Morfologiji hrvatskoga jezika* J. Silića (Zagreb 1995, str. 66). Opširnu kritiku te knjige v. u Kordić (1997b).

50 Velčić (1987: 121).

ponekad izbjeći prečesto ponavljanje te riječi. Pritom posežu za zamjenicom *ovaj*, koja se inače u tekstovima ne pojavljuje ni blizu tako često kao *taj*. Kad se zamjenica *ovaj* jednom počne pojavljivati u anaforičkoj ulozi, tada njena još češća takva upotreba nije više rezultat samo svjesnih intervencija nego se počinje i nesvjesno koristiti anaforički. No nije sigurno da se radi o novijoj tendenciji jer, kako sam već navela, i *Rječnik* iz 1924. godine ima zabilježenu anaforičku upotrebu zamjenice *ovaj*. Osim toga i u Maretićevoj gramatici (1899, ²1931: 431-432) može se pročitati da se *ovaj* rjeđe nego *taj* »ali ipak dosta često« koristi kao anafora. Čak i u *Satiru iliti divijem čoviku* Matije Antuna Reljkovića iz 1762. godine mogu se naći primjeri anaforičke upotrebe zamjenice *ovaj*: *Od istoka Dunai voda pliva / od zapada studena Illova / Od po noći Drava voda miče / kod Almaša u Dunai utiče / A od podne Sava voda teče / i u Dunai o Biograd češe / A ti ležiš posrid* OVIH *vodah / kano iedna zellena livada* (str. 3).

Razlog zašto je anaforička upotreba zamjenice *ovaj* izgleda ograničena na pisani jezik može biti sljedeći: U pisanom jeziku je u usporedbi s govorenim bitno manja mogućnost pokazivanja na neki predmet u izvanjezičnoj stvarnosti (jer autor pisanog teksta i čitalac istog teksta najčešće su razdvojeni prostorno i/ili vremenski). Čak i kad autor pokazuje deiktički npr. na stolicu pored sebe, za čitaoca je ta upotreba anaforička, ili kataforička, jer on pred očima nema pokazani predmet, nego riječ kojom je taj predmet imenovan u tekstu. To znači da je pisani jezik općenito mnogo manje deiktičan naspram govorenog. Zbog toga u njemu ne postoji konkurencija između deiktičke i anaforičke interpretacije zamjenice *ovaj*. *Ovaj* se interpretira kao anaforičko (ili kataforičko) upućivanje na tekst. U govorenom jeziku je povećana količina deiktičnih elemenata, a koriste se i anafore i katafore. No, zamjenica *ovaj* se u govorenom jeziku ne koristi kao anafora, nego kao deiksa ili katafora. (Primarno, deiktičko značenje riječi *ovaj* potpuno nadvladava nad anaforičkim u interpretiranju govorenog iskaza.) Time se i u govorenom jeziku sprečava da pri interpretaciji zamjenice *ovaj* dođe do konkurencije između deiktičnosti i anaforičnosti. U ulozi anafore pojavljuje se u govorenom jeziku dosljedno zamjenica *taj*. Takav odnos zamjenica *ovaj* i *taj* ima svoje korijene u najstarijim epohama povijesti jezika: u indoevropskom jeziku se zamjenica *taj* najprije isključivo anaforički koristila. Njena deiktička upotreba razvila se sekundarno. Nasuprot tome zamjenica *ovaj* se koristila deiktički, a njena anaforička upotreba razvila se

sekundarno (Belić [2]1965: 134). Primarna deiktička upotreba riječi *ovaj* i primarna anaforička upotreba riječi *taj* vidljive su danas posebno dobro u vremenskim izrazima jer takvi izrazi se uvijek tumače deiktički ako sadrže *ovaj* (npr. *ovih dana, ovog ljeta, u ovo doba*), dok se s *taj* uvijek tumače anaforički (npr. *tih dana, tog ljeta, u to doba*).

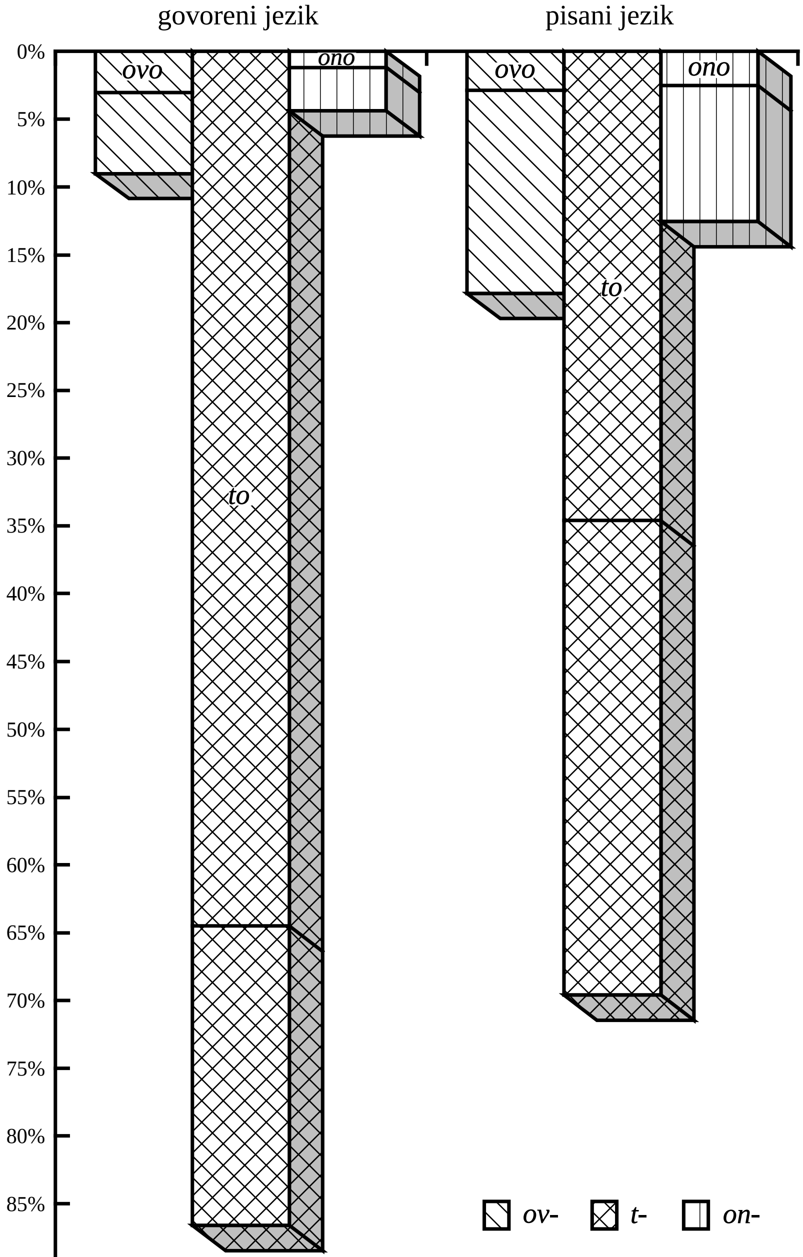
Komentar o 4.4.2.: U primjerima poput 4.4.2. na str. 74 izostavljanje pokazne zamjenice bi u sva četiri jezika narušilo koheziju teksta.

Komentar o 4.4.4.: O neutralnom obliku *to* Pranjković (1993: 172) zapaža da se osobito često koristi kao anaforičko sredstvo u drugom dijelu priključnih rečeničnih struktura koji »predstavlja kakvo pojašnjenje, konkretizaciju, dopunsko priopćenje ili komentar prvoga dijela«. Mrazović/Vukadinović (1990: 648) kažu da je *to* najučestalije i najneutralnije upućivačko sredstvo. Koristi se ne samo za upućivanje na imenice ili imenske sintagme nego i za upućivanje na cijeli iskaz ili veći dio teksta (autorice oprimjeruju i anaforičku i kataforičku upotrebu oblika *to*).

Učestalost pojavljivanja *ov-/t-/on*-oblika predmetnih pokaznih zamjenica prikazana u sljedećem dijagramu zasniva se na korpusu telefonskih razgovora Savić/Mitro (1998) i na jednomilijunskom korpusu pisanog jezika Moguš (1999). U korpusu pisanog jezika se *t*-oblici dvostruko češće pojavljuju nego svi *ov*- i *on*-oblici zajedno. Od 17360 pojavnica *ov-/t-/on*-oblika čine *t*-oblici 70%, *ov*-oblici 18%, *on*-oblici 12%. U korpusu govorenog jezika je ta razlika još jače izražena u korist *t*-oblika, koji čine 87% naspram 9% *ov*-oblika i 4% *on*-oblika.

Oblik srednjeg roda s nastavkom *-o* (*ovo/to/ono*) koristi se najčešće od svih desetak nastavačkih oblika roda, broja i padeža. Da bi se to moglo vidjeti, on je u dijagramu crtom odvojen od ostalih nastavačkih oblika. Upadljivo je da se daleko najčešće pojavljuje oblik *to*. U pisanom jeziku *to* čini polovinu pojavljivanja svih *t*-oblika, a u govorenom jeziku čak tri četvrtine. Udio oblika *to* u ukupnom broju svih pojavnica *ov-/t-/on*-oblika također je više nego znatan: u pisanom jeziku predstavlja trećinu (35%) svih pojavnica, a u govorenom jeziku čak dvije trećine (65%).

Dominaciju oblika *to* u usporedbi s drugim *ov-/t-/on*-oblicima potvrđuje i uvid u zagrebački 30-milijunski korpus u internetu (stanje: početkom 2000. g.): *to* se npr. u potkorpusu proznih djela pojavljuje 1817 puta, *ovo* 137 puta, *ono* 268 puta, *taj* 271 puta, *ovaj* 159 puta, *onaj* 130 puta itd.

govoreni jezik
pisani jezik
0%
5%
10%
15%
20%
25%
30%
35%
40%
45%
50%
55%
60%
65%
70%
75%
80%
85%
90%
ovo
to
ono
ovo
to
ono
ov-
t-
on-

Budući da oblik srednjeg roda pokaznih zamjenica pokazuje određene specifičnosti u upotrebi, on se može promatrati odvojeno. Klajn (1988: 69) ističe da tradicionalna morfološka podjela, prema kojoj *ovo, to, ono* predstavljaju jedan od tri ravnopravna paradigmatska oblika istih riječi, ne treba da nam zakloni činjenicu da se tu srednji rod »sintaktički i semantički bitno diferencira od ostala dva roda«. Raecke (2001: 179-213) promatra srednji rod odvojeno i čitav članak posvećuje oblicima *ovo, to, ono.* U tom radu pruža dosad najrazrađeniji opis razlike u značenju između *ovo, to* i *ono* u anaforičkoj upotrebi, koji se može sažeti na sljedeći način: »Auf einer Ebene wirkt *ovo* auf den Hörer kontrastierend, *to* konkretisierend und *ono* generalisierend, auf einer anderen wirkt *ovo* emotionalisierend, *to* distanzierend und *ono* appellierend, auf einer dritten Ebene wirkt *ovo* aktualisierend, *to* objektivierend und *ono* deaktualisierend« (ibid.: 185).

O obliku srednjeg roda *to* kao neutralnom obliku u poljskom jeziku ističe Laskowski (1972: 97-98) da ima specifičnu ulogu jer se može odnositi i na čitav iskaz. *Gramatyka opisowa języka polskiego z ćwiczeniami* (1968: 84) smatra da je za praktično neograničeni broj designata zamjenice *ten* zaslužan srednji rod *to:* »z najbardziej wielofunkcyjną formą rodzaju nijakiego *to*«. Pisarkowa (1969: 45) zapaža da se *to* izdvaja i po tome što »dla pewnych orzeczen złożonych jest jedynym zaimkiem podmiotu w mowie potocznej«.[51]

O neutralnom anaforičkom obliku pokazne zamjenice u ruskom jeziku, *это*, navodi se da je zagonetka za sintaktičare (Молотков 1960: 345; Падучева 1981: 72). Taj oblik se najčešće koristi uz antecedente koji označavaju događaj ili situaciju. Ali koristi se i uz predmetne antecedente, čime prodire u područje upotrebe lične zamjenice trećeg lica. Weiss (1988: 268) smatra da bi stoga možda bilo bolje riječima *этот/эта* i *это* prilaziti kao dvama odvojenim leksemima. Berger (1991: 10) zaključuje da je oblik *это* bez sumnje potrebno promatrati kao zaseban leksem: »Das neutrale substantivische *это* steht synchron nicht mehr in Opposition zu seinem früheren ‘ferndeiktischen’ Gegenstück *то* (dessen Verwendung heute stark phraseologisiert ist) und muß auch als eigenes Lexem, nicht mehr als Sonderfall des Pronomens *этот*, angesehen werden.«

---

51 Jednako široku upotrebu ima neutralni oblik pokazne zamjenice u bugarskom (*това*): »Няма никакви семантични и граматични ограничения за появата му. С него може да се замени всяка дума, цяло изречение или текст.« (Дакова 1989: 77).

Neutralni oblik pokazne zamjenice ima veoma razgranatu upotrebu u sva četiri jezika.[52] Neke od upotreba su takve da se u njima više ne može opisivati kao zamjenica, nego kao čestica. Takav slučaj je npr. kada se koristi za pojačavanje u upitnim rečenicama, poput *O kakvim si* TO *ljudima govorio?* (hs. *to*, polj. *to*, češ. *to*, rus. *это*). Takvu upotrebu oblika *to* u HS jeziku bilježi *Rječnik JAZU* (1962-1966: 1) kao pojačavanje pitanja, a nevedeno je da može pojačavati i zapovijed i tvrdnju. O pojačivačkoj ulozi čestice *to* govori i Raguž (1994: 79-89), a najopširniji i najbolji opis njenog značenja pruža Raecke (2001: 196-212). Падучева (1982: 77) opisuje takvu upotrebu oblika *это* u ruskom jeziku i ograničava je na upitne rečenice s upitnom zamjenicom ili prilogom. Takvo ograničenje ne bi vrijedilo za HS, usp. *Je li* TO *majka došla? Jesi li* TO *položio ispit?* Kao čestica za pojačavanje pitanja koristi se u HS i neutralni oblik zamjenice *onaj*. Pri opisu pokazne zamjenice *onaj* u *Rječniku JAZU* (1917-1922: 949) izdvojeno je »neutr. *ono*« i za jednu od njegovih upotreba navedeno je da »pojačava upitne zamjenice kad se za nešto pita što je podaleko«, npr. *Tko* ONO *tamo sjedi?* Osim toga, oblik *ono* se može koristiti kao *Deixis am Phantasma*, upućujući na nešto u sjećanju govornika (ili druge osobe), npr. *Koji sam ja* ONO *lijek uzimao prošlog mjeseca?* (Klajn 1988: 70).

Komentar o 4.4.5.: U primjeru 4.4.5. (str. 74) izvorni govornici ruskog jezika odbijali su pokaznu zamjenicu *этот*. O toj pokaznoj zamjenici tvrdi se da može biti samo onda supstantivno upotrijebljena kad je njenom referentu suprotstavljen u tekstu drugi referent (Weiss 1988: 266-267).[53]

Kod supstantivnog anaforičkog upućivanja na osobu može se izdvojiti jedna grupa primjera u kojima je zamjenica nosilac posebnog naglaska, poput hs. *Taj ima oko! Ta ima glas!* Radovanović (1990: 92, 109-110) zapaža da takvi primjeri uvijek sadrže konotativno vrednovanje.

---

[52] Baveći se neutralnim oblikom pokazne zamjenice u HS Raecke (2001: 179) primjećuje da »Deiktika im Sprechen zu allem Möglichen herangezogen werden können, und insofern bieten sie nicht nur reichliches, sondern auch reizvolles Anschauungsmaterial für eine Problematik, die von weiterem oder allgemeinerem linguistischen Interesse ist«.

[53] Weiss (1988: 266-267) zaključuje da u takvoj upotrebi ne postoji simetrija između zamjenica *этот* i *тот* jer se ponekad nalaze u komplementarnom odnosu, a ponekad mogu jedna drugu zamijeniti u istoj rečenici.

Potreba za posebnim naglašavanjem referenta podupire u raznim jezicima upotrebu pokazne zamjenice umjesto lične. Jedan od primjera je češki jezik, u kojem »as personal pronouns, *on* and *ten* are frequently interchangeable, though the latter cannot take the place of unstressed 3rd-person enclitics« (Meyerstein 1972: 22). Govorniku češkog jezika tako stoje na raspolaganju i lična i pokazna zamjenica ako želi naglasiti osobu o kojoj govori: *jeho neznám / toho neznám*. Ako osobu o kojoj govori ne želi naglasiti, onda mu stoji na raspolaganju samo lična zamjenica: *neznám ho / *neznám toho* (ibid.).

Pokazna zamjenica se koristi umjesto lične ako se želi izraziti promjena subjekta, kao u sljedećem češkom primjeru: *V samoobsluze narazila Marie*$_a$ *na bývalou spolužačku*$_b$*. Ta*$_b$ *ji*$_a$ *deset let neviděla, ale hned ji*$_a$ *poznala* (Short 1993: 513). Promjena subjekta izražava se u HS pomoću pokazne zamjenice *ovaj* (Browne 1993: 364), a u ruskom pomoću pokazne zamjenice *том* (Timberlake 1993: 871). Ako je u HS jedna od osoba u prvoj rečenici označena pomoću lične zamjenice 1. ili 2. lica, onda se pri promjeni subjekta u drugoj rečenici ne koristi pokazna nego lična zamjenica, npr. *U dućanu sam srela kolegicu iz školskih dana. Ona (*ova) me deset godina nije vidjela, ali me odmah prepoznala.*

4.5. KATAFORA

4.5.1. nekategorizirano, supstantivno, intrafrastičko, (neutralni oblik pokazne zamjenice)

Ÿ najavljivanje ispred dvotočke
Želim reći ovo: ...
hs. *ovo*, polj. *to*, češ. *toto*, rus. *Ø*

Ÿ najavljivanje bez dvotočke
Što je to 'čovjek'?
hs. *to*, polj. *to*, češ. *to*, rus. *такое*

Ÿ najavljivanje zavisne rečenice
Što mogu pamtiti? To, da sam bio vrlo mali i da sam...
hs. *to*, polj. *to*, češ. *to*, rus. *о том*

4.5.2. kategorizirano, adjektivno, intrafrastičko

- najavljivanje ispred dvotočke
  Već ova dva momenta: 1)... 2)...
  hs. *ovaj*, polj. *ten*, češ. *tento*, rus. *Ø*

- upućivanje na atributnu zavisnu rečenicu uz ograničenu skupinu imenica
  Magarac ima barem to dobro na svijetu da se ne mora praviti glupim.
  hs. *taj*, polj. *ten*, češ. *ten*, rus. *mom*

4.5.3. intrafrastičko, upućivanje na restriktivnu relativnu rečenicu

- supstantivno
  Čitam ono što želim.
  hs. *ono*, polj. *to*, češ. *to*, rus. *mo*

- supstantivno/adjektivno
  Došli su oni [ljudi] koji su htjeli.
  hs. *onaj*, polj. *ten*, češ. *ten*, rus. *mom*

O kataforičkoj ulozi zamjenica može se zapaziti da se u HS, poljskom i češkom jeziku pojavljuje kao najavljivanje ispred dvotočke zamjenica koja označava blizinu.[54] Time se ta katafora u HS i češkom razlikuje od katafore koja uvodi zavisnu rečenicu i koja u tim jezicima ima oblik ili nemarkirane zamjenice ili zamjenice koja označava udaljenost. Katafora koja uvodi zavisnu rečenicu u ruskom jeziku također ima oblik zamjenice koja označava udaljenost. Jedino u poljskom jeziku jedna te ista zamjenica označava blizinu, nemarkirana je i pojavljuje se i ispred dvotočke i ispred zavisne rečenice.

Pogleda li se što o kataforama u HS kažu rječnici i gramatike, može se izdvojiti sljedeće: O zamjenici *onaj* stoji u *Rječniku JAZU* (1917-1922: 948) da se koristi kataforički kada nešto »još nije spomenuto i poznato, zato se tumači relativnom rečenicom«. Za zamjenicu *taj Rječnik JAZU* (1959-1962: 956-958) bilježi nekoliko kataforičkih upotreba: ispred relativne, uzročne i izrične rečenice te ispred atributne

---

[54] Kataforičku upotrebu zamjenice *ovaj* ispred dvotočke bilježi *Rječnik JAZU* (1924-1927: 476-477) te gramatike Brabec/Hraste/Živković ([6]1965: 103), Barić i dr. ([4]1997: 205), Babić i dr. (1991: 656), pa čak i gimnazijski udžbenik sintakse I. Pranjkovića (1995: 53). Jedina novija zagrebačka gramatika koja ne navodi takvu upotrebu zamjenice *ovaj* i koja, uostalom, uopće ne spominje da bi zamjenice mogle upućivati na nešto u tekstu je *Gramatika hrvatskoga jezika*, S. Težak/S. Babić, Zagreb [7]1992.

rečenice uvedene veznikom ***da***. Kao tipične upotrebe zamjenica ***ovaj, taj, onaj*** navedene su u ***Gramatici*** Brabec/Hraste/Živković (⁶1965: 103): za ***ovaj*** kataforička upotreba ispred dvotočke, za ***taj*** anaforička upotreba, za ***onaj*** kataforička upotreba ispred restriktivne relativne rečenice. Za razliku od ***Rječnika JAZU*** i ***Gramatike*** Brabec/Hraste/Živković, Anićev ***Rječnik*** (³1998), ***Rječnik*** J. Šonje (2000) i najnovije zagrebačke gramatike ne spominju kataforičku ulogu zamjenice ***onaj*** niti uopće da bi ta zamjenica mogla upućivati na nešto u tekstu, iako i noviji istraživački radovi pokazuju suprotno: želeći ilustrirati kataforičku ulogu zamjenica Silić (1984: 22) i Glovacki-Bernardi (1990: 47) uzimaju upravo primjere s pokaznom zamjenicom ***onaj*** ispred restriktivne relativne rečenice. Klajn (1985: 120-122) tvrdi da se upravo zamjenica ***onaj*** najčešće koristi kao katafora ispred restriktivne relativne rečenice. U pregledu tipičnih upotreba pokaznih zamjenica kod Engel/Mrazović (1986: 1345, 1347, 1362) i kod Brownea (1993: 364) također nalazimo za ***onaj*** navedeno da se koristi ispred restriktivne relativne rečenice. Kataforičku upotrebu zamjenice ***onaj*** zapažaju i Đorđević (1989: 302) i Kunzmann-Müller (1994: 151).[55] Pogled u prozni dio zagrebačkog 30-milijunskog korpusa samo potvrđuje navedena zapažanja: zamjenica ***onaj***, a pogotovo njen neutralni oblik ***ono***, prvenstveno se koristi ispred restriktivne relativne rečenice. Kod oblika ***ono*** ta upotreba je toliko česta (kao spoj ***ono što***) da zahvaljujući njoj učestalost tog ***on***- oblika čak prestiže učestalost odgovarajućeg oblika ***ov***-, usp. 268 (***ono***) : 137 (***ovo***) i 130 (***onaj***) : 150 (***ovaj***).

Novije zagrebačke gramatike i rječnici ne spominju ni kataforičku ulogu zamjenice ***taj***.[56] No korpus pokazuje da se zamjenica ***taj*** i njen neutralni oblik ***to*** koriste kao katafore.[57] Kataforičku upotrebu tih oblika nije teško zapaziti kako u suvremenim tako i u starijim tekstovima: opi-

---

55 Opširnije o upotrebi te zamjenice v. u Kordić (1995: 83-95, 295, 311; 1996: 169-179; 1999: 68-80).

56 V. bilješku 16 na str. 74-75.

57 Raskorak između jezične prakse i opisa u gramatikama i rječnicima može se dijelom objasniti time što »normbewusste Grammatikographen [...] den sogenannten ***abweichenden Gebrauch bestimmter sprachlicher Mittel und Einheiten*** nicht akzeptieren mögen, als Fehler werten und ihn in ihren Werken wenn nicht kritisieren, dann schlichtweg ignorieren« (Raecke 1999: 171). Zbog toga je sada potrebno »zunächst einmal den Gebrauch der v/t/n-Deiktika möglichst vollständig und vorurteilsfrei (im Sinne von prinzipiellem Verzicht auf Wertung über die Richtigkeit oder Fehlerhaftigkeit der konkreten Verwendung) zu erfassen« (ibid.: 188).

sujući pragmalingvističke i transfrastičke značajke Šenoine proze Tekavčić (1992: 10-11) uočava da Šenoa (19. st.) »ne respektira dosljedno« anaforičnost zamjenice *taj* u primjerima poput *I to da znate, da kalfu ne cienim za slugu, već za sina. Da, reci joj i to, da će joj za koji dan pisati ban radi kapetana Pakića.* Tekavčić ističe: »U svim tim i sličnim slučajevima u kataforičkoj funkciji javlja se *to*, ne *ovo*.« Pravilo o kataforičkoj upotrebi zamjenice *taj* Klajn (1985: 122) formulira na sljedeći način: do kataforičke upotrebe oblika zamjenice *taj* (a ne zamjenice *ovaj*) dolazi kad je »rečenica-postcedent sintaktički zavisna od pokazne zamenice«.

O ruskoj pokaznoj zamjenici *этот* navodi se da se ne pojavljuje u kataforičkoj ulozi (Гвоздев 1967: 285; Кржижкова 1972: 148; Klajn 1985: 121; Berger/Weiss 1987: 17; Weiss 1988: 252; Berger 1993: 88), što potvrđuje i ovo istraživanje.[58]

Ruska zamjenica *тот* u kataforičkoj ulozi uvodi bilo relativnu rečenicu bilo drugi tip zavisne rečenice (*Грамматика русского языка* 1960: 396; Гвоздев 1967: 285).[59] Time što se koristi ispred restriktivne relativne rečenice, zamjenica *тот* preuzima ulogu karakterističnu za određeni član u jezicima s članom (Ревзин 1973: 124-125; Berger 1991: 15-16).[60]

Kada zamjenice upućuju na atributnu zavisnu rečenicu, kao u drugom primjeru pod 4.5.2. (str. 83), radi se u sva četiri jezika o jednako ograničenoj skupini imenica uz koje može stajati zamjenica. To su imenice tipa *sreća, nesreća, zadovoljstvo, radost, nevolja, mana, osobina* i sl.

4.6. ZAKLJUČAK

Iz analize pisanih tekstova u ovome radu proizlaze sljedeći sistemi pokaznih zamjenica:

---

58 Time zamjenica *этот* odstupa od tendencije koju je Fillmore (1982: 53) utvrdio: »Most commonly, perhaps, the Proximal category is used for text-referring cataphora, a non-Proximal category for text-referring anaphora.«

59 Křížková (1971: 19; 1972: 148-149) navodi da je ista situacija i u bjeloruskom i ukrajinskom jeziku.

60 U gramatici *Современный русский литературный язык* (1981: 275) navedeno je da *тот* liči određenom članu u zapadnoevropskim jezicima.

hs.: *ovaj, ovo, taj, to, onaj, ono*

poljski: *ten, to*

češki: *ten, tento, to, toto*

ruski: *этот, это, тот, то*

Taj rezultat pokazuje da HS najsistematičnije iskorištava sve predmetne pokazne zamjenice. Osim toga vidi se da je u HS najdosljednije sačuvano izražavanje triju stupnjeva udaljenosti.

Budući leksikografski i gramatički opis predmetnih pokaznih zamjenica u HS trebao bi uzimati u obzir njihove sljedeće upotrebe:[61]

OVAJ

Ÿ egzoforička upotreba

upućivanje na nešto u blizini govornika (*Drži ovu knjigu.*)

Ÿ endoforička upotreba

1. anaforičko upućivanje

   1.1. umjesto dominirajućeg *taj* (i ograničeno na pisani jezik): zamjenica stoji pored imenice čiju referenciju izjednačuje s referencijom neke imenice u prethodnoj rečenici (*Publika u Puli* [...]. *Ova publika* [...].)

   1.2. *ovo* umjesto dominirajućeg *to* (i ograničeno na pisani jezik): bez imenice upućuje na prethodnu rečenicu, nekoliko rečenica ili čitav odlomak, i pritom se ne odnosi na neki predmet, nego

[61] Da bi se leksikografski opis pojednostavio, ovdje se navode samo najvažnije upotrebe. O mnogostranosti riječi *ovaj/taj/onaj* u HS svjedoči ne samo njihova zamjenička upotreba, nego i to što se koriste kao čestice (*partikule*). Tako npr. *to* pojačava pitanje (*Je li to majka došla?*), a *ovaj* se koristi kao poštapalica, npr. *Pa ne znam...ovaj...kako se sve to moglo dogoditi....* U korpusu telefonskih razgovora Savić/Mitro (1998) *ovaj* se u 93% slučajeva koristi kao poštapalica, a samo u 7% kao pokazna zamjenica. Hinrichs/Hinrichs (1995: 260) tvrde: »*ovaj* ist der klassische Pausenfüller der gesprochenen serbischen bzw. serbokroatischen Umgangssprache«. Takvu upotrebu riječi *ovaj* navode i Anićev *Rječnik* ([3]1998: 715) i *Rječnik* J. Šonje (2000: 789). Raecke (2001: 179) govori samo o oblicima srednjeg roda *ovo/to/ono*, ali već to mu je dovoljno da konstatira »die beeindruckende Vielzahl und vor allem bemerkenswerte Vielfalt verschiedener Verwendungen dieser drei Worteinheiten«.

na situaciju, događaj ili sl. (*On promatra svijet kao* [...]. *Ovo može objasniti njegovo ponašanje.*)

2. kataforičko upućivanje

   najavljivanje ispred dvotočke (*Želim reći ovo:* [...].)

TAJ

Ÿ egzoforička upotreba

upućivanje na nešto u blizini sugovornika (*Daj mi tu knjigu!*)

Ÿ endoforička upotreba

1. anaforičko upućivanje

   1.1. zamjenica stoji pored imenice čiju referenciju izjednačuje s referencijom neke imenice u prethodnoj rečenici (*Publika u Puli* [...]. *Ta publika* [...].; *Volio je »Zločin i kaznu«. Ta knjiga* [...].)

   1.2. zamjenica stoji pored imenice čiju referenciju izjednačuje s prethodnom rečenicom, s nekoliko prethodnih rečenica ili s čitavim odlomkom (*Digao je sa stola neki paket i pružio mi ga. Ta gesta nije me ohrabrila.*)

   1.3. zamjenica se pojavljuje kao korelativ nakon relativne rečenice i ima istu referenciju kao ta relativna rečenica (*Tko mnogo uči, taj mnogo zna.*)

   1.4. *to* bez imenice upućuje na prethodnu rečenicu, nekoliko rečenica ili čitav odlomak, i pritom se ne odnosi na neki predmet, nego na situaciju, događaj ili sl. (*Ako želiš znati tko je i koliko novaca dao, možeš pogledati. - To me ne zanima. - Ali to je važno.*)

2. kataforičko upućivanje (najavljivanje):

   2.1. ispred objektne rečenice (*Što mogu pamtiti? To, da sam bio vrlo mali i da sam* [...].)

   2.2. ispred atributne rečenice uvedene pomoću *da*, a u spoju s imenicom tipa *sreća, nesreća, zadovoljstvo, radost, nevolja, mana, osobina* (*Magarac ima barem to dobro na svijetu da se ne mora praviti glupim.*)

2.3. *to* ispred imeničke sintagme ili dr. u rečenicama tipa ***Što je to* '*čovjek*'?** (tj. u rečenicama u kojima se pita za definiciju nekog pojma)

ONAJ

Ÿ egzoforička upotreba

upućivanje na nešto što nije ni blizu govornika ni blizu sugovornika (*Vidi ono!*)

Ÿ endoforička upotreba

kataforičko upućivanje

najavljivanje ispred restriktivne relativne rečenice (*Čitam ono što želim.; Došli su oni [ljudi] koji su htjeli.*)

Literatura

Aikhenvald, A./Dixon, R. (1998), Dependencies Between Grammatical Systems. u: *Language* 74/1, 56-80.

Anderson, S. R./Keenan, E. (1985), Deixis. u: T. Shopen (ur.), *Language Typology and Syntactic Description, III.* Cambridge, 259-308.

Anić, V. (31998), *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb.

Babić, S. i dr. (1991), *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb.

Barić, E. i dr. (41997), *Hrvatska gramatika*. Zagreb.

Belić, A. (21965), *Istorija srpskohrvatskog jezika, 2: Reči sa deklinacijom*. Beograd.

Berger, T. (1990), Veränderungen in der Verteilung der tschechischen Demonstrativpronomina im 19. und 20. Jahrhundert. u: W. Breu (ur.), *Slavistische Linguistik 1989*. München, 9-34.

Berger, T. (1991), Überlegungen zur Deixis im Russischen. u: K. Hartenstein/H. Jachnow (ur.), *Slavistische Linguistik 1990*. München, 9-35.

Berger, T. (1993), Verschiebungen im System der deiktischen Ausdrucksmittel des Russischen. u: *Zeitschrift für Slavische Philologie* 53/1, 83-97.

Berger, T. (1994), Wie viele Demonstrativpronomina braucht eine Sprache? - Überlegungen zu einigen Merkwürdigkeiten des Tschechischen. u: *Wiener Slawistischer Almanach* 33, 21-36.

Berger, T. (1994a), Die kurze und bewegte Geschichte des Pronomens *tenhleten*. u: H. R. Mehlig (ur.), *Slavistische Linguistik 1993*. München, 9-40.

Berger, T./Weiss, D. (1987), Die Gebrauchsbedingungen des Anaphorikums *tot* in substantivischer Verwendung. u: G. Freidhof/P. Kosta (ur.), *Slavistische Linguistik 1986*. München, 9-93.

Běličová, H./Uhlířová, L. (1996), *Slovanská věta*. Praha.

Brabec, I./Hraste, M./Živković, S. ([6]1965), *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*. Zagreb.

Browne, W. (1993), Serbo-Croat. u: B. Comrie/G. Corbett (ur.), *The Slavonic Languages*. London/New York, 306-387.

Дакова, М. (1989), Семантика и употреба на показателното местоимение 'това'. u: *Доклади 23. Млади българисти колоквиум*. София, 75-83.

Đokić, N. (1995), Upućivačka funkcija francuskih pokaznih pridjeva i njihovih srpskih ekvivalenata. u: *Riječ* 1/2, 65-76.

Đorđević, R. (1989), *Engleski i srpskohrvatski jezik. Kontrastivna gramatika imeničke grupe*. Beograd.

Engel, U./Mrazović, P. (ur.) (1986), *Kontrastive Grammatik Deutsch-Serbokroatisch*, München.

Fillmore, C. J. (1982), Towards a Descriptive Framework for Spatial Deixis. u: R. J. Jarvella/W. Klein (ur.), *Speech, Place, and Action. Studies in Deixis and Related Topics*. John Wiley/Sons Ltd., 31-59.

Glovacki-Bernardi, Z. (1990), *O tekstu*. Zagreb.

Gramatyka opisowa języka polskiego z ćwiczeniami II (1968), W. Doroszewski/B. Wieczorkiewicz (ur.), Warszawa.

Грамматика русского языка I (1960), В. В. Виноградов (ur.), Академия наук СССР, Москва.

Гуревич, В. В. (1994), Указательная связь в общей системе синтаксических связей. u: *Вопросы языкознания* 2, 75-91.

Гвоздев, А. Н. (1967), *Современный русский литературный язык, I*. Москва.

Halliday, M.A.K./Hasan, R. (1976), *Cohesion in English*. London.

Harweg, R. (1968), *Pronomina und Textkonstitution*. München.

Hauenschild, C. (1982), Demonstrative Pronouns in Russian and Czech - Deixis and Anaphora. u: J. Weissenborn/W. Klein (ur.), *Here and There. Cross-linguistic Studies on Deixis and Demonstration*. Amsterdam /Philadelphia, 167-186.

Hinrichs, U./Hinrichs, Lj. (1995), *Serbische Umgangssprache*. Wiesbaden.

Иванов, Н. В. (1994), Смысловая функция артикля: опыт логико-философского анализа. u: *Вопросы языкознания* 2, 90-96.

Ivić, M. (1995), *O zelenom konju: Novi lingvistički ogledi*. Beograd.

Ivšić, S. (1970), *Slavenska poredbena gramatika*. Zagreb.

Ярцева, В. Н. (ur.) (1990), *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва.

Klajn, I. (1985), *O funkciji i prirodi zamenica*. Beograd.

Klajn, I. (1988), O sintaksičkim osobinama pokaznih zamenica srednjeg roda. u: *Prilozi za književnost, istoriju i folklor 1985-1986* 51-52/1-4, 63-71.

Kordić, S. (1995), *Relativna rečenica*. Zagreb.

Kordić, S. (1996a), Pronomina im Antezendenten und Restriktivität / Nicht-Restriktivität von Relativsätzen im Kroatoserbischen und Deutschen. u: A. Е. Супрун/Х. Яхнов (ur.), *Славяно-германские языковые параллели / Slawisch-germanische Sprachparallelen*. Минск, 163–189.

Kordić, S. (1996b), Zamjenice u izgradnji kohezije teksta. u: *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 30-31, 55-100.

Kordić, S. (1997a), Predmetne pokazne zamjenice u hrvatskom, poljskom, češkom i ruskom jeziku. u: S. Damjanović (ur.), *Prvi hrvatski slavistički kongres. Zbornik radova: I*. Zagreb, 275-288.

Kordić, S. (1997b), Neprofesionalno obavljen posao. u: *Republika* 53/1-2, 190-199.

Kordić, S. (1999), *Der Relativsatz im Serbokroatischen*. München.

Kordić, S. (2002), Demonstrativpronomina in den slavischen Sprachen. u B. Symanzik/G. Birkfellner/A. Sproede (ur.), *Die Übersetzung als Problem sprach- und literaturwissenschaftlicher Forschung in Slavistik und Baltistik*. Hamburg, 89-116.

Křížková, H. (1971), Zájmena typu *ten* a *takový* v současných slovanských jazycích. u: *Slavica Slovaca* 6/1, 15-30.

Кржижкова, Е. (1972), Замечания о системе указательных местоимений в современных литературных языках. u: *Русское и славянское языкознание*. Москва, 144-153.

Kunzmann-Müller, B. (1994), *Grammatikhandbuch des Serbokroatischen und Serbischen*. Frankfurt am Main.

Laskowski, R. (1972), *Polnische Grammatik*. Warszawa.

Лашкова, Л. (2001), *Сърбо-хърватска граматика*. София.

Майтинская, К. Е. (1969), *Местоимения в языках разных систем*. Москва.

Maretić, T. (1899, [2]1931), *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb.

Mathesius, V. (1926), Přívlastkové *ten, ta, to* v hovorové češtině. u: *Naše řeč* 10, 39-41.

Meyerstein, Z. P. (1972), Czech Deictics: Pronouns and Articles?. u: *Linguistics* 91, 17-30.

Mluvnice češtiny, 1 i 2 (1986), 3 (1987), J. Petr (ur.). Praha.

Moguš, M. (ur.) (1999), *Hrvatski čestotni rječnik*. Zagreb.

Молотков, А. И. (1960), Трудные случаи лексико-грамматической характеристики слов *это* и *то* в русском языке. u: В. М. Жирмунский (ur.), *Вопросы грамматикиеђ*. Москва /Ленинград, 345-361.

Mrazović, P./Vukadinović, Z. (1990), *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Novi Sad.

Ницолова, Р. (1986), *Българските местоимения*. София.

Падучева, Е. В. (1981), Местоимение *это* с предметным антецедентом. u: *Проблемы структурной лингвистики 1979*. Москва, 72-88.

Падучева, Е. В. (1982), Значение и синтаксические функции слова *это*. u: *Проблемы структурной лингвистики 1980*. Москва, 76-91.

Pisarkowa, K. (1969), *Funkcje składniowe polskich zaimków odmiennych*. Wrocław/ Warszawa/Kraków.

Pranjković, I. (1993), *Hrvatska skladnja*. Zagreb.

Pranjković, I. (1995), *Sintaksa hrvatskoga jezika: udžbenik za 3. razred gimnazije*. Zagreb.

Radovanović, M. (1990), *Spisi iz sintakse i semantike*. Novi Sad.

Raecke, J. (1999), Zwischen Demonstration und Expression - Zu einem anderen Ansatz in der Erforschung der bosnischen/kroatischen/serbischen ‘v/t/n-Deiktika’. u: R. Rathmayr/W. Weitlaner (ur.), *Slavistische Linguistik 1998*. München, 163-197.

Raecke, J. (2001), Deiktika als Partikeln im Bosnischen/Kroatischen/Serbischen. u: V. Lehmann/J. Scharnberg (ur.), *Slavistische Linguistik 2000*. München, 179-213.

Raguž, D. (1994), *Odnosne rečenice s veznikom/relativom* što. Zagreb.

Rauh, G. (1983), Aspects of Deixis. u: G. Rauh (ur.), *Essays on Deixis*. Tübingen, 9-60.

Ревзин, И. И. (1973), Некоторые средства выражения противпоставления по определенности в современном русском языке. u: *Проблемы грамматического моделирования*. Москва, 121-137.

Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU, 8 (1917-1922), 9 (1924-1927). T. Maretić (ur.); 17 (1959-1962), 18 (1962-1966). S. Musulin (ur.). Zagreb.

Savić, S./Mitro, V. (1998), *Diskurs telefonskih razgovora*. Novi Sad.

Short, D. (1993), Czech. u: B. Comrie/G. Corbett (ur.), *The Slavonic Languages*. London/New York, 455-532.

Silić, J. (1984), *Od rečenice do teksta*. Zagreb.

Современный русский литературный язык. (1981), Н. М. Шанский (ur.). Ленинград.

Stanojčić, Ž./Popović, Lj. (3 1994), *Gramatika srpskoga jezika*. Beograd.

Stevanović, M. (6 1991), *Savremeni srpskohrvatski jezik 1: Fonetika i fonologija*. Beograd.

Stevanović, M. (5 1991), *Savremeni srpskohrvatski jezik 2: Sintaksa*. Beograd.

Шелякин, М. А. (1986), *Русские местоимения*. Тарту.

Šonje, J. (ur.) (2000), *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb.

Tekavčić, P. (1992), Neke pragmalingvističke i transfrastičke značajke Šenoine proze. u: *Suvremena lingvistika* 18/33, 3-19.

Timberlake, A. (1993), Russian. u: B. Comrie/G. Corbett (ur.), *The Slavonic Languages*. London/New York, 827-886.

Topolińska, Z. (1981), Semantička i sintaksička distribucija zameničkih korena *t-, ov-, on-* u srpskohrvatskom jeziku. In: *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 7, 297-305.

Uhlířová, L. (1992), Konkurence anaforik typu ‘ten’/‘on’/[0] v slovanských jazycích. u: *Slavia* 61/3, 245-254.

Velčić, M. (1987), *Uvod u lingvistiku teksta*. Zagreb.

Weiss, D. (1988), Zum substantivisch-anaphorischen Gebrauch von russ. *этот*. u: *Zeitschrift für Slavische Philologie* 48/1, 249-269.

Weiss, D. (1990), Satzverknüpfung und Textverweis. u: W. Breu (ur.), *Slavistische Linguistik 1989*. München, 285-312.

5. PREZENTATIVI *EVO/ETO/ENO*

5.1. UVOD

U HS postoji jedna tročlana skupina riječi s mnogo posebnosti. Čak nije jasno ni kojoj vrsti riječi njeni članovi *evo/eto/eno* pripadaju. Izvan sumnje je jedino da se radi o pokaznim riječima.

Poznato je da su pokazne riječi vrlo stare. Neki lingvisti smatraju da su se pokazne zamjenice razvile među prvim riječima u jeziku, drugi to smatraju za lične zamjenice, a treći govore o česticama koje su u sebi ujedinjavale i funkciju pokaznih i funkciju ličnih zamjenica. I danas su lične zamjenice i pokazne riječi povezane zajedničkim osobinama. Kao prvo može se navesti njihova deiktička, tj. forička, upućivačka funkcija, koja postoji u svim jezicima (Décsy 1988: 101, 102). Kao drugo može se navesti činjenica da sistem ličnih zamjenica najčešće pokazuje tri lica te da je i sistem pokaznih riječi najčešće organiziran prema licu (Đorđević 1989: 289). U osnovi mu leži raščlanjenost prema tri lica, i to: blizu 1. lica, blizu 2. lica, ni blizu 1. ni blizu 2. lica. Ta raščlanjenost je vremenom u mnogim jezicima zamijenjena dvočlanim sistemom, i to na osnovi razlike [+/– blizu 1. lica].

Neki jezici zadržali su do danas tročlanu raščlanjenost sistema pokaznih riječi, npr. španjolski (Галвес 1989: 180) i turski (Mišeska Tomić 1992: 446, 452). Među slavenskim jezicima to su HS i makedonski. Veći dio sistema pokaznih riječi tih dvaju jezika prikazan je u sljedećoj tabeli. U svakom od prikazanih sistema izražava prva riječi proksimal (blizu 1. licu), druga medijal (blizu 2. licu), a treća distal (ni blizu 1. ni blizu 2. licu).[62] Kao što se vidi u tabeli, razlika u tim stupnjevima udaljenosti izražava se formalno u oba jezika pomoću jedne skoro potpuno provedene alternacije suglasnika, u kojoj *v* iskazuje proksimal, *t* medijal, a *n* distal.[63]

---

[62] O pokaznim riječima u raznim jezicima Fillmore (1982: 48) navodi da se pojavljuju u paradigmatskim skupinama, unutar kojih se međusobno razlikuju s obzirom na stupanj udaljenosti od govornika koji iskazuju.

[63] U tabeli nije bilo potrebno prikazati sve podsisteme HS i makedonskog jezika. Pregled svih podsistema HS jezika pruža Raecke (1999: 164-165).

	zamjenice			prilozi			prezentativi		
hs.	*ovaj,*	*taj,*	*onaj*				*evo,*	*eto,*	*eno*
	ovakav,	*takav,*	*onakav*	*ovako,*	*tako,*	*onako*			
	ovoliki	*toliki,*	*onoliki,*	*ovoliko,*	*toliko,*	*onoliko*			
				sada,	*tada,*	*onda*			
				ovdje/tu,	*tu/tamo,*	*ondje*			
				ovamo,	*tamo,*	*onamo*			
				ovuda,	*tuda,*	*onuda*			
mak.	*ovoj,*	*toj,*	*onoj*				*eve,*	*ete,*	*ene*
	vakov,	*takov,*	*onakov*	*vaka,*	*taka,*	*onaka*			
	volkav,	*tolkav,*	*onolkav*	*olku,*	*tolku,*	*onolku*			
				sega,	*togaš*				
				ovde,	*tuka,*	*onde*			
				vamu,	*tamu,*	*onamu*			

Naša pažnja bit će posvećena trećoj skupini iz tabele, koja se u dijelu literature naziva prezentativnim *partikulama* (tj. *česticama, riječcama*). Te riječi su nastale spajanjem uzvika ***e*** s pokaznim zamjenicama. Budući da i veznik ***e*** potječe od jedne pokazne zamjenice (od **e,* v. Gluhak 1993: 218), to znači da *evo/eto/eno* sadrže obnovljenu, dvostruku pokaznost (Topolińska 1980: 8). Pojava obnavljanja pokaznosti vidljiva je i u drugim jezicima, npr. u ruskom *этом* (ibid.), ili u češkom *tenhleten, tamhleten* itd.

Činjenica da se *evo/eto/eno* ne nazivaju u svoj literaturi partikulama znači da mišljenja o tome kojoj vrsti riječi *evo/eto/eno* pripadaju nisu ujednačena. Uvid u gramatike i radove u kojima se te riječi spominju pokazuje da ih jedni smatraju uzvicima, drugi prilozima, treći priložnim uzvicima, četvrti zamjenicama, peti partikulama.

U tekstu koji slijedi prvo će se prikazati što se o *evo/eto/eno* može naći u gramatikama i drugim radovima. Zatim će se analizirati upotreba tih riječi na osnovi korpusa suvremenog pisanog jezika. Pritom će se opisati njihova uloga pri povezivanju teksta s izvanjezičnom stvarnošću (*egzoforička* uloga) i pri povezivanju dijelova teksta u jednu cjelinu (*endoforička* uloga).

5.2. Postojeći opis riječi *evo/eto/eno*

Riječima *evo/eto/eno* nije u gramatikama posvećena posebna pažnja. Maretić ([3]1963: 556, 573) ih smatra ***uzvicima***, pomoću kojih se nešto pokazuje ili nudi. O njima još navodi samo da osim genitiva uz njih može biti i nominativ.

Florschütz ([3]1916: 201, 215) ih ubraja u ***priloge***, a tako čine i Brabec/Hraste/Živković ([6]1965: 153, 224), koji još dodaju da se ta skupina priloga razlikuje od svih drugih priloga jer njeni članovi ne odgovaraju na pitanje o mjestu, vremenu, načinu ili uzroku i nemaju nijedno od ta četiri značenja.

Barić i dr. (1979: 357; [4]1997: 437) samo spominju *evo/eto/eno*, i to u poglavlju o neizravnom objektu, gdje kažu da objektu u genitivu otvaraju mjesto i ***uzvici*** *evo/eto/eno*.[64] U poglavlju o uzvicima riječi *evo/eto/eno* nisu spomenute.

Katičić ([2]1991: 41) ne razmatra zasebno rečenice uvedene riječima *evo/eto/eno*, ali se može vidjeti da *evo* i *eno* smatra ***uzvicima*** (*eto* ne spominje). Rečenice koje počinju s *evo/eno* naziva rečenicama s »neoglagoljenim predikatom«.

Babić i dr. (1991: 735-736) smatraju *evo/eto/eno* ***česticama (partikulama)*** i kažu: »Za upozorenje na ono što je blizu 1. licu služi čestica *evo*, 2. *eto*, 3. *eno*. Dakako, u upotrebi ta razlika nije tako očita, pogotovo u pisanom jeziku kad okolica [?] nije jasno naznačena, ali koliko kontekst dopušta, u njegovanu se jeziku pazi na tu razliku jer bi inače te riječi postale istoznačnice.«

Gotovo od riječi do riječi isti opis nalazi se i u gramatici Težak/Babić ([7]1992: 140). No osim što se *evo/eto/eno* u toj gramatici također ubrajaju među ***čestice***, istovremeno se ubrajaju i među ***neprave priloge*** (ibid.: 136).

Stevanović ([6]1991: 384; [5]1991: 171, 202-204) opisuje *evo/eto/eno* kao ***riječce*** koje služe za pokazivanje[65], i koje dolaze s genitivom, ponekad s nominativom, te imaju ponekad vrijednost imperativa *uzmi* ili

---

[64] Barić i dr. (1979: 357) toliko diskretno spominju riječi *evo/eto/eno* da je Žic Fuchs (1991-92: 95) ustvrdila, očito zato što nije pronašla to mjesto u gramatici, da se navedene riječi uopće ne spominju: »Barić et al. (1979) do not mention them at all«.

[65] ***Pokaznost*** je navedena u opisu riječi *evo/eto/eno* i u usporednoj gramatici slavenskih jezika F. Miklosicha (1926: 80), gdje stoji da su te riječi porijeklom ***pokazne zamjenice***.

prezenta *dajem* ili *nailazi*. Autor navodi da su takve nepotpune rečenice emocionalne.

Mrazović/Vukadinović (1990: 422-423, 429-430) nazivaju *evo/eto/eno konverzacijskim partikulama*. U toj gramatici daje se više podataka o značenju riječi *evo/eto/eno*. Tako se za *evo* kaže da a) ukazuje na nekoga ili nešto blizu govornika, b) služi kao odaziv na nečiji poziv, c) skreće pažnju sugovornika na nešto, d) može ukazivati na bližu vremensku udaljenost, e) u tekstu ima ulogu katafore, tj. upućuje na nešto što će se tek reći. Za *eto* navode Mrazović/Vukadinović da a) ukazuje na osobu ili predmet blizu sugovornika, b) može izraziti iznenađenje ili radost, opravdavanje, prijekor, zluradost, c) može uputiti na vremensku udaljenost, d) u tekstu ima ulogu anafore, tj. upućuje na nešto prethodno rečeno. *Eno* ukazuje na nekoga ili nešto udaljeno i od govornika i od sugovornika, može ukazivati i na prošlo vrijeme, a može se upotrijebiti i kao uzvik za skretanje pažnje sa značenjem *gle*. Mrazović/Vukadinović nadalje navode da se *evo/eto/eno* javljaju samo u potvrdnim iskazima te da je imenica ili zamjenica uz njih obično u genitivu, ali ni nominativ nije isključen, pogotovo kad je imenica s atributom.

Stanojčić/Popović ([3]1994: 121, 207) smatraju *evo/eto/eno riječcama (partikulama) za pokazivanje*. Opisuju jednu konstrukciju s tim riječima kao specijalnu nezavisnu rečenicu koja nema predikat i koja je specijalizirana za posebne komunikativne funkcije i za posebne uvjete upotrebe u kojima je moguće ukazati na nešto što se upravo pojavljuje: *Evo autobusa!*. Za imenicu ili imeničku sintagmu koja dolazi u takvoj konstrukciji navode da je u genitivu.

Kunzmann-Müller (1994: 194-195) ubraja *evo* i *eto* u podgrupu ***stupnjujućih partikula*** (*eno* ne spominje). O tvrdnji autorice da se *evo/eto* za razliku od modalnih partikula odnose samo na pojedine dijelove rečenice potrebno je napomenuti da se te riječi mogu odnositi i na čitavu rečenicu, kako je zapaženo već u *Rječniku* JAZU (1887-1891: 28-29, 33-34, 36).

Engel/Mrazović (1986: 1436-1438) navode *evo* i *eto* kao ekvivalente njemačke partikule *ja*. *Evo* izražava da je prvi govornik ustvari morao znati da je njegov zahtjev bio suvišan, npr. u situacijama poput *Što je s pivom? - Evo, već ga donosim. Eto* izražava iznenađenje, npr. *Eto Petra!*

Najnovija zagrebačka Raguževa gramatika (1997: 285) je jedina u kojoj se krivo tvrdi da uz *evo/eto/eno* dolazi akuzativ, npr. **Evo ti čašu i knjigu*. Padež koji bi bilo ispravno upotrijebiti u takvim primjerima, a to

je nominativ (npr. *Evo ti čaša i knjiga*), uopće se ne spominje u toj gramatici. Osim toga, autorovo razdvajanje konstrukcija u kojima *evo/eto/eno* »upućuju na glagolsku radnju« od konstrukcija u kojima se »ponašaju kao koordinirana rečenica« nije uvjerljivo jer se i u primjeru navedenom kao prva i u primjeru navedenom kao druga konstrukcija *evo/eto/eno* ponašaju kao koordinirana rečenica, usp. *Evo dolazi* i *Evo on neće ništa da radi*.[66]

Opisa riječi *evo/eto/eno* izvan gramatika gotovo da i nema. Najčešće se radi samo o usputnom spominjanju unutar neke šire teme.

Pranjković (1992: 247; 1993: 211-212) o tim riječima kaže da su *demonstrativni uzvici* ili *uzvični demonstrativi* koji »poprime i određene glagolske funkcije i značenja pa se onda ‘regiraju’ s drugim dijelovima struktura« te da je njihova interpozicija ili postpozicija obično stilski markirana.

Fillmore (1982: 47, 57) naziva *evo/eto/eno prostornim deiksama*, čija interpretacija neposredno ovisi o izvanjezičnoj situaciji u kojoj se komunikacija zbiva. Sa sintaktičke strane Fillmore ih smatra *rečeničnim demonstrativima*, za koje je karakteristična *prezentativna*[67] *funkcija*.

Poput Fillmorea, Žic Fuchs (1991-92: 93-102) ih također smatra *rečeničnim demonstrativima*, koji imaju *prezentativnu funkciju*.

Klajn (1985: 98-100) ih također naziva *prezentativima*, koji u usporedbi sa zamjenicama i zamjeničkim prilozima imaju neodređeniju referenciju i drugu sintaktičku funkciju »koja bi se možda jedino mogla okarakterisati kao predikatska«. Klajn izdvaja još jednu razliku između pokaznih zamjenica, zamjeničkih priloga za mjesto i prezentativa: zamjenica ukazuje na predmet, zamjenički prilog ukazuje na mjesto, a prezentativ skreće pažnju na jedno i na drugo.

Topolińska (1980: 8-15) nudi kontrastivni opis riječi *evo/eto/eno*, u kojem se te riječi nazivaju *deiktičkim lokalizirajućim predikatima*. Autorica razlikuje tri sintaktičke konstrukcije s *evo/eto/eno*: 1) jedna sadrži implicitnu nominalnu dopunu u genitivu (ponekad u nominativu) i u dativu, 2) druga sadrži implicitnu rečeničnu dopunu, 3) u trećoj su *evo/eto/ eno* nezavisne partikule. U svom drugom radu Topolińska (1981: 300) navodi *evo/eto/eno* među *zamjenicama* koje imaju predmetno-prostornu referenciju i definira ih kao »leksičku reprezentaciju indeksa spojenog sa predikatom čija je osnovna funkcija da obrati

66 Opširnije o tome v. u kritici te gramatike (Kordić 1997b: 216).

67 Termin Brunotov (1926), v. u Klajn (1985: 98-100).

pažnju na indeksom ukazani događaj i/ili predmet koji u događaju učestvuje«. U diskusiji vezanoj za taj rad Ivić (1982: 63) opisuje dvije rečenične strukture s *evo/eto/eno*. Jedna je kad nakon *evo/eto/eno* odmah dolazi pauza i *evo/eto/ eno* se odnose na čitavu rečenicu, npr. *Eno, Marko razgovara s Božom*. Druga je kad pauza dolazi tek nakon nominalnog dijela, a *evo/eto/eno* čine s njime jednu posebnu mjesnu i egzistencijalnu konstrukciju, npr. *Eno Marka/Marko, razgovara s Božom*.

Raguž (1994: 111-114) ubraja *evo/eto/eno* u *pokazne priloge*, i razlikuje četiri sintaktičke konstrukcije ovisno o tome da li *evo/eto/eno* 1. stoje s imenskom riječi u nominativu ili u genitivu, 2. uvode glagol, 3. uvode zavisnu upitnu rečenicu, 4. ponašaju se kao nezavisna rečenica. No pitanje je koliko je opravdano razdvajati drugu grupu od četvrte. Primjeri koje autor navodi pod 2. *Eto ide k tebi kralj tvoj* i pod 4. *Eno mama ide* ne sadrže strukturalnu razliku koja bi mogla opravdati zašto ih autor smatra različitim sintaktičkim konstrukcijama.[68]

Sesar (1992: 255, 259) navodi *evo/eto/eno* među *priložnim partikulama*, koje imaju širok raspon značenja: uvjeravanje, potvrđivanje, protivljenje, uvjerenost, vjerojatnost, nužnost, dopustivost, namjera itd.

Savić (1993: 157) navodi *eno* i *eto* (*evo* ne spominje) također među *partikulama*, za koje kaže da su nepromjenjive riječi. Stoga je neobično što autorica *eno* i *eto* istovremeno naziva i *zamjenicama*.

Ristić (1993: 77-78, 85) opisuje *evo/eto/eno* u grupi *partikula* koje ukazuju na odnos govornika prema adresatu i koje imaju emocionalno-ekspresivnu komponentu značenja. Značenje riječi *evo/eto/eno* autorica razlaže na primarne sadržaje pokazivanja, neočekivanosti, iznenađenja, davanja, nuđenja, i na sekundarne sadržaje pobuđivanja i skretanja pažnje, rezimiranja, nedoumice. U drugom svom radu (Ristić 1994: 146-147, 150-151; Ristić/Radić-Dugonjić 1999: 120, 125) autorica opisuje *evo/eto/ eno* među partikulama s ilokucijskom komponentom ekspresivnosti, za koje je karakteristično da se javljaju u neformalnoj, svakodnevnoj komunikaciji.

Ličen/Dahl (1981: 217) navode *evo* kao *deiktičku uzvičnu partikulu*.

Glovacki-Bernardi (1990: 49-50) spominje riječ *eto* kao *česticu* ili *partikulu* navodeći jedan primjer u kojem se vidi anaforička uloga te riječi. O česticama autorica kaže da su zapostavljena grupa jezičnih elemenata, a razlog tome leži najvjerojatnije u činjenici što je teško odrediti

---

68 Opširnu kritiku te knjige v. u Kordić (1997c).

pojedinačna značenja čestica i njihovu sintaktičku funkciju. Glovacki-Bernardi napominje da su čestice važni elementi za svakodnevnu komunikaciju, da daju tečnost, toplinu i prirodnost tekstu, da signaliziraju čitatelju ili slušatelju kako da odredi argumentativne i situacijske odnose u tekstu.

U novim rječnicima su *evo/eto/eno* oskudno opisani: nedostaje sintaktički opis njihovih upotreba; nije naveden veći broj njihovih značenja; nije opisana, a najčešće ni spomenuta, razlika između njihove egzoforičke i endoforičke upotrebe.

U Anićevom *Rječniku* (1991: 143, 144, 145) opisuju se *evo/eto/eno* kao *riječce* (u trećem izdanju 1998. i kao *prezentativi*) kojima se upozorava na nešto ili kojima se pokazuje nešto. Navedeno je da se uz *evo* koristi i gesta, da *eto* ima i značenje rezimiranja kad upućuje na tekst, a da kao reakcija na riječi sugovornika može izricati blago iznenađenje. *Eno* se koristi za pokazivanje na nešto ili nekoga dalje i od govornika i od sugovornika, a može biti i *uzvik* sa značenjem ‘Gle! Vidi!’. Ne navodi se koji padeži se koriste uz *evo/eto/eno*.

Gotovo istovremeno objavljeni Moskovljevićev rječnik (1990: 215, 220, 223) opisuje te riječi kao *uzvike*. U njemu je za *evo* rečeno da služi: 1) za pokazivanje mjesta blizu govornika ili za pokazivanje vremena (nešto se događa točno u vrijeme govorenja); 2) za davanje, pružanje. Izostao je podatak s kojim padežom *evo* dolazi, dok je o *eto* i *eno* rečeno da dolaze s genitivom. O značenju riječi *eto* je rečeno da 1) pokazuje na nešto u blizini sugovornika; 2) znači *gle, odjednom*. Neobično je da je za značenje pod brojem 2 istaknuto da tada uvijek u rečenici dolazi lična zamjenica *ti*, pogotovo što je čak i u primjeru koji je naveden u rječniku moguće izostaviti tu zamjenicu: *Taman smo bili seli za ručak, kad eto (ti) njegova oca*.[69] O *eno* je rečeno da pokazuje na nešto dosta udaljeno od govornika.

Rječnik J. Šonje (2000: 246, 252, 254) opisuje *evo* i *eto* kao *čestice*. Što se tiče *eno*, *Rječnik* razlikuje dva *eno*, od kojih je jedno obrađeno kao *čestica*, a drugo kao *uzvik*. Kad se pogleda opis značenja riječi *evo/eto/ eno*, odmah upada u oči kao neobično to što *Rječnik* pri definiranju značenja riječi *evo* ne spominje govornika. To je jedini rječnik u kojem se značenje svih triju riječi određuje s obzirom na sugovornika: *evo* upućuje na nešto što je »tik do sugovoritelja«, *eto* na nešto »što je malo dalje od sugovoritelja«, a *eno* na nešto »udaljeno od sugo-

[69] Usp. i primjere (22) i (23) s takvim značenjem ovdje u knjizi. U tim primjerima također nema lične zamjenice *ti*.

voritelja«. Poznato je, međutim, da nije sugovornik taj prema kojem se određuje stupanj udaljenosti izražen pokaznim riječima. Ako se stupanj udaljenosti želi opisati za sve tri riječi s obzirom na jedan te isti centar, onda kao centar može poslužiti jedino govornik. Tako Raecke (2001: 181, 209) ističe o pokaznim riječima općenito u HS da se stupanj udaljenosti koji iskazuju određuje monocentrično, i to s obzirom na govornika: »Bezugspunkt ist ganz offenbar der Sprecher allein«. U *Rječniku* je navedeno još samo da *evo* upućuje na sadašnjost i da može označavati početak nekakvog izlaganja, da *eto* pojačava iskaz i da *eno* može izraziti čuđenje ili blagi prijekor. Nije navedeno koji padeži se koriste uz *evo/eto/eno*.

5.3. PRIVREMENI ZAKLJUČAK

Na osnovi navedenog pregleda literature mogu se sažeti sljedeći zaključci. Kao prvo, na pitanje o pripadnosti određenoj *vrsti riječi* odgovoreno je u literaturi na različite načine: *evo/eto/eno* se smatraju partikulama, uzvicima, uzvičnim partikulama, priložnim partikulama, prilozima, zamjenicama. Izgleda da na to pitanje i nije moguće ponuditi jednoznačan odgovor. Razlog tome je sljedeći: u koju god vrstu riječi ubrojili *evo/eto/eno*, oni se ne ponašaju kao tipični predstavnik te vrste riječi. Tako su npr. za razliku od zamjenica nepromjenjive riječi. Za razliku od partikula imaju u nizu primjera funkciju rečeničnog dijela, i to glagolskog predikata. Iako definicije partikula nisu ujednačene, općenito je prihvaćeno da a) partikule ne mogu biti rečenični dijelovi, b) partikule su nepromjenjive riječi i c) ponekad je teško razgraničiti ih od priloga, uzvika ili veznika (Tošović 1988: 360-361; Hartmann 1994: 2953; Шведова 1982 I: 723).[70] Stoga ne iznenađuje što neki autori izbjegavaju spomenuti vrstu riječi kad govore o *evo/eto/eno*. Oni određuju *evo/eto/eno* na osnovi njihove funkcije u rečenici kao predikate.

---

[70] Ruske riječi *вот* i *вон*, koje su donekle ekvivalenti HS *evo/eto/eno*, opisuju se u ruskoj lingvistici kao partikule. Navodi se da imaju elemente priloga, da se u njima miješa značenje naglašavanja s priložnim pokaznim značenjem (Шведова 1982 I: 724, 731). Za *evo/eto/eno* u HS je više nego upitno da li se u svim svojim upotrebama mogu smatrati partikulama. Jer u jednom dijelu upotreba oni upravljaju padežom imenice ili zamjenice i stoje na mjestu rečeničnog predikata, što je za partikule sasvim netipično.

Time bi bilo otvoreno i drugo pitanje, naime pitanje o *funkciji* riječi *evo/eto/eno*. Ni ovdje ne nudi literatura ujednačene odgovore. Uzroci izvjesnoj zbrci na tom planu mogu se tražiti u postojanju različitih upotreba riječi *evo/eto/eno* (koje će biti opisane u 5.4.).

To je ujedno i razlog zašto literatura pruža oskudne (u nekim novim rječnicima čak nikakve) podatke o ***padežu*** uz *evo/eto/eno*. U vezi s tim, trećim pitanjem spominje se najčešće genitiv, ponekad i nominativ i/ili dativ. Jednom (u Raguž 1997: 285) se čak krivo tvrdi da se akuzativ koristi s *evo/eto/eno*, a jednom (u Soboljev 1997: 15) je genitiv uz *evo/eto/ eno* zabunom protumačen kao akuzativ.[71]

O četvrtom pitanju, koje se odnosi na *značenje* riječi *evo/eto/eno*, vidljivo je iz literature da je vrlo teško opisati značenje tih riječi. Navodi se da izražavaju deiktičnost, davanje, pružanje, čuđenje, rezimiranje, neodlučnost, pobuđivanje i skretanje pažnje itd.

Značenje i funkcija tih riječi te struktura rečenica s *evo/eto/eno* opisat će se u 5.4. i 5.5. na osnovi analize korpusa.

U nekim jezicima su ulogu riječi *evo/eto/eno* potpuno preuzeli prilozi, npr. u engleskom i njemačkom (Klajn 1985: 99). Od suvremenih indoevropskih jezika samo su HS i makedonski sačuvali sva tri prezentativa s istom suglasničkom alternacijom (*v/t/n*) za izražavanje stupnja udaljenosti kao kod zamjenica i zamjeničkih priloga (Frei 1944, v. u Klajn 1985: 99; Topolińska 1980: 8).[72] Međutim, Žic Fuchs (1991-92: 96-97, 99) dovodi u pitanje stabilnost tročlanog sistema *evo/eto/eno*. Autorica, naime, tvrdi da govornici u upotrebi spremno razlikuju izražavanje *proksimala*, za koji koriste *evo*, ali u izražavanju razlike između *medijala* i *distala* upotrebom *eto* odnosno *eno* nisu sigurni. Stoga Žic Fuchs smatra da se razlika *medijal/distal* gubi i da se slučajevi upotrebe riječi *evo* mogu opisati kao [+ proksimal], a slučajevi upotrebe *eto* i *eno* ne kao [+ medijal] odnosno [+ distal] nego kao [– proksimal]. Autorica nadalje primjećuje da se u govorenom jeziku *evo* jako često

---

71 Kad se uz *evo/eto/eno* upotrijebi imenica ženskog roda, onda se jasno vidi da se ne radi o akuzativu, nego o genitivu zato što genitiv imenica ženskog roda ima različit nastavak od akuzativa (što kod imenica muškog roda koje označavaju nešto živo nije slučaj), usp. *Evo Marije!* (genitiv) / **Evo Mariju!* (akuzativ).

72 Zanimljivo je da Fillmore (1982: 57) govoreći o morfološkom obrascu u tvorbi riječi *evo/eto/eno* primjećuje samo sličnost u rasporedu samoglasnika ***e*** i *o*, a ne primjećuje da suglasnici *v/t/n* paradigmatski označavaju proksimal/medijal/distal, i to ne samo kod *evo/eto/eno* nego i kod zamjenica (npr. *ovaj, taj, onaj*) i kod zamjeničkih priloga (npr. *ovako, tako, onako*).

koristi, *eto* mnogo manje, a *eno* izuzetno rijetko. To su dodatna pitanja, na koja će se također pokušati odgovoriti u narednim potpoglavljima.

5.4. UPOTREBA RIJEČI *EVO/ETO/ENO*

5.4.1. KORPUS

Izgled korpusa suvremenog standardnog pisanog jezika koji se analizira u potpoglavlju 5.4. diktirale su same riječi *evo/eto/eno*. Pretraživani su svi funkcionalni stilovi pisanog jezika. No, budući da se *evo/eto/eno* pojavljuju češće u govorenom jeziku pa time i u tekstovima u kojima ima dijaloga, najveći dio primjera nađen je u književnim djelima, pa ona čine i najveći dio popisa izvora. Ipak se i u drugim funkcionalnim stilovima može naići na *evo/eto/eno*, npr. u znanstvenom ili u novinskom stilu, dok se u administrativno-pravnom stilu očito pojavljuju toliko rijetko da se traganje u opsegu kakav je bio za ovo istraživanje pokazalo uzaludnim. U znanstvenom i novinskom stilu se *evo/eto/eno* pojavljuju vrlo neujednačeno. U znanstvenom stilu učestalost im ovisi prvenstveno o samom autoru: neki autori ih više puta koriste, a kod drugih se uopće ne pojavljuju. Izgleda da je to vezano za autorovo shvaćanje stila znanstvenog članka. U novinskom stilu učestalost riječi *evo/eto/eno* ovisi o žanru: pojavljuju se npr. u intervjuima i u dinamičnije pisanim reportažama. Pored tog korpusa (v. popis izvora na str. 124) koristila sam povremeno i druge korpuse, na koje se upućuje direktno u tekstu.

5.4.2. UPOTREBA RIJEČI *EVO*

U analiziranom korpusu pisanoga jezika riječ *evo* često se pojavljuje u dijalozima. Govornik pomoću *evo* prati gestu pružanja/davanja nečega sugovorniku:

(1) *Evo* ti i komadić špeka. To ćeš ti bolje znati namjestiti od mene - šaputala je pružajući ocu spravicu i komadić špeka.[73]

[73] Primjeri (1) i (2) potječu iz zagrebačkog 30-milijunskog korpusa u internetu (primjer 1 iz: P. Šegedin, *Svijetle noći*. Zagreb 1993., a primjer 2 iz: Z. Bručić, *Diploma za smrt*. Zagreb 1990).

(2) Uostalom, *evo* vam račun od taksija... - Bero preuzme račun, pa pruži i drugom rukom Boži novčanicu od tisuću dinara.

(3) Zaista, takav mi se sviđaš, Ivane Nepomuče, i ja te opet prepoznajem. *Evo* ti ruke, dragi prijatelju; sve je sada u redu, zar ne? (Do 51)

(4) Žao mi je, Kapara, vjeruj... *evo* ti moje čuturice, nagni koliko hoćeš! (Ho 73)

U takvoj upotrebi *evo* je blisko prezentu *dajem* ili imperativima *uzmi, drži*. Po pravilu je praćeno dativom, nakon kojeg slijedi nominativ (primjeri 1 i 2), rjeđe genitiv (primjeri 3 i 4).[74] Kad se radi o dodavanju nečega sugovorniku na njegov neposredni zahtjev, tada zbog ekonomiziranja imenički dijelovi konstrukcije često bivaju izostavljeni.

Evo se koristi kada govornik želi skrenuti pažnju sugovornika na nešto u blizini, često na samom sebi. Može se pretpostaviti da se *evo* tada vjerojatno koristi zajedno s kretnjom pokazivanja.

(5) *Evo*, ovdje su izjeli okovi. (No 126)

(6) Pogledaj, Valerija, *evo* tu... (Fr 282)

(7) *Evo*, noge su mi izranjene i krvave. (Bt 45)

U navedenim primjerima *evo* je blisko imperativima *vidi, pogledaj*. Za razliku od prve grupe primjera, *evo* u ovoj grupi nije povezano s nekim padežnim oblikom. Ono skreće pažnju na mjesto, stanje ili zbivanje u nekoj situaciji. Ali kad skreće pažnju na neki predmet ili osobu (često na njeno pojavljivanje), tada nakon *evo* slijedi genitiv. U primjeru (8) *evo* skreće pažnje na čitavu situaciju *tu sam vam*, ali u istom primjeru pažnja je mogla biti usmjerena i na samu osobu da je nakon *evo* uslijedio genitiv *me*. Iako se u literaturi navodi da je na mjestu genitiva moguć i nominativ, potrebno je istaknuti da to ne vrijedi za lične zamjenice, usp. *Evo me!* (Gen) i **Evo ja!* (Nom); *Evo nas!* (Gen) i **Evo mi!* (Nom); *Evo ga!* (Gen) i **Evo on!* (Nom). Imenice u primjerima u kojima *evo* skreće

---

[74] O toj upotrebi riječi *evo*, kojom se označava (do)davanje (»giving«), Žic Fuchs (1991-92: 98) ističe da se od druge upotrebe riječi *evo* (»presenting« ili »pointing«) razlikuje i sintaktički: *evo* je praćeno dativom i nominativom kad se radi o (do)davanju, dok je genitivom praćeno kad se radi o drugoj upotrebi. No, kao što primjeri (3) i (4) pokazuju, u pisanom jeziku genitiv nije isključen ni kod (do)davanja. Semantička razlika između »giving« i »presenting/pointing« zapažena je već u *Rečniku* (1968: 136).

pažnju na predmet ili osobu stoje u genitivu neusporedivo češće nego nominativu (kao u pr. 9).

(8) *Evo*, tu sam vam, a vi činite od mene što vam drago! (Ca 547)

(9) Na glatkoj pučini *evo* parobroda. (Ka 291)

(10) Od straha da se Claudiju nije što dogodilo ili da ga nije tko ubio, namamile su toga čovjeka u kuću, zaključale vrata i *evo* ga sada tamo u sobi. (Šv 30)

U (9) i (10) riječ *evo* više nije poput imperativa *vidi, pogledaj*. Ona izriče pojavljivanje nečega novog. Iskaz s *evo* razlikuje se od obične konstatacije većom ekspresivnošću i aktualiziranjem, odsutnošću glagola i određenom nijansom emocionalnosti, usp. *na glatkoj pučini pojavio se parobrod* i *na glatkoj pučini evo parobroda*. Emocionalnost je pogotovo očita u sljedećim primjerima, u kojima je upotreba riječi *evo* povezana s iznenadnim pojavljivanjem nečega ili nekoga dugo iščekivanog:

(11) *Evo* ih! Na Dupcu su! Viju se niz Ploče u cik zore! Stotina ih je! Dvjesta! Krstaši, razaviti, jedan po jedan slaze, puške pucaju, u ljubičaste pramove spušta se dim oko agava u cvijetu k moru od šare na mlijeko. Nad Žarkovicom trepere prvi rumeni zraci. Zvona u gradu zvone jutrenju. Minčeta iz topova oglasuje Veliki dan. *Evo* ih na vratima od Ploča! (Vo 30)

(12) Tandrču tračnice na raskrsnicama, promiču sela, gradovi, a on gleda kroz prozor i čeka znakove poznate zemlje... *Evo!* Ugledao je. (Ka 291)

Za razliku od primjera (1)-(8), gdje *evo* skreće pažnju na nešto u neposrednoj blizini govornika, primjeri (9)-(12) pokazuju da upotreba riječi *evo* nije uvijek ograničena samo na slučajeve kad je nešto objektivno veoma blizu govornika. U situacijama kada govornik duže iščekuje pojavljivanje nečega, kao u (11) i (12), shvatljivo je da mu je dovoljno da taj predmet tek uđe u vidno polje pa da ga već doživi kao nešto sasvim blizu. To znači da se u vezi s *evo/eto/eno* nekad može više govoriti o emocionalnoj nego o objektivnoj prostornoj blizini.[75]

[75] U vezi s *v/t/n*-deiksama u HS Raecke (1999: 184-185) govori o blizini/udaljenosti ovisnoj o osjećaju, kod koje se trodijelna raščlanjenost deiktičkog sistema može vrlo dobro iskoristiti: »Entsprechend wird man in diesem gefühlsmäßigen Beziehungsraum allerdings auch sinnvollerweise nicht auf eine Dreistufigkeit

Evo se upotrebljava i sa značenjem prezenta *dolazim*. Tada ponekad služi upravo zato da omogući odgađanje dolaska koji sugovornik nestrpljivo iščekuje:

(13) *Evo* me odmah, samo da uzmem cigaretu. (Vj 25)

Svi dosad navedeni primjeri oslikavaju *egzoforičku* upotrebu riječi *evo*. Takva upotreba i jest karakteristična za *evo/eto/eno* - stoga se oni daleko češće pojavljuju u govorenom jeziku, a u pisanom jeziku pojavljuju se prvenstveno u dijalozima. Međutim, ima primjera u kojima je *evo* upotrijebljeno *endoforički* i upućuje na dio teksta:

(14) - Znaš zašto ti je tako komplicirano zapošljavanje? - upita me nakon što me prouči od glave do tenisica.
- Ne znam - odgovorih.
- *Evo* zašto: tri broja prevelik pulover, maksimalno isprane traperice, užasne tenisice... Na što ličiš? Najblaže rečeno, na prosjakinju. I što misliš, tko će te takvu primiti? E, draga moja... (Lu 145)

(15) I *evo* što sam vidio:
Brod »pod kapom«, ne miče se. Osim zvona na krmi, na njemu se ništa ne čuje. Nasred broda, u dva reda svrstali se mornari. Spuštene glave, pogrbljeni, potišteni. Šute. Kao da nešto čekaju... (Ca 547)

U (14) i (15) *evo* najavljuje rečenice ili čitav odlomak u tekstu. Takvom *kataforičkom* ulogom pridonosi povezivanju rečenica i izgradnji *kohezije* teksta. Takva upotreba riječi *evo* česta je u znanstvenom stilu:

(16) *Evo* nekoliko primjera: [...]
I, napokon, *evo* primjera iz *Zlatarova zlata*: [...]
Primjera za tu »česticu« ima mnogo, pa *evo* maloga izbora: [...]
Evo dva primjera, kojima i završavamo ovaj prilog: [...] (Su 9,9,12,18)

(17) *Evo* nekih elemenata njegove strukture: [...] (So 26)

---

verzichten, denn damit können Stufen des emotionalen Bezugs in deutlich anderer, also differenzierterer Weise hergestellt werden als bei einer Zweistufigkeit, die ja nur eine innere Nähe oder eine innere Distanz des Sprecher-Ich zum Bezeichneten ausdrücken könnte.«

(18) *Evo* kakvom retorikom Albus u svojoj besjedi opisuje sam sebe: [...] (Um 48)

Osim primjera u kojima *evo* povezuje jezik s izvanjezičnom situacijom, (1)-(13), i primjera u kojima povezuje dijelove teksta, (14)-(18), ima primjera u kojima se može govoriti istovremeno i o jednoj i o drugoj upotrebi:

(19) Neka telefonira direktno žandarima! Šta sam ja tu potreban?! Imam slabo srce... *evo*... skoro ga ne čujem... sve je tiše... (Fr 282)

(20) Ono što se poslije toga dogodilo trajalo je do zore, čitav niz sati, ali, *evo*, u mome sjećanju ostalo je i kao tren i kao vječnost ujedno. (Iv 291)

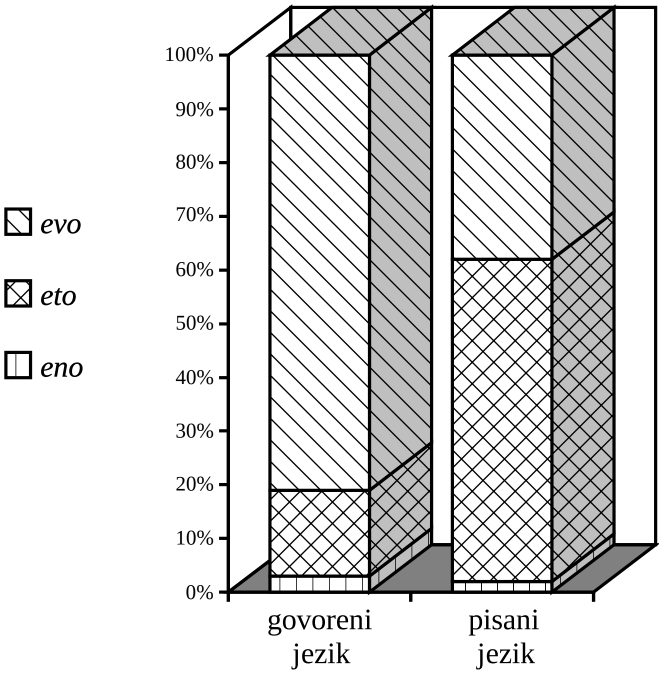
Navedeni primjeri potvrđuju tvrdnju Hallidaya i Hasana (1976: 36-37): »A reference item is not of itself exophoric or endophoric; it is just *phoric* - it simply has the property of reference. Any given *instance* of reference may be either one or the other, or it may even be both at once. [...] there are tendencies for particular items or classes of items to be used exophorically or endophorically; but the reference relation is itself neutral: it merely means 'see elsewhere'.«

5.4.3. UPOTREBA RIJEČI *ETO*

Odnos učestalosti riječi *eto* i *evo* u korpusu (v. Kordić 1997a: 189) razlikuje se bitno od onoga dobivenog istraživanjem Žic Fuchs (1991-92: 96), koja je *eto* u svom korpusu opisala kao »drastically less frequent« naspram *evo*. Stoga sam odnos učestalosti provjerila i u dodatnim korpusima. U jednomilijunskom korpusu (Moguš 1999) *eto* se pojavljuje čak češće od *evo*. U zagrebačkom 30-milijunskom korpusu *eto* je u novinskom stilu i u proznim djelima čak dvostruko češći od *evo*: u novinskom stilu ima 478 primjera s *eto*, 289 s *evo*, 15 s *eno*; u proznim djelima ima 269 primjera s *eto*, 124 s *evo*, 7 s *eno* (to je stanje u internetu početkom 2000. g.; novine i prozna djela koja čine korpus objavljeni su u Zagrebu). I mjerenje koje je provela Rišner (1994: 98-99) na djelima nekih suvremenih i starijih književnika pokazalo je da se *eto* češće pojavljuje od *evo*. Imamo li u vidu da se analiza M. Žic Fuchs temelji na korpusu razgovornog zagrebačkog jezika, ovu razliku u

odnosu učestalosti mogli bismo pripisati razlici između pisanog i govorenog jezika.

Izgleda svrsishodno potražiti odgovor na pitanje koje je Žic Fuchs postavila, a to je da li bi njeni rezultati opisa zagrebačkog razgovornog jezika vrijedili i za razgovorni jezik neke druge regionalne varijante. Za takvu provjeru koristila sam korpus razgovornog beogradskog i novosadskog jezika (iz Savić/Polovina 1989: 88-220). Kada sam u tom korpusu usporedila odnos učestalosti riječi *evo/eto/eno*, dobila sam rezultat koji je jednak rezultatu mjerenja razgovornog zagrebačkog jezika Žic Fuchs. To navodi na zaključak da je u razgovornom jeziku odnos učestalosti *evo/eto/eno* isti bez obzira u kojem centru standardizacije novoštokavskog jezika promatramo razgovorni jezik. Osim toga, taj rezultat pruža dodatnu potvrdu za zaključak da se razlika između rezultata mjerenja korpusa Žic Fuchs i rezultata mjerenja mog korpusa temelji na razlici između govorenog i pisanog jezika.

Odnos učestalosti riječi *evo/eto/eno* u govorenom i pisanom jeziku prikazan u dijagramu bazira se na: a) korpusu govorenog jezika iz Savić/ Polovina (1989) i b) 30-milijunskom korpusu pisanog jezika iz interneta (http:/www.hnk.ffzg.hr/30m.htm). Iz dijagrama je vidljivo da se u a-kor-

pusu (govoreni jezik) *eto* pet puta rjeđe koristi nego *evo*, dok se u b-korpusu (pisani jezik) koristi dva puta češće od *evo*.

Takva razlika između pisanog i govorenog jezika mogla bi se objasniti smanjenom egzoforičkom upotrebom riječi *evo* u pisanom jeziku. Naime, situacije kada se neki predmet dodaje sugovorniku ili kada se sugovornik poziva da pogleda nešto što se upravo pojavilo (a takve situacije karakteristične su za upotrebu riječi *evo*) rjeđe su u pisanom tekstu nego u svakodnevnim razgovorima »licem u lice«. Osim toga, autor pisanog teksta češće se zna poslužiti ulogom neutralnog pripovjedača koji opisuje situaciju (npr. riječima *pružio mu je olovku; dodao mu je naočale; pojavio se šef*) umjesto da samom liku prepusti da situaciju oslika direktnim govorom (npr. *evo ti olovka; evo [ti naočale]; evo šefa*). Čak i kad autor takvu situaciju oslika direktnim govorom likova, može imati potrebu da je još jednom, i to opisno, prikaže. To je uvjetovano prenošenjem svakodnevnih razgovora »licem u lice« u jedan drugi medij, medij pisanog jezika. Tako je davanje u primjeru (1) na str. 102 prikazano direktnim govorom lika (*Evo ti i komadić špeka*), ali i opisom od strane neutralnog pripovjedača (*pružajući ocu komadić špeka*).

Riječ *eto* ima, kao i *evo*, više različitih upotreba. Jedna od njih je egzoforička, u kojoj je *eto* po pravilu praćeno genitivom:

(21) Zadrža ja tebe cijelo dopodne, a ti telefoni samo zvrndaju. Drugi put *eto* me na stan. Da ti vidim djetešce, naručit ću za nju lutku čak iz Trsta, sunce joj žareno, samo što neće govorit. (Ba 413)

(22) Naš je čovjek kao pas! Dok ga gledaš u oči, repom maše, a čim okom kreneš, *eto* ga, grize! (Kr 198)

(23) Ovaka su seljačka djeca srasla sa rođenom grudom kao sijamski blizanci. Oboli li jedan, *eto* i drugog bolesnog. (Ma 251)

(24) Tako, rođače, nadivanismo se, i dobru kafu kuva ova vještica, ma kako samo miješa kad oda, *eto* opet tebe, molim te ne crveni. (Ba 413)

Svojstvom riječi *eto* da izražava nešto veću udaljenost od govornika nego *evo*[76] moglo bi se objasniti zašto se *eto* koristi i u izričajima koji iskazuju neku potencijalnu radnju, neku radnju malo udaljeniju u budućnosti (pr. 21-23), dok se *evo* više koristi u izričajima koji iskazuju pravu sadašnjost.[77] S tim je povezano i da se izričaji u kojima je *eto* odnose rjeđe na nešto što je bilo (duže) iščekivano i da su rjeđe praćeni gestom. U navedenim primjerima *eto* stoji na mjestu predikata (kao i *evo* u odgovarajućim primjerima). Značenje riječi *eto* teško je opisati jednim glagolom, npr. u (21) bi se moglo približno opisati kao ***dolazim***, u (22) kao ***dolazi*** ili ***vidi***, u (23) kao ***je***, a u (24) kao ***vidi*** koje je prijekor. Razlog prijekora u (24) sugovornik saznaje tek kada govornik i to izrazi jezičnim sredstvima (*ne crveni*). Pomoću *eto* je, dakle, govornik izrazio svoju reakciju na neku pojavu u izvanjezičnoj stvarnosti, na koju je istovremeno ukazao i skrenuo pažnju, a sugovornik je sadržaj te pojave saznao tek iz iskaza koji je dalje uslijedio. Stoga je *eto* za sugovornika i endofora (katafora), kojoj nastavlja pridruživati značenje i naknadno.

Za *eto* je tipično da u ulozi endofore dolazi na kraju iskaza i da sa sobom donosi značenje zaključnosti:

(25) Vidikovci, mirisi, krajolici, lica, govor tišine, plus sabranost i čitanje onih najprobranijih štiva, ideali misaonih uvjerenja i neizbježnost molitve, mladi i stari hodočasnici uz neiscrpne rituale, *eto* i to je Veljačićev svijet [...]. (Mo 314)

(26) -Ja to ne znam. Zašto ti to mene pitaš? Tu je šef.
-*Eto* vidiš, to ne znaš! Ti se mene, Matulo, bojiš čak i sada kad sam izgubio svojih dvadeset i pet godina života, i kad sam opet srednjoškolac iz nižih razreda. I sada me se bojiš, pa kažeš da ne znaš. *Eto*, u tome je tragika nešeg ureda. (Be 138)

(27) Zdrav razum, brzo shvaćanje, jednostavnost i - najveća odlika - svježina (u pisanju naših inteligenata nema traga svježini, ono je umorno i malodušno, njihova su djela smežurana kao prerano ubrane jabuke), to su *eto* glavne značajke ove knjige koja nam pokazuje kulturne mogućnosti sela. (Br 51)

---

[76] To svojstvo navode *Rječnik JAZU* (1887-1891: 36), Babić i dr. (1991: 735), Težak/ Babić ([7]1992: 140).

[77] *Rječnik JAZU* (1887-1891: 36) zapaža da »od mjesta se prenosi značenje i na vrijeme, s čega *evo* može značiti i ‘sad je’, *eto* ‘tad je’, *eno* ‘onda je’«.

(28) [...] hoćeš li mi ti, jednostavno kao moj stari znanac, kao prijatelj, kao... i tako dalje, svojim informacijama pomoći? Razumije se da hoćeš. *Eto* vidiš, o tome se radi. (Do 50)

Anaforičnost riječi ***eto*** oslikana navedenim primjerima proizlazi iz anaforičnosti pokazne osnove *-t-*. Poznato je da *evo/eto/eno* imaju različite pokazne osnove (*Rječnik JAZU* 1887-1891: 36). Pokazna zamjenica *taj*, koja ima istu pokaznu osnovu kao *eto*, ima prvenstveno anaforičku ulogu, za razliku od pokaznih zamjenica *ovaj* i *onaj*, koje imaju druge pokazne osnove (v. Brabec/Hraste/Živković [6]1965: 102-103; Barić i dr. [4]1997: 205; Babić i dr. 1991: 656; Лашкова 2001: 141).[78] Budući da *eto* u pravilu izražava zaključnost (*anafora* je), a *evo* najavljuje (*katafora* je), zanimljiv je sljedeći primjer, u kojem su obje ove uloge spojene u riječi *eto*:

(29) Tja! Imao je čovjek sreće, a znao se i snaći. *Eto* to je bila njegova rođena životna mudrost: zgrabi kobilu za grivu i jaši je dok sama uzbrdo perja. Ali netom kobila ošantavi ili stane da hriplje, sjaši je, udari nogom u trbuh i prihvati za rep onu koja taj tren dobro grabi... (An 429)

Ima primjera u kojima se *eto* može tumačiti samo kao katafora, s istovremenom egzoforičkom ulogom:

(30) Najbanalnija slika, pomislio sam, a ipak se nisam mogao oteti iznenađenju: mjesec se otkrivao sve jače i, *eto*, kao čudo neko ukazao se ubrzo sav bakren i krvavo-blještav. (Še 272)

(31) Proglasimo li takva čovjeka naprečac nihilistom, to mi se čini isto kao da čovjeka koji grdi nevaljalu vlast otprve nazovemo anarhistom. Jer danas se, *eto*, cijeli civilizirani svijet bakće kao pile u kučinama oko problema stvarnih vrijednosti: onda je cijeli svijet jedan zadrti nihilist. (Šo 334)

(32) Fino oblikovan i izrađen, gospodski pristao, otmjen i dopadljiv, povjerenje ulijeva, ali, *eto*, ima jednu vražju manicu, no tko je bez mane... (Ra 62)

---

[78] Fillmore (1982: 53) navodi da se u različitim jezicima pokazna riječ koja ne obilježava proksimal koristi anaforički, a pokazna riječ koja obilježava prokismal koristi se kataforički: »Most commonly, perhaps, the Proximal category is used for text-referring cataphora, a non-Proximal category for text-referring anaphora.«

Govornik se pomoću *eto* poziva na izvanjezičnu stvarnost. To aktualiziranje koristi se kao dokaz za njegovu tvrdnju koju će izreći nakon *eto*. Osim toga, pomoću *eto* usmjerava se pažnja sugovornika na tvrdnju koja slijedi. Zato je za sugovornika *eto* i katafora. U primjeru (32) vidljivo je da *eto* ima i dopusno značenje. Poput dopusnog priloga *ipak* (ili *unatoč tome, usprkos tome*) *eto* označava postojanje ili događanje nečega što se prema prethodno rečenome ne bi očekivalo.[79]

5.4.4. UPOTREBA RIJEČI *ENO*

Riječ *eno* se u svim korpusima pojavljuje znatno rjeđe od *evo* i *eto*. Ona označava pokazivanje na predmet u izvanjezičnoj stvarnosti udaljen i od govornika i od sugovornika. Lako je zamislivo da je to pokazivanje povezano s pokretom ruke ili glave:

(33) -Gdje ti vidiš bacač?
-*Eno*... *eno*... pored one druge klijeti, lijevo! (Ho 72)

(34) Sve su to dobro shvatili kršćanski protivnici humanizma, i Savonarola je vrlo dobro osjetio svjetovni i u krajnjim konsekvencijama protivucrkveni značaj humanističke kulture kad je grmio protiv umovanja osnovanog samo na razumu (»ragioni naturali«) i kad je govorio o ljubiteljima starine: »*Eno* ih, imaju u rukama humanističke knjige i misle da će znati upravljati dušom s pomoću Vergilija, Horacija i Cicerona!« (Ko 160)

(35) Imao je ipak nešto osobito u sebi čemu se zadiviše i kulturni ljudi - mijenjao je boju ko za okladu! *Eno* ga na grani: siv pa siv, al gledaj bolje - u tren pozelenio, pobijelio, pocrnio, promijenio sto boja. (Kt 382)

(36) *Eno* je i u Italiji ukinut Babbo Natale. (Fe 10)

U (34) i (35) *eno* se, poput *evo* i *eto* u odgovarajućim primjerima, nalazi na mjestu predikata, a padežni oblik koji slijedi nakon njega je genitiv. U takvim primjerima riječi *evo/eto/eno* nije moguće ispustiti, kao ni inače kad te riječi uvode zavisni padež ili zavisnu rečenicu. Za razliku

[79] Ova uloga riječi *eto* navedena je u *Rječniku JAZU* (1887-1891: 34): pomoću *eto* se »ističe ono što se kaže kao nešto nenadano prema onome što se prije kazalo«.

od *evo* i *eto*, riječ *eno* se u korpusu pojavljuje samo u egzoforičkoj ulozi.[80]

Budući da se *eno*, u usporedbi s *evo* i *eto*, izrazito rijetko pojavljuje u korpusu, moglo bi se pomisliti da je to znak njegovog postupnog gubljenja iz tročlanog sistema, kakav zaključak iz svog istraživanja izvodi Žic Fuchs (1991-92: 97). Da bi se ova pretpostavka mogla potvrditi, trebalo bi, po mom mišljenju, provjeriti zastupljenost riječi *evo*, *eto, eno* u starijim tekstovima. Ako je tamo odnos zastupljenosti riječi *eno* naspram *evo* i *eto* drugačiji, veći, tada se može govoriti o postupnom gubljenju riječi *eno*. No, moguće je da se i u starijem jeziku *eno* pojavljivalo rjeđe od *evo* i *eto*, i to zbog sasvim jednostavnog razloga, naime zbog svog značenja: potreba za izražavanjem tog značenja bila je (a i danas je) rjeđa naspram potrebe za izražavanjem značenja koje donose *evo* ili *eto*.[81] U korist toj hipotezi govori odnos učestalosti *evo/eto/eno* u *Satiru iliti divjem čoviku* Matije Antuna Reljkovića iz 1762. godine, jer je jednak današnjem. Osim toga, Reljkovićevo djelo pokazuje da su se *evo/eto/eno* i 1762. koristili u jednakoj ulozi, s označavanjem jednakog stupnja udaljenosti kao i danas. Za ilustraciju navest ću po jedan primjer:

(37) *Evo* sada baš godina dana, ja Maricu vidim i Marjana. (31)

(38) *Eto* su ti i nad jamom noge, pak još smiješ ogovarat mloge. (35)

(39) A žito mu sve stoji u polju, oko njeg se *eno* svinje kolju. (68)

Primjer s *evo* (37) iznosi iskustvo koje pripada prvom licu (govorniku), primjer s *eto* (38) iskazuje stanje u kojem se nalazi drugo lice (sugovornik), a primjer s *eno* (39) iskazuje situaciji u kojoj se nalazi treće lice. Stupanj udaljenosti razlikuje se u sva tri primjera: u primjeru s *evo* ta riječ povezana je s izražavanjem najveće moguće vremenske blizine iz perspektive govornika (*sada*), u primjeru s *eto* kontekst sugerira uobičajenu prostornu udaljenost između govornika i sugovornika dok među-

80 To govori u prilog Klajnovoj (1985: 100) pretpostavci: »izgleda da je *eno* isključivo egzoforično«.

81 Što se tiče najstarijih potvrda tih riječi, *Rječnik JAZU* (1887-1891: 28, 33, 36) bilježi ih za *eto* iz 13. st., za *evo* s kraja 14. ili početka 15. st., a za *eno* iz 16. st. Budući da se te potvrde temelje na sačuvanim *pisanim* tekstovima, ne iznenađuje da su najstarije potvrde za riječ *eto* jer je za nju i naše istraživanje pokazalo da je češća u pisanom nego u govorenom jeziku.

sobno komuniciraju, a u primjeru s *eno* događaj s kojim je povezana ta riječ prostorno je smješten dalje od govornika i sugovornika (***u polju***).[82]

5.5. PADEŽNE VARIJACIJE U REČENICAMA S *EVO/ETO/ENO*

Analiza korpusa u 5.4. pokazala je da rečenica s *evo/eto/eno* može biti strukturirana tako da u njoj *evo/eto/eno* a) upravljaju padežom (i to genitivom, dativom, nominativom; rečenica je bez glagola), b) ne upravljaju padežom, nego stoje na početku nezavisne rečenice, c) uvode zavisnu rečenicu, d) nalaze se umetnuti u rečenicu. U ovom potpoglavlju pažnja će biti usmjerena na formalne padežne varijacije u rečenicama s *evo/eto/eno* koje ne uzrokuju nikakvu primjetnu promjenu značenja.[83]

U prvoj grupi primjera *evo/eto/eno* skreću pažnju na lokaciju/pojavljivanje neke osobe/predmeta. Pritom *evo/eto/eno* upravljaju prvenstveno *genitivom*:

(40) *Evo* Pere iz škole! (iz Simić 1996: 153)

(41) *Eno* moje tetke! (ibid.)

(42) Onda pošaljite ovaj ... zainteresovan sam ja na primer i *evo* tu i kolega koji bi hteli da pogledamo ponudu pa da vidimo šta se može tu uraditi. (korpus telefonskih razgovora, dalje Te)[84]

---

[82] Kao što je neopravdano tvrditi da *eno* nestaje iz tročlanog deiktičkog sistema, neopravdano je tvrditi, a Žic Fuchs (1996: 56-57) i to čini, da deiktički prilozi *ovdje* i *tu* postaju sinonimi. Dovoljno je, naime, poslušati prve rečenice telefonskih razgovora da bi se čovjek uvjerio u suprotno. U korpusu telefonskih razgovora Savić/Mitro (1998) govornici koriste isključivo *ovdje* kad sebe predstavljaju (42 puta), a *tu* kada u sljedećoj rečenici pitaju za nekoga u području sugovornika, npr. A: *Dobar dan. Ovdje Marko. Jel' Zoran tu?* U takvim primjerima *ovdje* i *tu* nisu međusobno zamjenjivi. Isto vrijedi i za rečenice iz telefonskih razgovora poput A: *Kaži, jesu tebi tata i mama tu?* ili (na telefonskoj sekretarici) A: *Mali, jesi tu? Jesi budan?* Takvi primjeri pokazuju da je sinonimno korištenje riječi *ovdje* i *tu* ograničeno određenim pravilima te da i dalje ima upotreba u kojima *ovdje* upućuje na prostornu zonu govornika, a *tu* na prostornu zonu sugovornika, i u kojima se nikako ne mogu upotrijebiti kao sinonimi. Da bi takvih primjera moralo biti, pretpostavio je Raecke (1999: 183-184) u svojim kritičkim primjedbama upućenim Žic Fuchs.

[83] O pojmu *varijacija* v. Hentschel (2000: 15-26).

[84] Radi se o korpusu telefonskih razgovora Savić/Mitro (1998).

(43) A: Dajte mi ga malo!
B: Koga?
A: Radeta!
B: Radeta? *Evo* Rada! (Te)[85]

U vezi s padežom postoji razlika između ličnih zamjenica i imenica. Zamjenice su obavezno u genitivu. Kod imenice se može utvrditi *prva varijacija*. One se, naime, ponekad mogu pojaviti i u nominativu. To se doduše ne događa često, i najprihvatljivije zvuči uz *eno*:

(44) ?*Evo* Marko / ?*Eto* Marko / *Eno* Marko!

Može se postaviti pitanje zašto zamjenjivanje genitiva pomoću nominativa zvuči prihvatljivo samo uz *eno*. Odgovor je dijelom u tome što *eno* ima neraslojenu egzoforičku upotrebu, dok *evo* i *eto* imaju raslojenu egzoforičku upotrebu, a koriste se i endoforički. Zato su formalne promjene uz *evo* i *eto* donekle spojene i s promjenom značenja. One mogu signalizirati drugi tip upotrebe i zato su manje prihvatljive kad nije potrebno izraziti promjenu značenja i drugi tip upotrebe. Budući da *eno* za razliku od *evo* i *eto* nema nekoliko semantički različitih upotreba, ne mogu se formalne varijacije uz *eno* povezati s izmjenom tipa upotrebe. Uslijed toga su formalne varijacije uz *eno* neutralnije i zato prihvatljivije.

Topolińska (1980: 7, 9) smatra da se značenje riječi *evo/eto/eno* u svakoj od upotreba sastoji od dviju komponenata. Prva komponenta je hijerarhijski dominantna i stalna. Čini je modalni apel 'vidi ovo', pomoću kojeg se skreće pažnja sugovornika na nešto. Drugu komponentu Topolińska naziva egzoforičkom ili endoforičkom lokalizacijom. Kod te komponente je, po mom mišljenju, ipak upitno da li je lokalizacija to što uvijek dominira ili ponekad dominira neko drugo značenje, npr. davanje ili pojavljivanje. Takve različite nijanse u značenju mogu biti povezane s formalnim razlikama u rečenici.

Osim prve varijacije, koja se sastoji u tome da se imenice ponekad, umjesto u dominantnom genitivu, koriste u nominativu, postoji i *druga varijacija*. Naime, pojavljuje se jedna kombinacija padeža koja dosad nije spomenuta ni u jednom opisu riječi *evo/eto/eno*, a to je da genitiv i nominativ stoje zajedno:

(45) *Evo* ga Marko! / *Eno* ga Zoran!

---

85 Makedonski primjeri takvog tipa glase *еве го, ене го, еве ме* (iz Кепески 1983: 108).

(46) Tko je rekao da Marko neće doći? *Evo* ga Marko!

Navedeni primjeri sadrže ličnu zamjenicu u genitivu, *ga*, i imenicu u nominativu, *Marko*/*Zoran* (vlastita imenica muškog roda u jednini). Oblik *ga* označava 3. lice jednine muškog roda (isti oblik označava i srednji rod). U vezi s *ga* potrebno je istaknuti nešto što će se kasnije pokazati važnim, a to je da se anaforička zamjenica *ga* (bilo kao muški bilo kao srednji rod) ne može odnositi na neku situaciju, na stanje stvari, odnosno na čitavu rečenicu. U takvim slučajevima koristi se kao anafora pokazna zamjenica *to*.

Rečenična konstrukcija u (45) i (46) neobična je zato što sadrži semantički i formalno naizgled potpuno suvišnu ličnu zamjenicu. Radi se o jednostavnoj rečenici, u kojoj stoje jedna pored druge imenica i lična zamjenica, a pritom je isključeno da se imenica odnosi na jedan predmet, a zamjenica na drugi. Ista konstrukcija postoji u makedonskom jeziku (npr. *Ене го Зорана! Ете го дедо кай иде!*; iz Кепески 1983: 142), ali njeno postojanje tamo ne iznenađuje jer je udvostručavanje objekta u makedonskom (i bugarskom) sistematska jezična pojava. Tako je npr. u makedonskoj rečenici *Им реков на другарите* (ibid.: 151) objekt u dativu dva puta izrečen: jedanput pomoću lične zamjenice *им*, a drugi put pomoću imenice *на другарите*. Rečenice s takvom strukturom ne pojavljuju se u HS jer u HS nema udvostručavanja objekta, usp. **Njima sam rekao prijateljima*. Zato rečenična konstrukcija u primjerima (45) i (46), gdje anaforička lična zamjenica *ga* u genitivu stoji zajedno s imenicom u nominativu, zaslužuje pažnju. Potrebno je napomenuti da nikakva pauza ne dijeli imenicu od ostatka rečenice, i da se stoga ne radi o strukturi *Evo ga, Marko*. Budući da je moguće upotrijebiti imenicu usprkos prisutnosti riječi *ga*, znači da *evo ga* zajedno samo skreće pažnju, i da zato imenovanje može i nakon njih uslijediti. *Evo ga* funkcionira kao cjelina u kojoj *ga* više nema značenje upućivanja na osobu/predmet, nego samo popunjava sintaktičko mjesto genitiva kojemu *evo* otvara mjesto. Budući da je mjesto genitiva zauzeto pomoću *ga*, imenica i ne može stajati u genitivu, nego je u nominativu.

Moguće je da se konstrukcija s *evo ga* prvenstveno koristi kad osoba koja se pojavljuje nije upravo bila predmet razgovora ili kad se očekivalo više osoba pa je potrebno imenovati onu koja se upravo pojavila jer to iz konteksta nije poznato ili nije jednoznačno. Ali, kao što primjer (46) pokazuje, ta konstrukcija se može upotrijebiti i kad je osoba koja se pojavljuje bila predmet razgovora.

U dosad navedenim primjerima imenica nakon *evo/eto/eno* označava osobu. Kada se ti primjeri usporede s primjerima u kojima imenica označava predmet, primjećuje se da se kod imenica koje označavaju neki predmet genitiv lakše može zamijeniti nominativom:

(47) Za ljubitelje općih mjesta *evo* još jednog primjera [*evo* još jedan primjer] kako se »nitko nije držao pravopisa« (Je 22)[86]

(48) Iz mnogo rjeđih zbirki misli *evo* kraćeg izbora [*evo* kraći izbor] (Je 97)

U primjeru (47) je sintagma ***za ljubitelje općih mjesta*** sinonimna dativu ***ljubiteljima općih mjesta***, a za dativ je tipično da se pojavljuje kad se izražava davanje. Za razliku od genitivne konstrukcije, konstrukcija s dativom i nominativom prvenstveno izražava davanje. Stoga bi objašnjenje za veću mogućnost zamjene genitiva pomoću nominativa kod imenica koje označavaju predmete moglo biti sljedeće: predmeti se, za razliku od osoba, mogu davati, pa u takvim primjerima nijansa davanja u značenju ne bi smetala uz značenje pojavljivanja ili najavljivanja. Ponekad uostalom te komponente značenja uopće nije moguće razdvojiti, kao u primjerima (47) i (48).

Upravo spomenuta konstrukcija s dativom, pomoću koje se izražava davanje, pojavljuje se u sljedećim rečenicama:

(49) Na kraju... je počeo da pravi haos i mi smo rekli ma... »nek ide do đavola« *evo* vam sve! (Te)

(50) *Evo* ti novac za kruh.

Topolińska (1980: 10) smatra da i u dativnoj konstrukciji dominira signaliziranje lokacije: ‘vidi ovo: tu/tamo je x, kojim možeš raspolagati’. Dokaze za to autorica vidi u upotrebi emfatičkog dativa kada se signalizira da se »x« nalazi u pogodnoj prostornoj zoni i da se to može iskoristiti, kao u:

(51) *Evo* ti Pavla, pitaj ga! (dativ + genitiv) (iz Topolińska 1980: 10)

Takva interpretacija je prihvatljiva za imenice kojima se označava neka osoba, ali za imenice kojima se označava predmet moglo bi se, po mom mišljenju, ipak govoriti o značenju davanja. Pogotovo što je ta razlika u

---

86 Primjeri označeni pomoću »Je« potječu iz knjige V. Anića, *Jezik i sloboda*, Zagreb 1998.

značenju povezana i s formalnom razlikom: kada se radi o davanju, imenice stoje prvenstveno u nominativu, a ne u genitivu. Usp. razliku u sljedećim primjerima:

(52) *Evo* ti naočala! (dativ + genitiv)

(53) *Evo* ti naočale! (dativ + nominativ)

Primjer (52) može se zamisliti u situaciji kada sugovornik traži svoje naočale, a govornik ih vidi u svojoj blizini i skreće pažnju sugovorniku na to. U primjeru (53) govornik dodaje naočale sugovorniku. Te rečenice razlikuju se ne samo upotrebom genitiva u (52) naspram nominativa u (53) nego i dativom. Iako obje rečenice sadrže dativ, radi se o dva semantički različita dativa. Dativ *ti* u (52) tumači se kao posesivni dativ, sinoniman s posvojnom zamjenicom *tvojih*. Nasuprot tome, dativ *ti* u (53) označava adresata davanja (tako vrši funkciju indirektnog objekta). Stoga bi se za imenice kojima se označavaju predmeti moglo zaključiti da u konstrukciji s dativom genitiv (izuzevši partitivni genitiv) prvenstveno izražava pojavljivanje, a nominativ prvenstveno (do)davanje.[87]

Navedena razlika vrijedi prvenstveno za *evo*. Objašnjenje tome je sljedeće: onaj tko želi nekome nešto (do)dati signalizira to jezičnim sredstvima, pa je zato (do)davanje vezano prvenstveno za 1. lice. Budući da *evo* označava blizinu 1. licu, koristi se kao jezično sredstvo u takvim situacijama. Kod *eto* i *eno* je već teže utvrditi neku semantičku razliku između genitiva i nominativa. Izgleda da su formalne padežne varijacije uz *eto* i *eno* semantički neutralne, dok su uz *evo* povezane sa semantičkim nijansama.

Razlikovanje značenja pojavljivanja i značenja (do)davanja možda može objasniti zašto se upotreba genitiva *ga* uz *evo/eto/eno* proširila.

---

[87] U ruskom se uopće ne koristi genitiv uz *вот/вон*, nego samo nominativ: usp. rus. *вон он* / hs. **eno on* (nominativ). Ali i u ruskom postoji formalna razlika kad se sa značenja pojavljivanja prelazi na značenje (do)davanja. Tada se, kao i u HS, koristi dativ: usp. rus. *вот тебе* i hs. *evo ti na*, sa značenjem 'dobio si što si zaslužio' kad se nekoga udara (*Словарь* 1951: 93). Jednako je i pri (do)davanju nekog predmeta: usp. rus. *Вот вам стул* (*Словарь* 1977: 744) i hs. *Evo vam stolica*. Vidi se da su padeži u oba jezika isti: dativ i nominativ. Za razliku od pojavljivanja, davanje se u HS i u ruskom izražava na jednak način: istim padežima (dativ + nominativ) odnosno samom riječju *evo/вот*, usp. rus. *Вот... (Подает книгу и пакет)* (ibid.) i hs. *Evo... (Daje knjigu i paket)*.

Evo/eto/eno su prezentativi, oni dakle aktualiziraju pojavljivanje nekoga/nečega. Ako genitiv izražava pojavljivanje, to ujedno znači i da se upravo genitiv s njima najčešće upotrebljava (što se vidi i u zagrebačkom 30-milijunskom korpusu). Anaforički genitiv *ga* upućuje na predmet/ osobu koja je u prethodnom dijelu razgovora već imenovana. Ali *ga* se pojavljuje i u rečenicama gdje je upućivanje potpuno suvišno jer nakon njega slijedi imenovanje, kao u primjerima (45) i (46) na str. 114-115. Osim toga, *ga* se nalazi čak i u primjerima gdje upućivanja pomoću *ga* uopće ne može biti, što ćemo vidjeti niže u tekstu (u primjerima 57-59).

U drugoj skupini primjera *evo/eto/eno* skreću pažnju na neku situaciju (scenu, proces, stanje). Pritom ne upravljaju padežom, nego stoje na početku nezavisne rečenice:

(55) A: Pa ne znam... samo da pitam mamu.
(mama kol'ko ima sati?)
Evo kaže mama oko pola tri... tako (Te)

(56) [najavljivanje u tekstu (*evo*)]
A: Pa ne znam zašto izigravate... recite šta oćete?!
B: *Evo* ja ću vam reći! (Te)

Zanimljivo je da i ovdje dolazi do jedne *varijacije*. Naime, može se naići na primjere upotrebe kakva dosad nije spomenuta u opisima riječi *evo/eto/eno*. Radi se ponovno o korištenju zamjeničkog genitiva *ga* (varijacija se sastoji u upotrebi *ga* naspram *Ø*):

(57) A: Gospodin Mitrović?
B: Da.
A: Jovana iz kompanije Pejdžbel je ovde, kako ste?
B: *Evo* ga uživam.
A: Uživate. (Te)

(58) A: No, kad ćeš to već jednom napraviti?
B: *Evo* ga, sad ću!

(59) A: *Evo* ga, zdrav sam!

Postojanje takvih primjera potvrđuje ono što smo već primijetili pri opisu upotrebe genitiva, a to je da se upotreba genitiva *ga* širi. *Ga* se pojavljuje naizgled suvišno ne samo kad se osoba/predmet imenuje pa je upućivanje pomoću *ga* dupliciranje (kao u primjerima 45 i 46 s genitivom i nominativom), nego se pojavljuje i kad se uopće ne govori o osobi/predmetu, nego o čitavoj situaciji / radnji / stanju, na koje upućivanje

pomoću *ga* nije moguće (primjeri 57-59). Kao što je već spomenuto, lična zamjenica *ga* ne može se odnositi na situaciju / radnju / stanje, nego se u takvim slučajevima koristi pokazna zamjenica *to* kao anafora. To znači da *ga* u takvim primjerima ustvari ne upućuje, nego popunjava mjesto genitiva i pojačava aktualiziranje. Može se postaviti pitanje zašto se mjesto genitiva tako popunjava. Možda je odgovor u tome da se genitiv, i to u obliku *ga*, ionako najčešće pojavljuje uz *evo/eto/eno* pa zato dolazi do širenja njegove upotrebe i na spomenute slučajeve. U prilog tome odgovoru govori postojanje ustaljenih izraza poput:

(60) *Eto* ti ga na sad!; Kad ono, *eto* ti ga na!

Pomoću tih ustaljenih frazema izražava se da se dogodilo nešto suprotno od onoga što se očekivalo, nešto nepredviđeno i iznenađujuće.[88] Ili se koriste kad je govornik nešto bio predvidio i sada prigovara s pomalo zluradosti sugovorniku što ga nije onda poslušao. Ti frazemi sadrže *ga*, iako se tiču čitave situacije, kao u sljedećem primjeru:

(61) A: Neću ići u kino.
B: *Eto* ti ga na sad! A zašto nećeš? Pa prije pet minuta si rekla da ti se ide u kino.

To bi značilo da se zamjenički genitiv *ga* (pomoću kojeg se inače upućuje na predmet/osobu muškog ili srednjeg roda) dovoljno često koristio uz *evo/eto/eno* da se ustalio u frazemu u kojem se više uopće ne upućuje na predmet/osobu.

Može se razlikovati i treća skupina primjera. U njoj se *evo/eto/eno* mogu opisati kao apstraktno sredstvo apela i kao nezavisne partikule, koje su najčešće umetnute u rečenicu (Topolińska 1980: 13):

(62) E pa dobro, ali *evo*, ja bih iskoristila znači ovaj neki trenutak kada mi preko leta dajemo popust na aparate. (Te)

(63) Kad naiđe na riječ ‘progalina’ postavit će pitanje o njenoj valjanosti, kad je, *eto*, ne čuje u suhim formulama meteoroloških izvještaja (Je 114)

U zagrebačkom 30-milijunskom korpusu (i to u novinskom stilu) *eto* se najčešće upravo tako koristi.

---

[88] Fink (2000: 158) navodi *eto ti ga na* među »frazemima-replikama, koji izražavaju čuđenje«.

5.6. ZAKLJUČAK

Postoji nekoliko padežnih varijacija uz *evo/eto/eno* koje ne uzrokuju neku primjetnu promjenu značenja. Te varijacije vezane su za egzoforičku upotrebu riječi *evo/eto/eno*. Prva varijacija sastoji se u tome da se imenice, osim u genitivu, ponekad mogu pojaviti u nominativu, i to prvenstveno uz *eno: Eno Marka / Eno Marko*. Druga i treća varijacija sastoje se u dodavanju oblika *ga* (genitiv lične zamjenice 3. lica), i to tamo gdje se više ne može govoriti o njegovoj normalnoj upotrebi kao anafore koja upućuje na neku imenicu muškog ili srednjeg roda. Druga varijacija obuhvaća upotrebu oblika *ga* zajedno s nekom imenicom koja istu osobu/predmet imenuje u nominativu: *Eno ga Marko*. Budući da imenica nije odvojena pauzom od zamjenice i budući da u HS ne postoji udvajanje objekta, *ga* se u takvim primjerima može tumačiti samo kao popunjivač mjesta genitiva kojemu *evo/eto/eno* otvaraju mjesto. Da se *ga* u takvim slučajevima može promatrati prvenstveno kao popunjivač mjesta, a ne kao prava anaforička zamjenica, potvrđuje i treća varijacija. Ona se sastoji u tome da se *ga* dodaje u primjere u kojima se ne skreće pažnja na neku osobu/predmet, nego na neku situaciju, scenu, proces ili stanje: *Evo ga, uživam; Evo ga, zdrav sam*. Poznato je da lična zamjenica *ga* ne može upućivati na situaciju, scenu, proces ili stanje, i da se kao upućivačko sredstvo tada koristi pokazna zamjenica, npr. *to*. Stoga je isključeno da *ga* u takvim primjerima ima funkciju anaforičke lične zamjenice. Očito se radi o proširenju upotrebe oblika *ga* kao popunjivača mjesta genitiva. Ta pojava, tj. druga i treća varijacija, nije dosad registrirana u stručnoj literaturi. U obje varijacije je upotreba oblika *ga* fakultativna i ne uzrokuje neku primjetnu promjenu značenja. Možda se može govoriti o određenoj tendenciji da *ga* zajedno s egzoforički upotrebljenima *evo/eto/eno* postane ustaljeni izraz. No ta tendencija još nije toliko uznapredovala da bi se *ga* (koje kao zamjenica izražava muški ili srednji rod jednine) moglo koristiti i u spoju s imenicom ženskog roda ili s imenicom u množini: **Eno ga Marija;* **Eno ga profesori*.

Polazeći od analize korpusa u ovoj knjizi mogu se *najčešće upotrebe* riječi *evo/eto/eno* u budućim leksikografskim i gramatičkim radovima opisati na sljedeći način:

EVO

Ÿ egzoforičke upotrebe:

1. skreće pažnju, pokazuje na nešto ili nekoga blizu govornika;

   sintaktički opis te upotrebe izgleda ovako:

   1.1. *evo* upravlja genitivom: *Evo moje knjige!* ili nominativom: *Evo pepeljara!* (lične zamjenice dolaze isključivo u genitivu);

   1.2. *evo* stoji na početku nezavisne rečenice: *Evo, ovdje me boli.*;

   1.3. *evo* uvodi zavisnu rečenicu: *Evo kako me nisu izgrizli komarci!*;

2. skreće pažnju na pojavljivanje nekoga/nečega ili na pojavljivanje nekoga/nečega koga se čekalo (ono što se pojavljuje ne mora biti objektivno u blizini govornika, ali govornik ga doživljava kao blizu);

   sintaktički opis: upravlja genitivom: *Evo ih konačno!*;

3. koristi se kao odgovor na poziv sugovornika da se odmah dođe;

   sintaktički opis: upravlja genitivom: *Evo me!*;

4. prati gestu (do)davanja nečega sugovorniku;

   sintaktički opis: upravlja dativom i nominativom *Evo ti jedna kruška!* (rijetko se umjesto nominativa koristi genitiv: *Evo ti ruke!*; partitivni genitiv tvarnih imenica koristi se kad god zatreba umjesto nominativa, usp. *Evo ti kruha. / Evo ti kruh.*);

Ÿ endoforička upotreba:

5. ima kataforičku ulogu u tekstu, izražava najavljivanje;

   sintaktički opis:

   5.1. upravlja genitivom: *Evo nekih elemenata njegove strukture:* [...];

   5.2. stoji na početku nezavisne rečenice: *Evo, sada ću ti sve reći...*;

   5.3. uvodi zavisnu rečenicu: *Evo što ću ti reći...*;

Ÿ *evo* kao apstraktno sredstvo apela:

sintaktički opis: partikula umetnuta u rečenicu: *E pa dobro, ali, evo, ja bih iskoristila znači ovaj neki trenutak kada mi preko ljeta dajemo popust na aparate.*;

ETO

Ÿ egzoforičke upotrebe:

1. skreće pažnju, pokazuje na nešto ili nekoga blizu sugovornika;

   sintaktički opis: upravlja genitivom: *Gdje su mi naočale? - Eto ih pored tebe.*;

2. upućuje na pojavljivanje nekoga ili nečega što nije nužno blizu sugovornika i što ne mora biti prava sadašnjost;

   sintaktički opis: upravlja genitivom: *Oni su kao sijamski blizanci: čim jedan oboli, eto i drugog bolesnog.*;

Ÿ endoforička upotreba:

3. ima anaforičku ulogu u tekstu, izražava zaključivanje;

   sintaktički opis:

   3.1. stoji na početku nezavisne rečenice: *...Eto, to je sve što o njemu znamo.*;

   3.2. uvodi zavisnu rečenicu: *...Eto kako je to bilo.*[89]

Ÿ *eto* kao apstraktno sredstvo apela:

sintaktički opis: partikula umetnuta u rečenicu: *Kad naiđe na riječ 'progalina' postavit će pitanje o njenoj valjanosti, kad je, eto, ne čuje u suhim formulama meteoroloških izvještaja.*

---

89 Spominjući *eto* u svom radu, Kovačević (1988: 235) navodi rečenicu upravo takvog tipa, *Mislio sam da ti pomognem, eto zašto nisam došao*, i napominje da prilog *zašto* može imati anaforičku ulogu »samo uz riječcu *eto* koja svojom deiktičnošću ukida upitnost sadržaja i prevodi ga u izjavnost - tako da je prilogu *zašto* (samo u spoju *eto zašto*) ekvivalentan prilog *zato*«.

ENO

Ÿ egzoforička upotreba:

1. skreće pažnju, pokazuje na nešto ili nekoga udaljenog i od govornika i od sugovornika;

   sintaktički opis:

   1.1. upravlja genitivom: *Eno broda!* ili nominativom: *Eno brod!* (za razliku od imenica, lične zamjenice moraju uvijek biti u genitivu: *Eno ga! / *Eno on!*);

   1.2. stoji na početku nezavisne rečenice: *Eno je i u Italiji ukinut Babbo Natale.*

Velika razlika u učestalosti pojavljivanja riječi *evo/eto* naspram riječi *eno* (koja je znatno rjeđa od *evo/eto*) može se objasniti razlikom u značenju koje izražavaju te riječi. Ista razlika u značenju i isti odnos učestalosti potvrđen je i u korpusu iz 18. stoljeća. To ne navodi na zaključak da *eno* nestaje iz tročlanog sistema. Naprotiv, *eno* izgleda stabilan u svom području upotrebe (koje je relativno maleno u usporedbi s *evo/eto*). Odnos učestalosti riječi *evo* i *eto* ovisi o funkcionalnom stilu: dok se *evo* u govorenom jeziku koristi pet puta češće od *eto*, pojavljuje se *eto* u novinskom stilu i u proznim djelima dvostruko češće od *evo*.[90]

Imajući u vidu raslojenu upotrebu riječi *evo/eto/eno* kakvu korpus suvremenog pisanog jezika pokazuje, može se zaključiti da je tim riječima potrebno posvetiti više pažnje u gramatikama i leksikografskim djelima, i to ne samo zbog zanimljive prirode tih riječi, obilježenih ekspresivnošću, emocionalnošću i aktualiziranjem, nego i zbog njihove učestalosti u pojedinim funkcionalnim stilovima, pogotovo u govorenom jeziku.

---

[90] Što još jedanput pokazuje kako je »die Verwendung von Deiktika in hohem Maße abhängig vom *Medium* und zugleich textsortenspezifisch« (Raecke 1999: 193).

Izvori

(An) Anđelinović, D. (1968), *Moj dren*. PSHK 89, Zagreb.

(Ba) Barković, J. (1977), *Pripovijetke*. PSHK 145, Zagreb.

(Bt) Batušić, S. (1963), *Proza*. PSHK 112, Zagreb.

(Be) Belan, B. (1969), *Kutija od ebanovine*. Zagreb.

(Br) Berković, J. (1985), *Članci i kritike*. PSHK 121/2, Zagreb.

(Ca) Car Emin, V. (1981), *Novele*. PSHK 63/1, Zagreb.

(Do) Dončević, I. (1969), *Mirotvorci*. Zagreb.

(Fe) *Feral Tribune* (28.12.1993), Split.

(Fr) Franičević Pločar, J. (1977), *Raspukline*. PSHK 143, Zagreb.

(Ho) Horvat, J. (1977), *Mačak pod šljemom*. PSHK 140, Zagreb.

(Iv) Ivanišević, D. (1981), *Novele*. PSHK 125, Zagreb.

(Ka) Kaleb, V. (1973), *Novele*. PSHK 118, Zagreb.

(Kt) Katalinić Jeretov, R. (1981), *Pjesme u prozi*. PSHK 63/1, Zagreb.

(Ko) Kombol, M. (1971), *Rasprave i eseji*. PSHK 86, Zagreb.

(Kr) Krleža, M. (1955), *Vučjak*. Zagreb.

(Lu) Lukšić, I. (1981), *Konačište vlakopratnog osoblja*. Zagreb.

(Ma) Matoš, A.G. (1973), *Umorne priče*. Zagreb.

(Mo) *Most: Hrvatske Indije* 4 (1990), Zagreb.

(No) Novak, S. (1981), *Tvrdi grad*. PSHK 160, Zagreb.

(Ra) Raos, I. (1980), *60 pripovijedaka*. Zagreb.

(So) *Socijalna ekologija* 1/1 (1992), Zagreb.

(Su) *Suvremena lingvistika* 18/33 (1992), Zagreb.

(Še) Šegedin, P. (1977), *Pripovijetke*. PSHK 128/2, Zagreb.

(Šo) Šoljan, A. (1987), *Izabrana djela*. PSHK 174/1, Zagreb.

(Šv) Švelec, F. (1984), *Rasprave*. PSHK 162, Zagreb.

(Um) *Umjetnost riječi* 36/1 (1992), Zagreb.

(Vj) *Vjesnik* (7.3.1993), Zagreb.

(Vo) Vojnović, L. (1981), *Izabrane proze*. PSHK 63/1, Zagreb.

Literatura

Anić, V. (1991; [3]1998), *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb.

Babić, S. i dr. (1991), *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb.

Barić, E. i dr. (1979), *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*; ([4]1997) *Hrvatska gramatika.* Zagreb.

Brabec, I./Hraste, M./Živković, S. ([6]1965), *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*. Zagreb.

Décsy, G. (1988), *A Select Catalog of Language Universals*. Bloomington.

Đorđević, R. (1989), *Engleski i srpskohrvatski jezik. Kontrastivna gramatika imeničke grupe*. Beograd.

Engel, U./Mrazović, P. (Hg.) (1986), *Kontrastive Grammatik Deutsch-Serbokroatisch*. München.

Fillmore, C. J. (1982), Towards a Descriptive Framework for Spatial Deixis. u: R. J. Jarvella/W. Klein (ur.), *Speech, Place, and Action. Studies in Deixis and Related Topics*. New York, 31-59.

Fink, Ž. (2000), Uzvični frazemi-replike kojima se izražava čuđenje. u: *Studia Slavica Savariensia* 1, 156-158.

Florschütz, J. ([3]1916), *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb.

Freidhof, G. (1996), *Dialoganalyse und Partikelgebrauch*. München.

Галвес, Ф. Х. Х. (1989), Върху някои аспекти на деиксиса в испанския и в българския език. u: *Доклади 23. Млади българисти колоквиум*. София, 179-195.

Glovacki-Bernardi, Z. (1990), *O tekstu*. Zagreb.

Gluhak, A. (1993), *Hrvatski etimološki rječnik*. Zagreb.

Halliday, M.A.K./Hasan, R. (1976), *Cohesion in English*. London.

Hartmann, D. (1994), Particles. u: R. E. Asher (ur.), *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Oxford/New York, 2953-2958.

Haspelmath, M. (1997), *Temporal Adverbials in the World's Languages*. München/ Newcastle.

Hentschel, G. (2000), On defining »variable marking« or »marking variation with nominal groups«. u: W. Boeder/G. Hentschel (ur.), *Variierende Markierung von Nominalgruppen in Sprachen unterschiedlichen Typs*. Oldenburg, 15-28.

Ivić, M. (1982), Dyskusja. u: *Studia gramatyczne* 5, 63.

Ярцева, В. Н. (ur.) (1990), *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва.

Katičić, R. ([2]1991), *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika. Nacrt za gramatiku.* Zagreb.

Кепески, К. (1983), *Граматика на македонскиот литературен јазик*. Скопје.

Klajn, I. (1985), *O funkciji i prirodi zamenica*. Beograd.

Kordić, S. (1997a), Prezentativi *evo/eto/eno*. u: *Slavia* 66/2, 183-196.

Kordić, S. (1997b), Nova hrvatska gramatika. u: *Republika* 53/11-12, 212-225.

Kordić, S. (1997c), Nekoliko kritičkih napomena. u: *Republika* 53/5-6, 183-196.

Kordić, S. (2000), Nominale Variationen in Sätzen mit *evo/eto/eno* im Kroatisch-Serbischen. u: W. Boeder/G. Hentschel (ur.), *Variierende Markierungen von Nominalgruppen in Sprachen unterschiedlichen Typs*. Oldenburg, 219-233.

Kovačević, M. (1988), *Uzročno semantičko polje*. Sarajevo.

Kunzmann-Müller, B. (1994), *Grammatikhandbuch des Kroatischen und Serbischen*. Frankfurt am Main.

Лашкова, Л. (2001), *Сърбо-хърватска граматика*. София.

Ličen, M./Dahl, J. (1981), Die Modalpartikeln *ja* und *doch* und ihre serbo-kroatischen Entsprechungen. u: H. Weydt (ur.), *Partikeln und Deutschunterricht*. Heidelberg, 213-223.

Maretić, T. ([3]1963), *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb.

Miklosich, F. (1926), *Vergleichende Grammatik der slawischen Sprachen. 4: Syntax*. Heidelberg.

Mišeska Tomić, O. (1992), Macedonian as an Ausbau language. u: M. Clyne, *Pluricentric Languages*. Berlin/New York, 437-454.

Moguš, M. (ur.) (1999), *Hrvatski čestotni rječnik*. Zagreb.

Moskovljević, M. (1990), *Rečnik savremenog srpskohrvatskog književnog jezika s jezičnim savetnikom*. Beograd.

Mrazović, P./Vukadinović, Z. (1990), *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance.* Novi Sad.

Pranjković, I. (1992), Prilozi kao ‘riječi sviju vrsta’. u: *Suvremena lingvistika* 18/34, 243-249.

Pranjković, I. (1993), *Hrvatska skladnja*. Zagreb.

Pranjković, I. (1995), *Sintaksa hrvatskoga jezika: udžbenik za 3. razred gimnazije*. Zagreb.

Raecke, J. (1999), Zwischen Demonstration und Expression - Zu einem anderen Ansatz in der Erforschung der bosnischen/kroatischen/serbischen ‘v/t/n-Deiktika’. u: R. Rathmayr/W. Weitlaner (ur.), *Slavistische Linguistik 1998*. München, 163-197.

Raecke, J. (2001), Deiktika als Partikeln im Bosnischen/Kroatischen/Serbischen. u: V. Lehmann/J. Scharnberg (ur.), *Slavistische Linguistik 2000*. München, 179-213.

Raguž, D. (1994), *Odnosne rečenice s veznikom/relativom* što. Zagreb.

Raguž, D. (1997), *Praktična hrvatska gramatika*. Zagreb.

Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika, V (1968). SANU. Beograd.

Ristić, S. (1993) Partikule i njihovi funkcionalni ekvivalenti. u: *Južnoslovenski filolog* 49, 75-93.

Ristić, S. (1994), Ilokucijski aspekti upotrebe partikula. u: *Južnoslovenski filolog* 50, 145-154.

Ristić, S./Radić-Dugonjić, M. (1999), *Reč. Smisao. Saznanje. (Studija iz leksičke semantike)*. Beograd.

Rišner, V. (1994), Pragmatičnost iskaza u Asser Savusu M. S. Mađera, u: *Književna revija* 34/5-6, 95-101.

Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU, 3 (1887-1891). P. Budmani (ur.). Zagreb.

Savić, S. (1993), *Diskurs analiza*. Novi Sad.

Savić, S./Mitro, V. (1998), *Diskurs telefonskih razgovora*. Novi Sad.

Savić, S./Polovina, V. (1989), *Razgovorni srpskohrvatski jezik*. Novi Sad.

Sesar, D. (1992), O mogućnostima kategorizacije partikula u hrvatskom jezičnom standardu. *Suvremena lingvistika*. 18/34, 251-262.

Simić, R. (1996), *Srpska gramatika za srednje škole*. *Sintaksa*. Beograd.

Словарь современного русского литературного языка 1951. Москва/Ленинград.

Словарь русского языка 1977. Москва.

Soboljev, A. (1997), O sintaksi južnocrnogorskih i istočnosrbijanskih govora sa gledišta balkanologije. u: *O srpskim narodnim govorima. Dani srpskog duhovnog preobraženja IV*. Despotovac, 9-20.

Stanojčić, Ž./Popović, LJ. ([3]1994), *Gramatika srpskoga jezika*. Beograd.

Stevanović, M. ([6]1991), *Savremeni srpskohrvatski jezik I. Fonetika i morfologija.* Beograd.

Stevanović, M. ([5]1991), *Savremeni srpskohrvatski jezik II. Sintaksa.* Beograd.

Šokica, S. (1987), O značenju konverzacionih partikula u telefonskoj komunikaciji. u: *Prilozi proučavanju jezika* 23, 189-210.

Šonje, J. (ur.) (2000), *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb.

Шведова, Н. (ur.) (1982), *Русская грамматика*. I i II. Москва.

Težak, S./Babić, S. ([7]1992), *Gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb.

Topolińska, Z. (1980), Deiktyczny predykat lokalizujący w językach słowiańskich. u: *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 23/1, 7-15.

Topolińska, Z. (1981), Semantička i sintaksička distribucija zameničkih korena *t-, ov-, on-* u srpskohrvatskom jeziku. u: *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 7, 297-305.

Tošović, B. (1988), *Ruska gramatika u poređenju sa srpskohrvatskom*. Sarajevo.

Žic Fuchs, M. (1991-92), On Contrasting Expressions of Spatial Deixis in Croatian and English. u: *Studia Romanica et Anglica Zagrebiensia* 36-37, 93-102.

Žic Fuchs, M. (1996), ‘Here’ and ‘There’ in Croatian: A Case Study of an Urban Standard Variety. u: M. Pütz/R. Dirven (ur.), *The Construal of Space in Language and Thought*. Berlin/New York, 49-62.

6. Složeni veznik *tim više što*

6.1. Uvod

U ovom poglavlju govorit će se o sintaktičkim i semantičkim posebnostima složenih veznika ***tim više što, tim prije što, utoliko više što, utoliko prije što, to više što.*** Ti složeni veznici dosad se ne spominju ni u jednoj HS gramatici i ne opisuju se ni u jednom HS rječniku.[91] Jedina normativna potvrda njihovog postojanja nalazi se u Anićevom rječniku ([3]1997: 1302), u kojem je ***tim/to više što*** navedeno među ustaljenim izrazima kod riječi ***što***.

Zavisne rečenice uvedene pomoću tih veznika predstavljaju poseban tip uzročnih rečenica. U tome se slažu autori radova o uzročnim rečenicama u njemačkom, ruskom ili češkom jeziku, koji spominju ekvivalente navedenih veznika u tim jezicima (Беличева-Кржижкова 1985: 420; Schmidhauser 1995: 167-171; usp. i Шведова 1970: 713-714; 1980: 585; Helbig/Buscha [16]1994: 469, 690; Drosdowski [5]1995: 762, 781). Semantička posebnost takvih uzročnih rečenica sastoji se u tome što se pomoću njih ne navodi glavni nego dodatni uzrok/razlog. On biva takvom rečenicom istaknut, a uzročna veza između njega i sadržaja nadređene rečenice predstavlja se kao potpuno prirodna:

(1) Bio sam ganut, ***tim više što*** me starac odmah prepoznao.

U takvim rečenicama je govornikovo vrednovanje uzroka eksplicitno.[92] Iako taj uzrok uvijek podrazumijeva postojanje i drugih, glavnih uzroka/razloga (koji, međutim, najčešće uopće ne bivaju navedeni), on stoji

---

[91] Čak nisu navedeni ni u kontrastivnoj gramatici *Deutsch-Serbokroatisch* (Engel/Mrazović 1986: 1204), iako se u njoj opisuju njemački ekvivalenti tih veznika ***um so mehr als, um so weniger als***. Sličnu situaciju za češku lingvistiku konstatirala je 1979. Běličová-Křížková (Беличева-Кржижкова 1985: 420, 433), ali danas se npr. u ***Příruční mluvnice češtiny*** (Karlík i dr. 1995: 479) spominje veznik ***tím spíše, že*** kao veznik kojim se izražava »že následek vyvolaný příčinou / důvodem je zcela přirozený, samozřejmý«.

[92] Za razliku od eksplicitnog vrednovanja, implicitno vrednovanje prisutno je uvijek već samim tim što govornik izriče jedan uzrok, a ne neki drugi, usp. Weiss (1977: 226): »[...] nennt der Sprecher in einem Konditional- bzw. Kausalsatz jeweils nicht die gesamte Bedingungskonstellation, sondern nur jene Bedingung(en), die ihm relevant scheinen (d.h. seiner Meinung nach in der Hierarchie dominieren)«.

prema njima u odnosu određene gradacije, koja proizlazi iz sastava veznika.

6.2. SASTAV VEZNIKA

U vezi sa sastavom veznika može se uočiti nekoliko zanimljivih svojstava. Neka od njih su zajednička HS, raznim drugim slavenskim jezicima (npr. ruskom, češkom, poljskom) i njemačkom jeziku. Prvo zajedničko svojstvo je tročlanost veznika: prvi dio veznika je forički (u raznim slavenskim jezicima to je instrumental pokazne zamjenice; u njemačkom je to ***um so***); drugi dio je komparativ; treći dio je veznik. Tako taj složeni veznik glasi u ruskom *тем более что*, u češkom ***tím spíše že***, u poljskom ***tym bardziej że***, u njemačkom ***um so mehr als***. U HS je njegov prvi dio ***tim*** (rijetko ***utoliko*** ili ***to***), drugi dio je priložni komparativ ***više*** (rijetko ***prije***), a treći dio je veznik ***što*** (rijetko ***jer***). S obzirom na sastav izgleda da HS ima više mogućnosti variranja naspram drugih navedenih jezika. Značenje gradacije proizlazi kako u HS tako i u drugim navedenim jezicima iz prvih dvaju dijelova veznika, i to prvenstveno iz komparativa (dok prvi dio veznika forički uspostavlja povezanost).

Kod komparativa u HS može se zapaziti razlika naspram komparativa u njemačkom jeziku. Njemački raspolaže dvjema komplementarnim varijantama veznika koje se razlikuju s obzirom na komparativ: u jednoj se koristi komparativ pozitivnog smjera ***mehr*** 'više', a u drugoj komparativ negativnog smjera ***weniger*** 'manje'. Njihova upotreba ovisi o tome da li je nadređena rečenica potvrdna ili negirana (odnosno sadrži prilog negativnog smjera poput ***selten*** 'rijetko' i sl.). U HS ne postoji takva komplementarnost: pozitivna verzija komparativa koristi se i tamo gdje se u njemačkom mora upotrijebiti negativna, usp. (2) i (3):

(2) Er geht nicht gern zu Tanzveranstaltungen, ***um so weniger als*** er weder raucht noch trinkt. (He 690)[93]

---

[93] Izvori iz kojih potječu primjeri su: (He) Helbig/Buscha [16]1994; (Pr) Pranjković, ***Jezikoslovna sporenja***, Zagreb 1997; (Je) časopis ***Jezik***, 45/5, 1998; (Ri) časopis ***Riječ***, 2/1-2, 1996; (Mi) Milošević 1986; (Sc) Schmidhauser 1995; (Be) Беличева-Кржижкова 1985; (Šv) Шведова 1980; (Vi) Виноградов 1960; (Za) zagrebački 30-milijunski korpus u internetu.

(3) On ne ide rado na ples, *tim više što* ni ne puši ni ne pije / **tim manje što*.

Određena svojstva komparativa *više* omogućila su da se u HS *više* u okviru složenog veznika može upotrijebiti umjesto komparativa bilo kojeg priloga pa i umjesto *manje*:

(4) Treba *hitno* nabaviti drva, tim *hitnije* što / tim *više* što [...].

(5) Treba *brzo* nabaviti drva, tim *brže* što / tim *više* što [...].

Jedno od presudnih svojstava je da se gradacija izražena pomoću *više* odnosi na sadržaj čitave nadređene rečenice (u smislu pojačavanja). Budući da se gradacija izražena pomoću *više* odnosi na nadređenu rečenicu kao cjelinu, ne koristi se *manje* za izražavanje negativne gradacije, nego se i u takvim slučajevima koristi pojačavajuća riječ *više*. Naime, značenje riječi *manje* sastoji se od oslabljivanja nekog svojstva, a značenje riječi *više* od pojačavanja nekog svojstva.[94] Zato ako se sadržaj nadređene rečenice želi pojačati kao cjelina, bilo u svojoj potvrdnosti bilo u svojoj negiranosti, onda je prikladna riječ za to *više*:

(6) Nije bilo nikakvih iole suvislih razloga da se dopusti i pisanje ‘ne ću, ne ćeš’, *tim više što* se rastavljeno pisani oblici već dugo uopće nisu javljali u praksi (Pr 67) / **tim manje što* [...].

(7) Još je manje uvjerljiv Brozovićev prigovor da ‘i’ u ‘vidio’ navodno nazivam ikavskim, a ‘e’ u ‘vremena’ ekavskim refleksom, *tim više što* govorim o takozvanom ekavskom i takozvanom ikavskom refleksu (Je 193) / **tim manje što* [...].

(8) Ni najnovije tvrdnje prof. dr Andrije Hebranga nisu dočekane kao vjerodostojne. *Tim više što* je profesor Hebrang uvijek inzistirao da [...] (Za) / **tim manje što* [...].

Svojstvo riječi *više* da se odnosi na nadređenu rečenicu kao cjelinu omogućilo je da se *više* upotrebljava i tamo gdje se u njemačkom jeziku upotrebljava ‘manje’.

---

[94] Pogodnost upravo komparativa *više* da postane riječ kojom se izražava pojačani stupanj bilo kojeg svojstva potvrđuje i korištenje tog komparativa u HS za oblikovanje analitičke komparacije pridjeva koji se ne kompariraju sintetički: *šik - više šik; roza - više roza. Više* može izraziti komparativ i onih pridjeva koji ga tvore bilo sintetički bilo analitički: *tužan - tužniji / više tužan.*

Kad se usporede primjeri iz ruskog jezika, vidi se da je i u ruskom jeziku jednako kao u HS: *Со Швабриным встречался редко и неохотно, ТЕМ БОЛЕЕ, ЧТО замечал в нем скрытую к себе неприязнь; До смерти не хочу обращаться к врачам, ТЕМ БОЛЕЕ ЧТО редко кто не спросит: »Как у вас сердце?«* (Šv 585); *Я во многих случаях не хотел повторять чисто абстрактных и пропитанных идеализмом мнений германского философа, ТЕМ БОЛЕЕ, ЧТО в этих случаях он был не верен себе иплатил дань своему веку* (Vi 317). Jednako je i u poljskom i češkom jeziku. U svim navedenim slavenskim jezicima komparativ pojačava sadržaj čitave nadređene rečenice, dok se u njemačkom jeziku komparativ odnosi samo na jedan dio nadređene rečenice. Moguće je da ta razlika između slavenskih jezika i njemačkog dijelom proizlaziti i iz razlike u negiranju koja postoji između nekih slavenskih jezika i njemačkog. HS negirana rečenica glasi *on nije ružan, tim VIŠE [on nije ružan] ŠTO,* dok njemačka negirana rečenica kad se doslovno prevedene na HS glasi **on je ne ružan, tim MANJE [ružan] ŠTO.* Kad se usporede te dvije rečenice, vidi se da je u HS negirana čitava nadređena rečenica (čitava propozicija), a u njemačkom samo jedan njen dio (pridjev). Osim toga vidi se da se u HS komparativ *više* odnosi na čitavu rečenicu, a u njemačkom se komparativ *manje* odnosi na dio rečenice (na pridjev). U HS rečenici se jedino upotrebom komparativa *više* moglo osigurati da se negacija odnosi na čitavu propoziciju, dok se u njemačkoj rečenici jedino upotrebom komparativa *manje* moglo osigurati da se negacija odnosi na dio rečenice. Jednako se mogu opisati i nadređene rečenice koje sadrže glagolski predikat: usp. HS negiranu rečenicu *Ne treba čekati, tim VIŠE [ne treba čekati] ŠTO* i doslovni prijevod njemačke rečenice **Treba ne čekati, tim MANJE [čekati] ŠTO.*

Okolnost koja je već u samom startu mogla ići u korist komparativa pozitivnog smjera *više* naspram komparativa negativnog smjera *manje* jest: oslabljivanje je složenije i markirano naspram pojačavanja. Stoga se pojačavajuća riječ *više* kao nemarkirana može koristiti i na mjestu gdje bi se mogla očekivati riječ *manje.* Općenito je pozitivan smjer naspram negativnog kod pridjeva i priloga nemarkiran, npr. uobičajena su pitanja *Koliko je Vaš sin visok / *nizak?, Koliko je Vaša soba velika / *mala?, Koliko dugo / *kratko Vas neće biti?*. Činjenica da se pozitivan smjer koristi kao nemarkiran mogla je poslužiti kao osnova na kojoj su dodatni jezično specifični uvjeti u HS (i ruskom, češkom i poljskom)

omogućili uopćavanje komparativa pozitivnog smjera, dok u njemačkom dodatni jezično specifični uvjeti ne omogućavaju istu pojavu.[95]

Manje se u HS ne pojavljuje kad je nadređena rečenica negirana, nego se može pojaviti kad je u potvrdnoj nadređenoj rečenici potrebno izraziti oslabljivanje nekog svojstva. Pritom *manje* ne stoji u kontaktnom položaju sa *što*, npr. *on je TIM MANJE sretan ŠTO* [...]. *Manje* tada izražava oslabljivanje sadržaja pridjeva, dok *više* u vezničkom sklopu *tim više što* izražava pojačavanje čitave tvrdnje. Jednako je i kad *manje* stoji uz glagol: *On TIM MANJE zna o sintaksi ŠTO se nikad nije ozbiljno bavio tom temom.* I kad bi *manje* stajalo u kontaktnom položaju sa *što*, ono i dalje ne bi bilo sastavni dio veznika, nego komparativ priloga uz glagol koji je implicitan: *On malo zna o sintaksi, tim MANJE (zna) što se nikad nije ozbiljno bavio tom temom / tim VIŠE (*zna) što / tim PRIJE (*zna) što.*

Za razliku od *više* i *prije*, drugi prilozi kad se pojave u sklopu *tim...što* ne odnose se na nadređenu rečenicu kao cjelinu. Mogućnost njihove upotrebe ograničena je na primjere u kojima su ti prilozi u potvrdnoj nadređenoj rečenici izrečeni ili mogu biti izrečeni ili podrazumijevani. Zbog svog značenja *više* i *prije* mogu biti izrečeni ili podrazumijevani u najširem broju slučajeva, pa je to odigralo važnu ulogu u izdvajanju upravo tih priloga i uopćavanju njihove upotrebe u vezničkoj konstrukciji *tim...što*. Druge priloge, ako se radi o priložnoj funkciji, mogu zamijeniti *više* ili *prije*, dok obrnuto nije moguće, drugi prilozi ne mogu uvijek zamijeniti *više* ili *prije*, usp. priloge s donekle sličnim značenjem *više* i *jače*:

(9) Zamisao me ponese, utoliko *jače* što mi se javila iznenada (Mi 69) / utoliko *više* što [...].

(10) Neke sumnje su ostale, tim *više* što se znalo za razlog Matkovićevog povlačenja / *tim *jače* što se znalo [...].

Navedeni primjeri potvrđuju da a) *više* pojačava istinitost čitave tvrdnje, b) konstrukcija *tim...što* s *više* čini složeni veznik, u kojem je *više* predvidljivi i očekivani komparativ između *tim* i *što*, c) dok je *jače* jedan od »nepredvidljivih« komparativa između *tim* i *što*. Svaki od

---

95 Jedini slavenski jezik za koji sam našla i primjere s komparativom negativnog smjera u sastavu složenog veznika jest gornjelužički: *Tajke samo přełožowanske dźěło ju spokojiło njeby, ĆIM MJENJE, HDYŽ romany dale bóle fašistisku ideologiju šěrjachu* (Běličová/ Sedláček 1990: 135). U gornjelužičkom se upotreba tog komparativa može objasniti utjecajem njemačkog jezika.

»nepredvidljivih« komparativa ima konkretnije značenje od *više* (ili *prije*) i markiran je, dok je *više* semantički neutralniji i nemarkiran. Razlika u mogućnosti upotrebe riječi *više* naspram riječi *jače* pogotovo je očita u negiranoj rečenici jer se tada *jače*, kao prilog koji se odnosi na glagol, uopće ne može upotrijebiti, dok se *više* ili *prije*, kao riječi koje se odnose na sadržaj čitave nadređene rečenice, mogu upotrijebiti:

(11) Neke sumnje, međutim, nisu odagnane, tim *više* što se među obaveštenima znalo za razlog Matkovićevog povlačenja (Mi 68) / *tim *jače* što [...].

6.3. MOBILNOST DIJELOVA VEZNIKA

Drugo zajedničko svojstvo vezničke konstrukcije 'tim više što' u svim gore navedenim jezicima je mobilnost dijelova veznika. Ako se mogućnost razdvajanja dijelova vezničkog izraza uzme za kriterij utvrđivanja je li nešto veznik ili nije, onda ta konstrukcija ne bi bila pravi veznik jer se njena prva dva dijela mogu razdvojiti od trećeg dijela. Zato o ruskom *тем более, что* Ляпон (1988: 116-118) navodi da ne odgovara predodžbama o klasičnom vezniku. Autor opisuje *тем более, что* kao »pozicijski mobilnu jedinicu analitičke strukture«, ne koristeći pritom termin koji bi pokazivao gramatički status te jedinice. Istu konstrukciju u ruskom i češkom jeziku Беличева-Кржижкова (1985: 420-421) ipak naziva veznikom, a rečenice u kojima su njeni dijelovi razdvojeni smatra varijantom rečenica s nerazdvojenim dijelovima. Dok stav da su rečenice s razdvojenim dijelovima veznika samo varijanta rečenica s nerazdvojenim dijelovima veznika zastupa i Schmidhauser (1995: 170) opisujući njemačku konstrukciju, potpuno različit stav o istom pitanju nalazimo kod Helbig/Buscha (^{16}1994: 455, 469, 688, 690). Helbig/Buscha samo nerastavljenu konstrukciju smatraju veznikom. U rastavljenoj konstrukciji, naprotiv, dio koji je pomaknut u nadređenu rečenicu smatraju korelativom, a samo *als* veznikom. Rečenice s korelativom čak više ne smatraju uzročnim rečenicama, nego ih ubrajaju u drugi tip rečenica: u podskupinu modalnih rečenica (sa sporednim uzročnim značenjem) pomoću kojih se određuje za koje područje vrijedi izjava iz nadređene rečenice. Tako bi rečenica (12) bila modalna, a rečenica (13) uzročna:

(12) Dieses Buch hat mich *um so mehr* interessiert, *als* darin meine Heimat beschrieben wird. (He 455)

‘Knjiga me *tim više* zanimala *što* je u njoj opisana i moja domovina.’

(13) Dieses Buch hat mich interessiert, *um so mehr als* darin meine Heimat beschrieben wird.

‘Knjiga me zanimala, *tim više što* je u njoj opisana i moja domovina.’

Kod razdvajanja dijelova te vezničke konstrukcije u HS postoje određena ograničenja. Da bi razdvajanje bilo prihvatljivo, ono mora biti u skladu s činjenicom da komparativ *više/prije* u okviru složenog veznika automatski pojačava sadržaj čitave nadređene rečenice, dok odvojeni komparativ *više/prije* pojačava samo sadržaj riječi ispred koje stoji. Zato nije moguće izdvojeni komparativ staviti ispred nekog rematskog i kontrastiranog dijela nadređene rečenice:

(14) Nije to bio plod nikakve politike, već krvava zbilja, *tim pre što* se sve više otvarao jaz između obe strane (Mi 89) / *Nije to bio plod nikakve politike, već *tim prije* krvava zbilja *što* se sve više otvarao jaz između obje strane.

Postoji tendencija da informacija u onom dijelu nadređene rečenice ispred kojeg stoji izdvojeni komparativ bude tematska, tj. već otprije poznata. Osim toga, u navedenom primjeru upotreba riječi *već* nakon negacije zahtijeva da se imenuje potvrdni dio alternative. Prije tog imenovanja nije moguće najavljivanje dodatne argumentacije koja bi se odnosila na ono što će tek biti imenovano. Općenito je za dodatnu argumentaciju karakteristično zadnje mjesto u rečenici: zavisne rečenice koje izriču dodatnu uzročnu argumentaciju stoje u raznim jezicima iza nadređene rečenice.

Rečenice strukturirane pomoću *nije...već/nego, ili...ili, ako...onda* dokazuju da se komparativ unutar nerastavljenog složenog veznika odnosi na cijelu izjavu, a izdvojeni komparativ na onaj dio izjave ispred koje stoji. Naime, izdvojeni komparativ mora se staviti ispred čitave takve rečenice da bi uopće bila gramatički prihvatljiva. Ali čak ni tada konstrukcija s izdvojenim komparativom nije ekvivalentna konstrukciji s nerastavljenim složenim veznikom jer se ne mogu pojaviti u jednakom kontekstu: preduvjet za pojavljivanje izdvojenog komparativa jest da je u prethodnom kontekstu već imenovan sadržaj ispred kojeg će doći

rastavljeni komparativ i da je to imenovanje sada ponavljanje. Izdvojeni komparativ ne može doći ispred neke nove, rematske informacije (rematski dio počinje tek s veznikom *što*):

(15) Ne vjerujem da je to napravila Kata. To mora da je napravila ili Marija ili Ana, *tim više što* [...]. / Ne vjerujem da je to napravila Kata. **Tim više* mora da je to napravila ili Marija ili Ana *što* [...]. (ako za Mariju i Anu u prethodnom kontekstu nije već navedeno da su to one napravile)

Još jedan dokaz da se izdvojeni komparativ odnosi na dio nadređene rečenice ispred kojeg stoji jesu primjeri sa superlativom: *To je najbolji prijedlog, TIM VIŠE ŠTO* [...] */ ?To je TIM VIŠE najbolji prijedlog ŠTO* [...]. U takvim primjerima je prihvatljivost verzije s izdvojenim komparativom *više* pod znakom pitanja, što bi se moglo objasniti nelogičnošću pojačavanja superlativa pomoću komparativa. Nasuprot tome, nerastavljeni složeni veznik je potpuno prihvatljiv, a to se može objasniti time što se komparativom u njemu pojačava čitava izjava u sastavu koje se nalazi i superlativ. Ta razlika između komparativa u kontaktnom naspram komparativa u nekontaktnom položaju sa *što* je važna. Jer upravo mogućnost pojačavanja čitave tvrdnje, koja postoji u kontaktnom položaju, omogućila je da se uopći upotreba komparativa *više* i proširi i na negirane tvrdnje. To govori u prilog odvajanju konstrukcije s kontaktnim položajem od one s distaktnim. Tek kontaktni položaj vodi ka nastanku pravog složenog veznika. Zato bi zaključak mogao biti: samo komparativi *više* i *prije* su sastavni dio složenog veznika, i to onda kad su u kontaktnom položaju sa *što* (taj zaključak je sličan stavu koji o *um so mehr/weniger als* u njemačkom zastupaju Helbig/Buscha [16]1994: 455).

Razlika između rečenica s izdvojenim komparativom i rečenica s neizdvojenim komparativom može se opisati kao razlika između restriktivnih i nerestriktivnih (relativnih) rečenica: dok restriktivna zavisna rečenica čini zajedno s nadređenom rečenicom jednu intonacijsku cjelinu, nerestriktivna rečenica ne čini intonacijsku cjelinu s nadređenom rečenicom. Nerestriktivna rečenica donosi dodatnu informaciju i može se lako preoblikovati u nezavisnu rečenicu.[96] U rečenicama s neizdvojenim komparativom je granica između nadređene rečenice i one uvedene pomoću *tim više što* jasna. Te rečenice su, poput nerestriktivnih

---

[96] Više o restriktivnim i nerestriktivnim rečenicama v. u Kordić (1994: 51-58; 1995: 25-33, 60-107; 1996: 163-189; 1999a: 17-24, 50-93).

rečenica, intonacijski odvojene. Druga rečenica je dodatak prvoj, a donosi naknadnu argumentaciju za izrečenu tvrdnju. Zato se ta rečenica može pojaviti i formalno odvojena:

(16) Kovačević nanosi znatnu štetu Filozofskom fakultetu u cjelini. Ovo *utoliko prije što* u toku dvije godine otkako je [...]. (Ri 127)

(17) Raduje me Vaša umjetnička djelatnost. *Tim više, što* se danas do iznemoglosti trubi kako [...]. (Za)

U zagrebačkom 30-milijunskom korpusu je čak polovina ukupnog broja rečenica s *tim više što* formalno odvojena od nadređene rečenice. To znači da naknadnost argumentacije treba smatrati bitnim obilježjem rečenica uvedenih pomoću *tim više što*.

Nasuprot tome, u rečenicama s izdvojenim komparativom nema intonacijske granice. Takve rečenice čine jednu intonacijsku i semantičku cjelinu, kao kod restriktivnih rečenica. Ne može se govoriti o dodatku, nego o potpunoj uraslosti.

Drugi komparativi pojavljuju se u kontaktnom položaju sa *što* prvenstveno kad čine leksičku jezgru imenskog predikata:

(18) Spomenuta tvrdnja *tim* je *čudnija što* i sam Lončarić ispravno navodi kako [...]. (Pr 13)

Komparativ nije ni u ovom slučaju sastavni dio veznika. Takve rečenice moguće je preoblikovati na dva načina. Jedan je stavljanjem *tim više* ispred pozitiva pridjeva:

(19) Spomenuta tvrdnja *tim više* je čudna *što* (odnosno: Spomenuta tvrdnja je *tim više* čudna *što*) [...].

Konstrukcija nastala tom preoblikom česta je u ruskom: *Вопрос об идеологической диверсии становится* ТЕМ БОЛЕЕ *актуальным,* ЧТО *планы военного подавления оказались нереальными; Это* ТЕМ БОЛЕЕ *странно,* ЧТО *я больше всего в жизни ненавижу хождение по магазинам; Тихая штилевая погода была* ТЕМ БОЛЕЕ *невероятна и непонятна,* ЧТО *давно наступила пора штормов* (Be 421). Struktura tih primjera jasno pokazuje da *više* odnosno *более* ima uopćeno značenje pojačavanja i da ne nadomješta značenje drugog pridjeva, nego nadomješta pojačavanje pomoću morfoloških sredstava. O takvim primjerima Беличева-Кржижкова (1985: 421) kaže da predstavljaju

varijantu primjera s *тем более что*. I u HS ih je moguće preobličiti u primjere s ***tim više što***:

(20) Spomenuta tvrdnja je čudna, ***tim više što*** i sam Lončarić navodi [...].

Kad se pogledaju primjeri iz ruskog i češkog jezika koje Беличева-Кржижкова navodi, onda upada u oči da *тем более* ni u jednom od primjera s *тем более что* nije dio leksičke jezgre predikata. Nasuprot tome, u svim primjerima u kojima je *тем более* odvojeno od *что* čini *тем более* + ***pridjev*** leksičku jezgru predikata.

6.4. VARIJABILNOST SASTAVA VEZNIKA

Kao što je već na početku spomenuto, u HS postoji veća varijabilnost sastava veznika nego u njemačkom, ruskom, poljskom ili češkom jeziku. Varijabilnost u HS postoji već u prvom dijelu složenog veznika: ***tim*** i ***utoliko*** su međusobno zamjenjivi, s tim da je ***tim*** neutralnije i u pisanom i u govorenom jeziku (treća mogućnost, upotreba riječi ***to***, markirana je). Po tome što dopušta i ***tim*** i ***utoliko***, HS predstavlja prijelaznu zonu među slavenskim jezicima. Naime, u istočnoslavenskim i zapadnoslavenskim jezicima koriste se samo instrumentali zamjenica poput ***tim***, dok se u južnoslavenskim jezicima (izuzevši HS) koriste samo prilozi poput *utoliko*.

I u drugom dijelu HS veznika postoji varijabilnost: komparativu ***više*** ponekad konkurira komparativ ***prije***. Dok se u njemačkom, ruskom, češkom i poljskom ustalio jedan od tih dvaju komparativa, u HS su i jedan i drugi ušli u sastav veznika. Unutar složenog veznika pojačavaju i jedan i drugi tvrdnju iz nadređene rečenice kao cjelinu. Tu karakteristiku nemaju drugi komparativi kad se pojave unutar ***tim/utoliko...što***. Stoga je njihova upotreba mnogo ograničenija, usp.:

(21) Iznenađenje je bilo ***strašno***, tim ***strašnije*** što je on bio potpuno nepripremljen.

(22) Iznenađenje je bilo ***strašno***, tim ****jače/*veće/*čudnije*** što je on [...].

(23) Iznenađenje je bilo ***strašno***, tim ***više*** što je on [...].

Između *više* i *prije* postoji mala semantička razlika: argumentacija izrečena pomoću *prije* nalazi se još uvijek na razini 'ne-da', dok se pomoću *više* podrazumijeva da je razina već 'da', i ona se sada još za jedan stupanj pojačava. Navedena razlika uzrokovana je polaznim značenjem riječi *više* i *prije*, koje je kod *više* pojačavanje količine, a kod *prije* pojačavanje vremenske bliskosti. To ujedno pokazuje da je *više* pravo pojačavanje postojećeg svojstva, prava gradacija. Upotreba komparativa *više* u sastavu *tim...što* potvrđuje posebnu povezanost gradacije i kvantitete (u monografiji o gradaciji Katnić-Bakaršić 1996: 56-57 autorica izdvaja jedino kvantitetu kao kategoriju povezanu s gradacijom). Nije slučajno što se upravo prijevodni ekvivalent riječi *više* ustalio u takvim vezničkim izrazima i u nekim drugim jezicima, npr. u ruskom, *тем БОЛЕЕ что*, u njemačkom, *um so MEHR als*.

Zbog navedene semantičke razlike između *više* i *prije* mogla bi eventualno postojati tendencija za ograničavanjem upotrebe riječi *prije* na određene kontekste. U vezi s upotrebom riječi *više* ne treba računati s takvim ograničenjima. Jer ako, kao što sam već navela, neutralna verzija vezničkog izraza glasi *tim više što*, može se očekivati da određeni (i to veći) broj govornika daje prednost upotrebi te verzije u svim slučajevima. Tako npr. u polemički pisanom znanstvenom tekstu dužine 178 stranica Pranjković (v. bilješku 93, str. 130) koristi samo konstrukciju *tim više što*. Ona se pojavljuje 9 puta, a autor je upotrebljava bez obzira na sastav nadređene rečenice, tj. bez obzira na to da li ta rečenica sadrži prilog pozitivnog ili prilog negativnog smjera ili ne sadrži nikakav prilog ili je rečenica negirana. Osim toga, u zagrebačkom 30-milijunskom korpusu potpuno dominira *tim više što* naspram *tim prije što*, što također govori u prilog uopćenosti upotrebe riječi *više*.

6.5. USKA SPECIJALIZIRANOST ZNAČENJA

U usporedbi s drugim uzročnim veznicima, veznici *tim više što* i sl. ne koriste se tako često, iako su izvornim govornicima sasvim obični (u smislu da nisu zastarjeli ili na sličan način markirani). Vjerojatno je značenje tih veznika razlog zašto se ne pojavljuju tako često: oni izražavaju uzrok i gradaciju, a ne može se očekivati da je česta potreba za

izražavanjem takvog usko specijaliziranog značenja.[97] Koriste se u argumentacijskim tekstovima, i to prvenstveno u polemičkim jer se u njima češće dodatno argumentira i jer u njima postoji u većoj ili manjoj mjeri određeni emocionalni naboj, a on se izražava i prisutnošću gradacije u dodatnoj argumentaciji.

Moguće je da u HS postoji još jedno semantičko ograničenje u upotrebi tih složenih veznika: oni se prvenstveno vezuju uz subjektivne procjene, usp. *Ona ne može dobiti to radno mjesto, tim više što je i na ispitu bila loša.* i **Ona nije dobila to radno mjesto, tim više što je na ispitu bila loša.*[98] U monografiji o uzročnim rečenicama u HS (Kovačević 1988: 151-153) jedini primjer uzročne rečenice s takvim veznikom nalazi se u skupini »razloga argumenta za subjektivnu ocjenu«. Tom uzročnom rečenicom argumentira se subjektivna ocjena iz nadređene rečenice i na taj način vrši njena objektivizacija.

6.6. ZAKLJUČAK

Složeni veznici *tim više što, tim prije što, utoliko više što, utoliko prije što* i *to više što*, pomoću kojih se uvodi jedan poseban tip uzročnih rečenica, tročlane su strukture: njihov prvi dio je forički (*tim*, rijetko *utoliko* ili *to*), drugi dio je komparativ (*više*, rijetko *prije*), treći dio je veznik (*što*, rijetko *jer*). Najneutralnija verzija veznika i u govorenom i u pisanom jeziku glasi *tim više što*. Kad se usporedi s ekvivalentnim veznikom u njemačkom jeziku, vidi se da njemački raspolaže dvjema komplementarnim verzijama složenog veznika koje se međusobno razlikuju po komparativu *mehr*/*weniger*. U HS ne postoji takva komplementarnost: komparativ pozitivnog smjera (*više*, njem. *mehr*) koristi se i tamo gdje se u njemačkom mora upotrijebiti komparativ

---

97 To nikako ne opravdava što nijedna HS gramatika ne spominje te veznike, pogotovo kad se u gramatici istovremeno među uzročne veznike ubrajaju i oni koji se u suvremenom standardnom jeziku uopće ne upotrebljavaju. Tako npr. Katičić ([2]1991: 245-256) ne spominje *tim više što* i sl., iako među uzročnim veznicima navodi čak i neke potpuno zastarjele veznike: *jerbo, e, jere, bo, jera*.

98 Neprihvatljiva rečenica obilježena zvjezdicom prijevod je sljedeće njemačke rečenice, koju Schmidhauser (1995: 170) navodi kao ispravnu rečenicu: *Sie hat die Stelle nicht bekommen, um so weniger als ihre Prüfung schlecht war* (Sc 170). Nadređena rečenica u tom primjeru izriče objektivnu konstataciju o nečemu ostvarenom.

negativnog smjera (***manje***, njem. ***weniger***). Objašnjenje navedene razlike može se tražiti u tome da se gradacija izrečena pomoću ***mehr/weniger*** u njemačkom odnosi na jedan dio nadređene rečenice, dok se u HS, kad je izrečena pomoću ***više***, odnosi na sadržaj čitave nadređene rečenice (u smislu pojačavanja). Naime, značenje riječi ***više*** sastoji se od pojačavanja nekog svojstva, a značenje riječi ***manje*** od oslabljivanja nekog svojstva. Pa kad je sadržaj nadređene rečenice potrebno pojačati kao cjelinu, bilo potvrdnu bilo negiranu, onda je upravo riječ ***više*** prikladna za to.

Veznik ***tim više što*** potrebno je uvrstiti u HS gramatike i rječnike jer uvodi poseban tip zavisnih uzročnih rečenica (u rječnicima može biti naveden pod sve tri riječi koje ga sastavljaju, a pod jednom od njih treba biti ponuđen njegov opis). Semantička posebnost takvih rečenica sastoji se u tome da izražavaju dodatni (a ne glavni) uzrok/razlog, koji biva posebno istaknut. Stoga te rečenice imaju vrlo specijalizirano uzročno i gradacijsko značenje. Budući da nude naknadnu argumentaciju u korist tvrdnje izrečene nadređenom rečenicom, mogu se pojaviti i formalno odvojene. Granica između nadređene rečenice i one s ***tim više što*** uvijek je jasna. Te rečenice su, poput nerestriktivnih rečenica, intonacijski odvojene i relativno samostalne. Pojavljuju se u argumentacijskim tekstovima, i to prvenstveno u polemičkim jer se u njima češće dodatno argumentira i jer u njima postoji u većoj ili manjoj mjeri određeni emocionalni naboj, a on se izražava i prisutnošću gradacije u dodatnoj argumentaciji.

Literatura

Anić, V. ([3]1998), *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb.

Беличева-Кржижкова, Х. (1985), Система причинных отношений между предложениями в русском и чешском языках. u: *Новое в зарубежной лингвистике* 15, Москва, 407-433.

Běličová, H./Sedláček, J. (1990), *Slovanské souvětí*. Praha.

Drosdowski, G. (ur.) ([5]1995), *Duden. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*. Mannheim i dr.

Engel, U./Mrazović, P. (ur.) (1986), *Kontrastive Grammatik Deutsch-Serbokroatisch*. München.

Helbig, G./Buscha, J. ([16]1994), *Deutsche Grammatik*. Leipzig i dr.

Horálek, K. (ur.) (1979), *Русская грамматика*. Praha.

Jachnow, H. (1996), Intranominale Graduierungsverfahren im Deutschen und ihre Entsprechungen im Kroatoserbischen und Russischen. u: A. E. Супрун/Х. Яхнов (ur.), *Славяно-германские языковые параллели / Slawisch-germanische Sprachparallelen*. Минск, 112-128.

Karlík, P. i dr. (ur.) (1995), *Příruční mluvnice češtiny*. Praha.

Katičić, R. ([2]1991), *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb.

Katnić-Bakaršić, M. (1996), *Gradacija. (Od figure do jezičke kategorije)*. Sarajevo.

Kordić, S. (1993), Relativizator *što*. u: *Suvremena lingvistika* 19/35-36, 103-129.

Kordić, S. (1994), Prilog raspravljanju o problematici restriktivnosti u hrvatskom standardnom jeziku. u: *Jezik* 42/2, 51-58.

Kordić, S. (1995), *Relativna rečenica*. Zagreb.

Kordić, S. (1996), Pronomina im Antezendenten und Restriktivität / Nicht-Restriktivität von Relativsätzen im Kroatoserbischen und Deutschen. u: A. E. Супрун/Х. Яхнов (ur.), *Славяно-германские языковые параллели / Slawisch-germanische Sprachparallelen*. Минск, 163–189.

Kordić, S. (1999a), *Der Relativsatz im Serbokroatischen*. München.

Kordić, S. (1999b), Složeni veznik *tim više što*. u: *Naš jezik* 33/1-2, 5-14.

Kordić, S. (1999c), Kausalität und Gradation in derselben Konstruktion. u: W. Girke/A. Guski/A. Kretschmer (ur.), *Вертоградъ многоцветный. Festschrift für Helmut Jachnow*. München, 119-130.

Kovačević, M. (1988), *Uzročno semantičko polje*. Sarajevo.

Kovačević, M. (2001), Perifrastička komparacija u srpskom jeziku. u: *Zbornik srpskog jezika, književnosti i umjetnosti* 1/1, 31-58.

Ляпон, М. В. (1988), Прагматика каузальности. u: Ю. Н. Караулов (ur.), *Русистика сегодня*. Москва, 110-120.

Milošević, K. (1986), O jednom sintaktičkom i semantičkom modelu složenih rečenica sa kauzalnom klauzom koja se uvodi veznikom *što*. u: *Naš jezik* 27/1-2, 67-71.

Schmidhauser, B. (1995), *Kausalität als linguistische Kategorie*. Tübingen.

Шведова, Н. (ur.) (1970), *Грамматика современного русского литературного языка*. Москва.

Шведова, Н. (ur.) (1980), *Русская грамматика. II. Синтаксис*. Москва.

Виноградов, В. В. (ur.) (1960), *Грамматика русского языка. II. Синтаксис*. Москва.

Weiss, D. (1977), Semantische und pragmatische Aspekte kausalkonjunktionaler Satzgefüge am Beispiel des Russischen. u: W. Girke/H. Jachnow (ur.), *Slavistische Linguistik 1976*. München, 221-260.

7. *GLAGOLI* IMATI *I* BITI
(U LOKACIJSKO-EGZISTENCIJALNIM REČENICAMA)

7.1. UVOD

7.1.1. *ESSE (BITI)* I *HABERE (IMATI)*

Glagol *biti* (lat. *esse*) je s jedne strane najučestalija riječ u raznim jezicima uključujući i HS (Moguš 1999: 13), a s druge strane svaki dio jednostavnih rečenica s tim glagolom predstavlja lingvistički problem. Čak je mnogo puta tako da što je rečenica jednostavnija, to su problemi njenog teorijskog razumijevanja i opisivanja veći. Takve tvrdnje o rečenicama s *esse* (poput hs. *Tko SI ti?, Što JE to?, To JE knjiga., To SU udžbenici.*) navodi Browne (1998: 33) u svom članku *Vsjako načalo e trudno: Traps in Lesson 1. in the South Slavic Languages*. Autor citira Haja Rossa, jednog od osnivača suvremene formalne lingvistike: »Look at lesson 1 of any first-year language textbook and you'll find several things that the theory hasn't caught up with«. To objašnjava zašto rečenice s *esse* uvijek iznova privlače pažnju lingvista. Uzroci njihove posebnosti traže se i u samom glagolu. Tako Benveniste (1974: 210) smatra da je istraživanje rečenica s glagolom *esse* otežano poteškoćama, čak i nemogućnošću da se ponudi odgovarajuća definicija prirode i funkcije tog glagola.

Općenito je o *esse* poznato da se u raznim jezicima koristi i kao isključivo gramatička jedinica i kao punoznačna riječ (ibid.: 217). U prvom slučaju *esse* se pojavljuje kao kopula, tj. služi uspostavljanju gramatičke veze između dvaju imeničkih pojmova, poput hs. *Moja sestra JE učiteljica*. Ta veza se u nekim jezicima, npr. u ruskom i mađarskom, uspostavlja običnom pauzom (odnosno nultim morfemom), usp. rus. *Моя сестра учительница*. *Esse* je isključivo gramatička jedinica i kad se pojavljuje kao pomoćni glagol, npr. hs. *Moja sestra JE došla.* Za razliku od tih isključivo gramatičkih upotreba, *esse* može biti upotrijebljen i kao punoznačna riječ sa značenjem 'egzistirati', 'postojati', 'biti na raspolaganju' i sl., npr. hs. *BIO jednom jedan car*. U takvoj upotrebi *esse* zamjenjuje niz glagola s konkretnijim značenjem, pa se naziva i *pro-verbum* (usp. Мразек 1990: 53).

I glagol *imati* (lat. *habere*) koristi se u raznim jezicima kao gramatička jedinica i kao punoznačna riječ. Tako se npr. u engleskom i njemačkom upotrebljava u funkciji pomoćnog glagola (*I HAVE bought a car; Ich HABE ein Auto gekauft*) i u funkciji punoznačnog glagola za izražavanje posvojnosti (*I HAVE a car; Ich HABE ein Auto*). Za razliku od *esse*, glagol *habere* je rijetkost u jezicima svijeta, u većini jezika ne postoji (Décsy 1988: 121). U indoevropskim jezicima razvio se kasno (Isačenko 1974: 44).[99] Uspoređujući *habere* i *esse* Benveniste (1974: 219-220) ističe da je u većini jezika određena konstrukcija s glagolom *esse* jedina mogućnost izricanja značenja 'imati'. Glagol *esse* dijakronijski prethodi glagolu *habere*. Razvoj uvijek ide od *esse* prema *habere*, a ne obrnuto.[100] *Habere* je sekundaran i kao pomoćni glagol u indoevropskim jezicima, npr. u latinskom i grčkom (Велковска 1998: 292). Pojavljivanje glagola *habere* kao drugog pomoćnog glagola pored *esse* predstavlja poseban problem kojem je u lingvistici posvećen veći broj radova (ibid.: 287).

Odnos između *esse* i *habere* smatra se u tolikoj mjeri osnovnim da se evropski jezici tipološki klasificiraju u *esse*-jezike i *habere*-jezike s obzirom na to kako izražavaju odnos posvojnosti, koji pomoćni glagol koriste i kako izražavaju lokacijsko-egzistencijalno značenje (usp. Isačenko 1974; Birnbaum 1978: 27; 1982: 37-38). Unutar slavenskih jezika tako stoji na jednoj strani ruski jezik, u kojem *habere* čak nije ni glavno sredstvo za izražavanje posvojnosti. Na drugoj strani stoji makedonski jezik, u kojem se *habere* koristi i za izražavanje posvojnosti i za izražavanje lokacijsko-egzistencijalnog značenja, a čak se koristi i kao pomoćni glagol, npr. *имам дојдено, имам работено* [101] (Вел-

[99] Isto konstatira i Lyons ([8]1995: 400): »Selbst in den indogermanischen Sprachen haben sich die <*haben*-Sätze> [Possessivsätze mit einem Verb *haben*] verhältnismäßig spät und nicht in vollem Umfang entwickelt. Sie sind in keiner slawischen oder keltischen Sprache anzutreffen.« No drugu rečenicu iz navedenog citata, koja kaže da posvojne rečenice s *habere* »ne postoje ni u jednom slavenskom jeziku« trebalo bi korigirati, jer posvojne rečenice s *habere* ne samo da postoje nego se itekako često koriste u HS, makedonskom, bugarskom, slovenskom, poljskom, češkom i slovačkom jeziku.

[100] S tim u skladu su rezultati sinkronijske analize 30 genetski različitih jezika, koji pokazuju da »the presence of a *have*-possessive in a language always implies the presence of a *be*-possessive in the same language, but not the reverse« (Clark 1978: 113).

[101] Takve glagolske konstrukcije sreću se i u češkom i poljskom, a smatra se da su nastale pod utjecajem njemačkog jezika (Велковска 1998: 287). Ima ih i u drugim

ковска 1998: 286). Budući da će predmet ovog dijela knjige biti odnos između *habere* i *esse* u lokacijsko-egzistencijalnim rečenicama, u sljedećem potpoglavlju ukazat će se na posebnosti takvih rečenica.

7.1.2. Lokacijsko-egzistencijalne rečenice

Velik broj radova o egzistencijalnoj rečenici u raznim jezicima ne sadrži nikakvu definiciju egzistencijalne rečenice (npr. Chvany 1973; Clark 1978; Hoeksetra/Mulder 1990; Freeze 1992; Dong 1996; McNally 1998). To je iznenađujuće jer se ne radi o tipu rečenice koji je obavezan sastavni dio školskih gramatika pa da bi se onda zbog njih moglo podrazumijevati da je definicija više-manje poznata.[102] Ako bi se pomislilo da već naziv »egzistencijalna« govori dovoljno sam po sebi i da rečenicu stoga nije potrebno dalje definirati, brzo se čovjek može uvjeriti u suprotno. Naime, uvid u radove koji pokušavaju dati nekakvu definiciju pokazuje koliko je ustvari teško odrediti što se pod »egzistencijom« podrazumijeva.[103] Tako se npr. razlikuje:

a-tip: svevremenska, apsolutna, »čista« egzistencija, npr. *Ima li Boga?; Postoji li Bog?*;

b-tip: konkretna egzistencija vezana za određenu situaciju, npr. *U selu ima nekoliko udovica*;

c-tip: konkretna egzistencija s impliciranom mogućnošću njene iskoristivosti, npr. *Na stolu ima kolača*.

Po dva od triju navedenih tipova nalazimo npr. kod Christie (1970: 171), Ivić (1981: 23), Mihailović (1985: 462), Buchholz (1989: 330), Ницолова (1990: 237), Browne (1993: 344), Stojanović (1996: 200), Voeikova

---

slavenskim jezicima koji neposredno graniče s njemačkim govornim područjem (v. Mrázek 1973: 180-181). U bugarskom se pojavljuju u razgovornom jeziku (Велковска 1998: 293).

[102] Nedovoljnu opisanost egzistencijalnih rečenica u gramatikama Clark (1978: 91) ističe kao problem s kojim je bila suočena pri istraživanju tog tipa rečenice u 30 jezika: »Another problem I encountered in many grammars was the paucity of information provided about existential constructions.«

[103] Селиверстова (1977: 8) primjećuje da pojam egzistencije u mnogim lingvističkim radovima o toj temi nije određen.

(2000: 25, 28). Мразек (1990: 51-63) raščlanjuje egzistencijalno značenje ponešto drugačije. Pod 1) autor navodi značenje postojanja nečega. To značenje autor raščlanjuje na apsolutno postojanje (npr. *Otkad svijet postoji, toga čuda nije bilo*) i relativno postojanje, koje bi pokrivalo i značenja 'stoji na raspolaganju', 'sreće se', 'pojavljuje se', 'događa se' (npr. *Postoji drugo rješenje; Što ima novo?; Ali toga ima i kod nas*). Kao što se iz navedenoga vidi, već prvim značenjem kod Мразека bili bi obuhvaćeni svi tipovi egzistencije navedeni gore kao a, b i c. Pod brojem 2) Мразек nadalje razlikuje značenje mjesta i vremena (npr. *On je tada bio u krevetu*). I naposljetku, pod 3) ubraja i značenje »atmosfersko-prirodnih koordinata« u egzistencijalnost (npr. *Već je ljeto*). Kao što primjeri pokazuju, interpretacije egzistencijalnog značenja se ne poklapaju, a to ima za posljedicu da se ni mišljenja o tome što se sve ubraja u egzistencijalne rečenice ne poklapaju. Već je uočeno da je zbog širokog shvaćanja termina *egzistencija* u lingvističkim radovima egzistencijalna rečenica nedovoljno oštro razgraničena od drugih tipova rečenica (to tvrde npr. Koseska-Toszewa 1982: 51; Feleszko 1982: 70; Kořenský 1982: 31-32; Kantorczyk 1993: 18-19). Tako npr. Ivić (1981), Buchholz (1989), Ницолова (1990) na jednu stranu stavljaju egzistencijalne rečenice (a-tip) zajedno s podtipom lokacijsko-egzistencijalnih rečenica (b-tip), a na drugu stranu stavljaju lokacijske rečenice. Мразек (1990), naprotiv, i ove posljednje opisuje pod egzistencijalnim rečenicama, iako kaže da je u njima izjava o postojanju nečega potisnuta u drugi plan, a u prvom planu je izjava o mjestu ili vremenu (ibid.: 58).

Postoji obimna literatura o razgraničavanju egzistencijalnih od lokacijskih rečenica (npr. Clark 1978; Babby 1980a; Hoeksetra/Mulder 1990; Freeze 1992; Dong 1996; Czinglar 1998). Utvrđene su određene pravilnosti koje vrijede za tipičnog predstavnika jednog ili drugog tipa rečenice (npr. u redu riječi, tema-rema strukturi, određenosti/neodređenosti imenice). Tako je Clark (1978: 91-96, 99) na osnovi uspoređivanja egzistencijalnih i lokacijskih rečenica u 30 genetski vrlo različitih jezika došla do zaključka da je subjektna imenica u egzistencijalnim rečenicama po pravilu neodređena jer se te rečenice koriste za uvođenje nove informacije. Nasuprot tome, u lokacijskoj rečenici je subjektna imenica po pravilu određena jer se time sugerira da je već prije spomenuta. U izražavanju te određenosti/neodređenosti imenice važnu ulogu ima redoslijed riječi, pogotovo u jezicima koji nemaju određeni ili neodređeni član. Zato se redoslijed riječi u egzistencijalnim rečenicama po pravilu razlikuje od redoslijeda riječi u lokacijskim rečenicama.

Usprkos tim pravilnostima ima primjera koje je teško jednoznačno odrediti kao egzistencijalne ili kao lokacijske rečenice. To je i razumljivo, jer dok god nema jasnog određenja i razgraničenja egzistencije od semantičkih područja koja su s njom povezana, dotle nema ni potpunog i jasnog razgraničenja egzistencijalne rečenice od rečenica koje su nosioci tih drugih semantičkih područja. A do takvog razgraničenja je vjerojatno i nemoguće doći jer su značenje egzistencije i značenje lokacije tijesno povezani već time što sve što postoji, postoji na nekom mjestu. Tako u ruskom jeziku imenovanje formalne lokacije i predmeta koji se locira čini egzistencijalnu rečenicu: *В нашем городе много трамваев*. Isto tako su egzistencija i lokacija povezane sa značenjem posvojnosti jer se kao preduvjet za posjedovanje nekog predmeta uzima njegovo postojanje, a vrlo često i njegova prostorna blizina. To se također može oslikati jednim primjerom na ruskom jer se u tom jeziku značenje posvojnosti izriče pomoću egzistencije objekta »kod nekoga«, npr. *У них есть чудесная дача* (Мразек 1990: 59). Isprepletenost tih triju značenja formalno je vidljiva u raznim jezicima na glagolu: tako se glagol koji izražava posjedovanje koristi i za izražavanje egzistencijalnog značenja (npr. u HS, bugarskom, francuskom, grčkom, hebrejskom), a ima jezika u kojima se čak sva tri značenja izražavaju pomoću istog glagola, npr. u estonijskom, finskom, mađarskom, turskom, ruskom i hindu jeziku (Clark 1978: 106-107).

Kad se sve to ima u vidu, onda su razumljive poteškoće na koje se nailazi pri pokušaju definiranja egzistencijalne rečenice. Neki autori i sami priznaju da je tu rečenicu teško definirati (v. Nicolova 1982: 40). Na semantičkoj razini radi se o rečenici u kojoj tvrdnja (odnosno pitanje ili negirana tvrdnja) o postojanju nečega/nekoga stoji u prednjem planu (usp. Boadi 1971: 19; Арутюнова 1976: 210; Ivić 1981: 22; Czinglar 1998: 5; Tošović 2001: 305). Unutar tog osnovnog značenja može se razlikovati nekoliko podtipova, kako je gore već pod a-tip i b-tip navedeno. C-tip se može svesti pod b-tip jer o značenju imenice i o kontekstu i situaciji ovisi hoće li doći do uključivanja još neke dodatne nijanse značenja, kakva je npr. mogućnost »raspolaganja«: ***U blizini ima jedan dobar restoran.; Ima li još soka?***. U rečenicama b-tipa se konkretno postojanje eksplicitno ili implicitno vezuje za neki prostor ili vrijeme. Stoga se takve rečenice nazivaju ***lokacijsko-egzistencijalne*** (usp. Boadi 1971: 20; Fisiak/Lipińska-Grzegorek/Zabrocki 1978: 206; Mihailović 1985: 458-464; Lumsden 1988: 3-4; Ницолова 1990: 237).

S formalne strane gledano egzistencijalne rečenice su jednostavne rečenice (u smislu »ishodišnih« rečenica), koje predstavljaju osnovni oblik spoznajne djelatnosti čovjeka i istovremeno čine temeljne elemente ljudske komunikacije (usp. Мразек 1990: 10; Kantorczyk 1993: 13). Kao formalni kriteriji za razlikovanje egzistencijalnih rečenica od drugih tipova jednostavnih rečenica navode se:

1) predikatni glagol s primarnim egzistencijalnim značenjem: glagol *egzistirati* i njegovi sinonimi te glagoli *esse* i *habere* kad imaju egzistencijalno značenje (Ivanova 1982: 74; Nicolova 1982: 41; Kantorczyk 1993: 14);

2) neodređena imenica[104] (Kuno 1971: 333; Арутюнова 1976: 211-212; 215-216; Clark 1978: 88, 91; Fisiak/Lipińska-Grzegorek/ Zabrocki 1978: 206; Růžička 1982: 14; Koseska-Toszewa 1982: 48; Feleszko 1982: 70; Kořenský 1982: 34; Michałk 1982: 56; Freeze 1992: 557; Kantorczyk 1993: 69);

3) redoslijed riječi: imenica stoji u rematskoj poziciji (Kořenský 1982: 33; Grzegorczykowa 1982: 23; Feleszko 1982: 70; Kantorczyk 1993: 51-53);

4) egzistencijalna kvantifikacija[105]: npr. pomoću *neki, nekakav* (Koseska-Toszewa 1982: 49, 51; Feleszko 1982: 70).[106]

U lokacijsko-egzistencijalnim rečenicama tome se pridružuje i obavezna implicitna ili eksplicitna lokacija kao kriterij (Feleszko 1982: 70). Neki autori to svojstvo proširuju na sve egzistencijalne rečenice, a razlika između lokacijsko-egzistencijalnih i egzistencijalnih rečenica bila bi samo

---

[104] Oznaka *imenica* odnosi se ovdje i dalje u tekstu na »subjektnu imenicu«, kako je Clark (1978) definira, pomoću koje se imenuje predmet egzistencije. Na isto se odnosi i oznaka *NP*.

[105] U vezi s *egzistencijalnom kvantifikacijom* koristi se termin *egzistencijalni kvantor*, koji je preuzet iz formalne logike. U slavenskim jezicima njime se obuhvaćaju neodređene zamjenice, kvantitativni prilozi i ekvivalent riječi *jedan* kada se koristi za izražavanje neodređenosti. Ti kvantori pojavljuju se u egzistencijalnim rečenicama, za razliku od generičkih i univerzalnih kvantora te jezičnih sredstava koja se odnose na unikatnog referenta, npr. određeni član, posvojne zamjenice, vlastita imena.

[106] Navedeni kriteriji su ujedno tipološka svojstva egzistencijalnih rečenica. Iako se njihov tipološki karakter ponekad dovodi u sumnju (usp. Ziv 1982: 265), može se smatrati da tipični predstavnik egzistencijalne rečenice ima ta svojstva.

u određenosti/neodređenosti lokacije jer i kad je naizgled nema, ona se shvaća kao neodređeno 'u svijetu općenito' (Lyons 1967: 390; Nicolova 1982: 43; Michałk 1982: 55). Očito je da neki od navedenih kriterija međusobno stoje u hijerarhijskom odnosu: red riječi, rematska pozicija i egzistencijalna kvantifikacija koriste se za izražavanje neodređenosti imenice. Kao što će se kasnije vidjeti, njima se kod izražavanja neodređenosti imenice u HS i nekim drugim slavenskim jezicima pridružuje i genitiv.

U potpoglavljima koja slijede opisivat će se one HS lokacijsko-egzistencijalne rečenice u kojima glagoli *habere* i *esse* stoje u paradigmatskom odnosu. Stanje u HS bit će uspoređeno sa stanjem u drugim južnoslavenskim jezicima. Pritom će pažnja biti usmjerena na ona pitanja koja su ujedno i kriteriji za određivanje egzistencijalne rečenice: upotreba glagola *habere* naspram upotrebe glagola *esse*, određenost/neodređenost imeničke sintagme, nominativ/genitiv kao padež imeničke sintagme (eng. *nominal phrase*, nadalje u tekstu NP), red riječi u egzistencijalnoj rečenici.

7.2. OBLIK *IMA*

Gotovo univerzalnim svojstvom egzistencijalnih rečenica smatra se tendencija za razvijanjem posebne sintaktičke strukture i posebnih leksičkih obilježja (Babby 1980a: 73; 1980b: 221).[107] Jedna od leksičkih i sintaktičkih posebnosti u egzistencijalnim rečenicama vezana je za upotrebu ekvivalenta glagola *habere*.[108] Poznato je da se slavenski jezici međusobno razlikuju s obzirom na opseg upotrebe glagola *habere* u egzistencijalnim rečenicama i da je taj opseg upotrebe najširi u slavenskim jezicima koji pripadaju skupini balkanskih jezika (Buchholz

[107] Postojanje strukturnih i leksičkih posebnosti privuklo je pažnju većeg broja lingvista, usp. Lumsden (1988: 1): »The study of ES [existential sentences] has received a great deal of attention because the construction has complex syntactic properties, is associated with restrictions of a semantic nature, and provides an interesting area for investigation at a pragmatic level.«

[108] Čak i u jezicima u kojima se u egzistencijalnim rečenicama ne koristi ekvivalent tog glagola, može se govoriti o povezanosti rečenica s posvojno upotrebljenim *habere* i egzistencijalnih rečenica. Dikken (1977: 147) podsjeća »there is such a link, both within languages and crosslinguistically«.

1989: 336; Соболев 1997: 49). U tim jezicima *habere* se tipično koristi u obliku 3. lica jednine, *ima*, npr. mak. *Таму има убави девојчиња* (Feleszko 1974: 136); hs. *Tamo ima lijepih djevojaka*; bug. *Там има един човек* (Korytkowska 1974: 209). Bezlični glagolski oblik *ima* proširio se iz razgovornog jezika na račun ličnih oblika ekvivalenta glagola *esse* (Костов 1992: 317).[109] Među južnoslavenskim jezicima na jednoj strani stoje bugarski i makedonski, u kojima je upotreba glagola *ima* najšira, neograničena s obzirom na potvrdnost/negiranost i s obzirom na glagolsko vrijeme (Ницолова 1990: 241). Na drugoj strani stoji slovenski jezik. Corin (1997: 46) tvrdi da se u slovenskom jeziku *ima* koristi u negiranom prezentu (kao u poljskom, ukrajinskom i bjeloruskom jeziku). Međutim, informanti slovenskog jezika[110] u ovom istraživanju nisu čak ni u negiranom prezentu koristili *ima*, što razlikuje slovenski ne samo od drugih južnoslavenskih jezika nego i od poljskog, ukrajinskog i bjeloruskog. Prijelaznu zonu čini HS jezik, u kojem upotreba glagola *ima* nije ograničena s obzirom na potvrdnost/negiranost, ali je ograničena na prezent. U prezentu se koristi oblik *ima*,[111] a u svim drugim glagolskim vremenima koristi se kao supletivni oblik 3. lice jednine glagola *biti*.[112] To 3. lice jednine glagola *biti* je također bezlično, npr. *bilo je*. Jedino kad se koristi kao supletivni oblik od *ima* uz koje stoji nominativ tada i uz *biti* stoji nominativ i glagol ima lični oblik, npr. *bio je* (o uvjetima upotrebe nominativa govorit će se kasnije).

Posebnu skupinu primjera čine rečenice koje zajedno s postojanjem izražavaju i mogućnost da to netko iskoristiti. Glagol *ima* u takvim rečenicama stoji u ličnom obliku: *Imaš / imate / imamo / imaju autobus u tri*.[113]

---

[109] Bezlični oblik *ima* Buchholz (1989: 335) opisuje kao novinu u balkanskim jezicima.

[110] Na informacijama o slovenskom jeziku zahvaljujem se dr. Vesni Požgaj Hadži.

[111] Rijetko *ima* stoji u množini: *Tamo imaju dvoja vrata, Imaju neke kuće tamo* (Raguž 1997: 378). U takvim rečenicama ispred imenice obično stoje brojevi *dva, tri, četiri* ili brojevi koji dolaze uz pluralia tantum, *jedna, dvoja, troja četvora* itd. ili riječi *neke, mnoge*.

[112] U tvrdnji Arsenijević (1993: 68) da se *ima* u perfektu »obično zamenjuje glagolom *biti* u odgovarajućem obliku« može se riječ »obično« korigirati pomoću »gotovo uvijek« jer iznimke se pojavljuju samo u ustaljenim izrazima tipa *Imalo je šta da se vidi / šta da se čuje*.

[113] Ivić (1981: 23; ^{2}1995: 129) razlikuje dva tipa egzistencijalnih rečenica, od kojih je jedan oslikan navedenim primjerom. Dodatna komponenta u značenju, ‘stoji na raspolaganju; može se iskoristiti’, naziva se *dispozicionalnom* (Мразек 1990: 54).

Jednako je i u slovenskom jeziku, npr. *Ob treh imate avtobus*. Ницолова (1990: 240) tvrdi da je u bugarskom jeziku takva upotreba ograničena na 1. lice množine i na frazeološke izraze poput *ние имаме райско време*. No prema podacima informanta[114] za ovo istraživanje, u razgovornom bugarskom upotreba *ima* nije ograničena s obzirom na lice, npr. *Имам/имаш [...] там телефонна кабина*.[115] U HS može glagol ***imati*** u takvim primjerima biti ne samo u prezentu nego i u bilo kojem drugom glagolskom vremenu: *Imali ste autobus u tri; Imat ćete autobus u tri; Mi smo bili imali autobus u tri, ali smo ga propustili*. U takvim primjerima je vidljivo pretapanje posvojnosti i egzistencijalnosti u glagolu ***imati***:[116] primjeri imaju strukturu koja je tipična za posvojnu upotrebu tog glagola (nominativ + lični oblik glagola *imati* + akuzativ/partitivni genitiv), a ipak je značenje egzistencijalno 'postoji autobus u tri koji vi možete koristiti'.

7.3. PREZENT *IMA/NEMA* NASPRAM *JE/NIJE*

Tvrdi se da je glagol *ima* u svim balkanskim jezicima poput kopule jako neodređenog značenja (Buchholz 1989: 334). Značenje rečenice s *ima* prvenstveno je određeno neglagolskim dijelom.[117] Po tome je ekvivalent glagola ***habere*** sličan ekvivalentu glagola ***esse***. O oboma se tvrdi da su elementarni, apstraktni glagoli i da u egzistencijalnim rečenicama čak mogu postati sinonimi.[118] Ekvivalent glagola ***esse*** u

[114] Zahvaljujem se dr. Diani Slivkovoj na ovome podatku.

[115] U češkom i poljskom glagol također može pokazivati bilo koje lice. Ivić (u diskusiji uz Michałk 1982: 62) napominje da se rečenice s ***habere*** poput ***Imali smo lijepo vrijeme*** koriste umjesto rečenica s ***esse*** poput ***Bilo je lijepo vrijeme*** kad se želi dodatno sugerirati: 'to je za nas bilo povoljno'. Osnovna razlika između takvih ***habere*** i ***esse*** rečenica može se opisati kao postojanje zainteresirane osobe u rečenicama s ***habere*** (Ďurovič 1980: 49).

[116] O glagolu *imati* Arsenijević (1993: 63) kaže da je teško razgraničiti njegovo osnovno, posvojno značenje od drugih značenja.

[117] Ivić (^{2}1995: 129) ističe da glagol *imati* mijenja značenje ovisno o tipu objekatske dopune i da to još nije dovoljno istraženo. Ista promjenjivost značenja utvrđena je i kod ***habere*** u drugim indoevropskim jezicima, npr. u engleskom »it is well known that the verb ***have*** denotes different meanings in different contexts« (Ritter/Rosen 1997: 295).

[118] O tome v. Isačenko (1974: 56, 65-66), Косеска-Тошева (1990: 196-197), Arsenijević (1993: 66), Stojanović (1996: 428), Tošović (2001: 331). Grickat (1961:

slavenskim jezicima koristi se, prema podacima Ницолова (1990: 240-241), u potvrdnim egzistencijalnim rečenicama u perfektu i futuru, a u češkom, poljskom, gornjelužičkom i u prezentu u ličnom obliku s imenicom u nominativu. U negiranim rečenicama koristi se u bezličnom obliku s imenicom u genitivu, no pod određenim uvjetima može biti i u ličnom obliku s imenicom u nominativu.

Za HS, u kojem je *esse* kopula i pomoćni glagol, a *habere* nije, navodi se da u prezentu potvrdnih egzistencijalnih rečenica dominira upotreba glagola *ima* (Feleszko 1970: 71-72). Glagol *biti* se u prezentu takvih rečenica pojavljuje vrlo rijetko.[119] Uz njega tada po pravilu stoji genitiv imenice, i rečenica je bezlična (iznimke su ustaljene izreke poput *Mislim, dakle, jesam*).[120] Prvenstveno su to rečenice u kojima se izražava postojanje količine nečega ili tendencije rasta ili smanjivanja te količine. U takvim rečenicama je moguće, osim bezličnog oblika glagola *ima* s genitivom, upotrijebiti i bezlični oblik glagola *biti* s genitivom:[121]

(1) *Ima* sve manje muzike / Muzike *je* sve manje.

(2) *Ima* sve više studenata / Studenata *je* sve više.

U negiranim egzistencijalnim rečenicama također dominira glagol *ima* (u svom negiranom obliku *nema*). *Ima/nema* se u prezentu vrlo rijetko može zamijeniti pomoću *biti* ili *postojati* ako rečenica sadrži NP u genitivu, npr. *Ovdje ima žena i djece* (Grickat 1961:76-77). Pravilo o tome moglo bi se ovako formulirati: kad NP u takvim primjerima sadrži i količinski prilog, broj ili imenicu koja izražava količinu, onda je

---

76) smatra da je jedan od posljednjih stupnjeva u evoluciji glagola *imati* onaj kada se *imati* »jednači sa *biti, postojati*«.

[119] Usp. Feleszko (1970: 71-72): »Formy czasu tereźniejszego czasownika *biti* pełnią funkcję łącznika w orzeczeniach złożonych (*Pero je dobar vojnik, Deca su radosna* itp.), a w znaczeniu egzystencjalnym występuje w zasadzie tylko czasownik *ima* [...]. Formy czasu teraźniejszego czasownika *biti* w konstrukcjach bezosobowych mają w znaczeniu egzystencjalnym bardzo wąski zakres występowania - materiał jest skąpy i ogranicza się tylko do zdan zależnych (głownie warunkowych): '*Da nije toga* ja bih kao pre skočio iz sanduka', '*da* mu samo u ruci *nije štapa*', 'putevi svake poezije, to je oduvek bio i biće, *dok je pesnika* i onih koji ih čitaju - jezik'.«

[120] Bezlične rečenice s *esse* su rijetke u svim slavenskim jezicima, v. Ницолова (1990: 240-241): »Рядкост представляава при афирмация безличната форма на *esse* в съчетание с именен компонент в родителен падеж.«

[121] Posebnost takvih primjera uočava Corin (1997: 50-51).

umjesto *ima* moguće upotrijebiti *je: Ovdje je mnogo/deset/velik broj žena i djece*.

Primjeri poput *Tamo ima dobar sladoled* navode na zaključak da se upotreba glagola *ima* u egzistencijalnim rečenicama razvila iz posvojne upotrebe *Tamo imaju dobar sladoled*. Mala razlika između *Tamo ima dobar sladoled* i *Tamo je dobar sladoled* rezultat je razlike između *ima* i *je: ima* je semantički upadljiviji pa je tom rečenicom istaknuta alternacija prema *nema*.[122] Pomoću *je* se predmet vezuje za određeno mjesto. Iako rečenica s *je* sadrži nominativ imenice, a ne genitiv, teško bi se moglo reći da ta rečenica ne može biti egzistencijalna. I ona kao i rečenica s *ima* može značiti da na određenom mjestu postoji odnosno stoji na raspolaganju dobar sladoled. Ako je cilj komunikacije utvrditi točno mjesto gdje se nalazi dobar sladoled, onda rečenica nije egzistencijalna (jer je postojanje dobrog sladoleda već postalo dio presupozicije). Ali ako je cilj komunikacije utvrditi da li na određenom mjestu uopće postoji dobar sladoled, onda je rečenica egzistencijalna.[123] Tek na osnovi konteksta se može procijeniti da li naglasak u komunikaciji leži na informaciji o mjestu ili na informaciji o postojanju nečega.

Da rečenice s *esse* mogu bez konteksta biti dvoznačne, vidi se i iz primjera u perfektu koji Corin (1997: 47) navodi kao egzistencijalnu rečenicu:

(3) On joj je, zapravo, doneo časopis u kojem *je* bio članak o dr Stojičiću.

Ta rečenica se, međutim, može tumačiti bilo kao egzistencijalna bilo kao neegzistencijalna jer se u njoj *članak o dr Stojičiću* može shvatiti ne samo kao *neki, nekakav, jedan*, nego i kao *taj, već spomenuti*. Kad se perfekt iz te rečenice preobliči u prezent, moguće je upotrijebiti *ima*. Tada se obavezno mora raditi o *nekom, nekakvom, jednom*, tj. o neodređenom, dosad netematiziranom članku. No perfekt iz (3) se može preoblikovati u prezent i pomoću *je*, pri čemu se interpretacija *taj, već spomenuti*, tj. određeni članak nameće kao dominantna: *časopis u kojem*

[122] *Rječnik JAZU* (1887-1891: 809) napominje da je *imati* u egzistencijalnim rečenicama »ne kao kopula, nego kao konkretni glagol kojijem se kaže da ńešto jest« i da se *imati* »shvaća kao suprotno negativnom *nemati*, a ne posve kao apsolutno *biti*«.

[123] U egzistencijalnoj rečenici informacija o postojanju nečega spada u područje komunikacijskog fokusa, a ne u područje komunikacijske presupozicije (Арутюнова 1976: 213).

je članak o dr Stojičiću. Određenost/neodređenost imenice, odnosno podrazumijevanje egzistencijalnog kvantora uz imenicu, uspostavljaju se tako kao važni kriteriji za utvrđivanje egzistencijalnog značenja neke rečenice. Njihova važnost proizlazi iz činjenice da kod već određenih predmeta utvrđivanje njihove egzistencije po pravilu ne može stajati u prvom planu jer je utvrđivanje njihove egzistencije bilo preduvjet da bi postali određeni. U vezi s određenošću/neodređenošću imenice potrebno je napomenuti da u HS, kao jeziku bez određenog i neodređenog člana, ta kategorija ne mora obavezno biti formalno izražena. U njenom izražavanju sudjeluje više činilaca, bilo leksičkih (egzistencijalni kvantori) bilo sintaktičkih (redoslijed riječi). Osim toga važnu ulogu pri utvrđivanju određenosti/ neodređenosti ima i poznavanje konteksta i izvanjezične situacije.

Razrješavanje dvoznačnih primjera s glagolom *esse* ovisi u HS prvenstveno o određenosti/neodređenosti imenice. *Esse* je u primjeru (3) moguće parafrazirati pomoću *nalaziti se*, ali to bi teško moglo poslužiti kao kriterij jer glagol *nalaziti se* jedni autori ubrajaju u parafraze egzistencijalno upotrebljenog *imati* (Buchholz 1989: 331; Косеска-Тошева 1990: 196), a drugi ga smatraju glagolom koji nema ugrađenu egzistencijalnu komponentu značenja (Ivić 1982: 8-9). Iz primjera s glagolom *nalaziti se* koje navodi Mrázek (1990: 59) vidljivo je da autor ne smatra ni da je perifraza pomoću glagola *imati* potrebna da bi se moglo govoriti o egzistencijalnoj komponenti kod *nalaziti se* jer kao primjere egzistencijalnih konstrukcija navodi i rečenice u kojima se taj glagol ne može zamijeniti pomoću *ima: Kuće ovih gornjich* [sic!] *Kurlana nalaze se pola sata uzbrdo*. No ako se na taj primjer primijeni kriterij određenosti/ neodređenosti koji sam maloprije navela, vidi se da to nije egzistencijalna rečenica jer se *kuće* shvaćaju kao određena imenica uz koju se podrazumijeva neegzistencijalni kvantor *sve*. U primjeru (3) *ima* i *nalaziti se* ne bi se ponašali jednako: dok bi glagol *ima* nametao interpretaciju *članka* kao neodređenog, glagol *nalaziti se* nametao bi interpretaciju *članka* kao određenog.

Ne iznenađuje što se granica između egzistencijalnih i lokacijskih rečenica ne podudara kod svih autora, pogotovo kad se radi o rečenicama s *esse*. S jedne strane sam glagol predstavlja problem. Мразек (1990: 53) kaže da pokušaji detaljnijeg opisa razlika u glagolskom značenju rečenica s *esse* mogu biti samo približni i uvjetni. Jer odlučujuću ulogu u interpretiranju značenja glagola imaju kontekst i komunikativne namjere govornika. S druge strane problem je, kao što je već rečeno, i u odnosu egzistencije i lokacije. Često je citirana tvrdnja da u

mnogim jezicima egzistencijalne i posvojne konstrukcije potječu iz lokativa te da su sve egzistencijalne rečenice barem implicitno lokacijske (Lyons 1967: 390; Christie 1970: 166; Boadi 1971: 19; Иванов 1989: 218). Zato se može očekivati da postoje primjeri koji pokazuju da granica između tih tipova rečenica nije oštra.

Budući da je egzistencija osoba/predmeta povezana s prostorom i vremenom, česte su priložne oznake prostora i vremena u egzistencijalnim rečenicama.[124] U nekim jezicima se konkurenti *habere* i *esse* međusobno razlikuju s obzirom na to da li zahtijevaju priložnu oznaku. Tako u albanskom jeziku uz *habere* priložna oznaka nije uvijek obavezna, a uz *esse* jest (Buchholz 1989: 330-331). Zanimljivo je da *esse* jednako zahtijeva priložnu oznaku i u nekim jezicima u kojima mu ne konkurira *habere*, npr. u engleskom »the 'existential' *be*-copula does not normally occur in English without a locative or temporal complement« (Lyons 1967: 390).

Formalne varijacije u egzistencijalnim rečenicama povezuju se s razlikovanjem dvaju već spomenutih semantičkih podtipova egzistencijalnih rečenica. Tako se za bugarski jezik tvrdi da postoji formalna razlika između a-tipa i b-tipa egzistencijalnih rečenica: u a-tipu se koristi glagol *има*, a u b-tipu i glagol *има* i glagol *съм* (Ницолова 1990: 237). U HS se u a-tipu prvenstveno koristi glagol *postojati*, rjeđe *ima* (Mihailović 1985: 461-462). Glagol *biti* se u a-tipu pojavljuje samo iznimno, npr. u ustaljenim izrazima poput *Mislim, dakle, jesam* ili u ustaljenoj pripovjednoj formuli u perfektu, npr. *Bio jednom jedan car*. U b-tipu, u kojem se postojanje vezuje za neko konkretno mjesto, prvenstveno se koristi glagol *ima*.

U potkorpusu sastavljenom od novinskih tekstova zagrebačkog 30-milijunskog korpusa u internetu pogledala sam neke odnose u upotrebi prezenta *ima/nema* i prezenta *(ne) postoji/(ne) postoje* (potkorpus obuhvaća oko tisuću primjera). Prvo što upada u oči jest da se egzistencijalno upotrebljeni prezent *ima/nema* i prezent *(ne) postoji/(ne) postoje* pojavljuju gotovo podjednako često. Lokacija u obliku priložne oznake eksplicitno je izražena u polovini primjera s *habere*, i u četvrtini primjera s *postoji* (pritom se u preko 90% slučajeva radi o prostornoj lokaciji). Tipičnu upotrebu prezenta *ima/nema* i *(ne) postoji/(ne) postoje* oslikavaju sljedeći primjeri iz korpusa:

---

[124] Ima jezika u kojima se određeni lokacijski prilog specijalizirao za uvođenje egzistencijalne rečenice, npr. u engleskom *there* (Hoekstra/Mulder 1990: 1).

(4) Premda u Domu lordova *postoji* džentlmenski sporazum da se takvi programi ne blokiraju [...].

(5) U Hrvatskoj *postoji* niz stranaka.

(6) U svemu *postoji* jedna činjenica.

(7) I ovdje *postoji* mogućnost slanja zahtjeva za rezervaciju smještaja.

(8) U županijskom sudu u Osijeku *ne postoji* niti jedna presuda gdje je utvrđena [...].

(9) Poznato mi je da u Njemačkoj *postoji* posebna organizacija za uzdržavanje grobova vojnika.

(10) U svemu *ima* mnogo više priče nego što to odgovara stvarnosti.

(11) Među njima *ima* mnogo umjetnika, intelektualaca, sportaša, liječnika.

(12) U Zagrebu *ima* toliko magle da bi je doista mogli izvoziti.

(13) U Savjetu SDP-a *ima* sve više javnih ličnosti.

(14) U Croatiji doista *ima* mnogo problema.

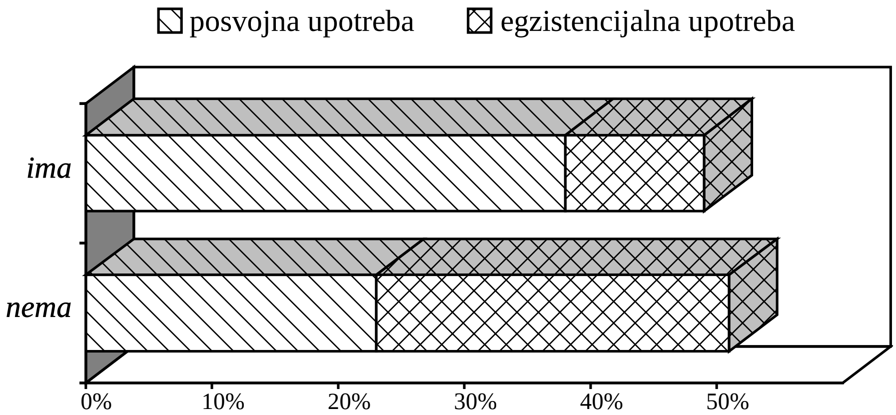
(15) Tada za mene *nema* ni subote ni nedjelje.

(16) U državnom budžetu *nema* mjesta za »poklone«.

Korpus pokazuje da se *habere* tri puta češće od *postoji* koristi uz imenice koje označavaju nešto materijalno. Uz imenice koje označavaju nešto živo pojavljuje se *habere* dvostruko češće od *postoji*. Trećina primjera s potvrdnim *habere* sadrži neki eksplicitan izraz količine, dok primjeri s potvrdnim *postoji* vrlo rijetko sadrže takve izraze. Kad se negira postojanje nečega, onda je i u primjerima s *habere* količina vrlo rijetko eksplicitno izražena.

Uzmu li se u obzir ne samo egzistencijalne nego i posvojne rečenice s *habere* u korpusu, onda se potvrdni oblik *ima* pojavljuje skoro podjednako često kao i negirani oblik *nema*. No kod potvrdnog oblika *ima* je prosječno svaka peta upotreba egzistencijalna, a kod negiranog oblika *nema* svaka druga (v. dijagram). To znači da se oko 3/4 egzistencijalne upotrebe glagola *habere* u korpusu ostvaruje u negiranom

obliku. Kod glagola *postoji/postoje* je obrnuto: 3/4 primjera pojavljuju se u potvrdnom obliku. Jednina *postoji* koristi se skoro dvostruko češće nego množina *postoje* (u pojedinim književnim djelima i desetak puta češće).

U bugarskom jeziku je *esse* kopula i pomoćni glagol, ali i *habere* u razgovornom jeziku razvija upotrebu kao pomoćni glagol (v. bilješku 101 na str. 144-145). Косеска-Тошева (1990: 196) navodi da se oba glagola koriste u egzistencijalnim rečenicama, npr. *На двора има някаква жена; На Някаква жена е на двора*. Korytkowska (1974: 204, 209) pak ističe da u bugarskom jeziku rečenice s *има* imaju drugačiju strukturu od rečenica sa *съм*: rečenice s *има* su bezlične rečenice, bez kongruencije predikata s NP. Osim toga, samo *има* dolazi i s određenim i s neodređenim imenicama (Ницолова 1990: 237-238). Ницолова (1990: 237-238) smatra glagol *има* znakom egzistencijalnosti jer se samo taj glagol upotrebljava za izricanje »čiste« egzistencije. Nasuprot njemu, glagol *съм* se može koristi jedino kada se egzistencija preplića s lokacijom. Još oštrije razdvaja *съм* od *има* Osadnik (1987: 133), koji kaže »*săm* nie wystąpi jako czasownik egzystencjalny w języku bułgarskim, i to zostało już dawno dowiedzione«.

U makedonskom jeziku je *esse* kopula i pomoćni glagol. *Habere* je također razvio upotrebu u funkciji pomoćnog glagola. Na pitanje koji od tih dvaju glagola ide u skupinu kopula, a koji u punoznačnu skupinu »verba existendi«, može se prema mišljenju Feleszka (1974: 136) lako odgovoriti jer su se te funkcije u makedonskom jeziku razdvojile na dva leksema, na *e* i *има*.

U slovenskom jeziku je *esse* kopula i pomoćni glagol, a *habere* nije. *Esse* (*biti*) se koristi u potvrdnim i u negiranim egzistencijalnim rečenicama u svim glagolskim vremenima. U potvrdnoj rečenici s brojivom imenicom koristi se lični oblik tog glagola s nominativom imenice: *Tam je neki otrok*. U potvrdnoj rečenici s nebrojivom imenicom koristi se bezlični oblik glagola s genitivom imenice: *Vse manj je glasbe*. U negiranoj rečenici također dolazi bezlični oblik glagola s genitivom imenice: *Tam ni nobenega spomenika; Na mizi ni sladkorja*. Kad se NP sastoji od neodređene zamjenice, ona u potvrdnoj rečenici stoji u nominativu: *Ali je kdo tam?; Nekdo je v sobi*, a u negiranoj rečenici u genitivu: *Nikogar ni v sobi*. Kad uz zamjenicu stoji pridjev, on je i u potvrdnoj rečenici u genitivu: *Je kaj novega?; Ali je kaj bolj nesmiselnega od tega opravila?*.

7.4. ODREĐENOST/NEODREĐENOST

Za imenicu u egzistencijalnim rečenicama raznih jezika tvrdi se da ima obilježje neodređenosti (Babby 1980b: 224; Mihailović 1985: 456; Lumsden 1988: 4; Lyons [8]1995: 398; Stojanović 1996: 207).[125] Ницолова (1990: 239-240) utvrđuje da je određenost/neodređenost u bugarskim egzistencijalnim rečenicama strukturno i semantički važna. Kako je u drugim slavenskim jezicima, može se vidjeti ako postoje neki formalni pokazatelji određenosti/neodređenosti. Takav pokazatelj je u poljskom jeziku redoslijed riječi, a Ницолова pretpostavlja da i u drugim slavenskim jezicima ima formalnih sredstava za izražavanje određenosti/neodređenosti u egzistencijalnim rečenicama.

O određenosti/neodređenosti imenice u makedonskom jeziku Feleszko (1974: 136) utvrđuje da se imenice koje imaju tročlanu paradigmu s obzirom na određenost/neodređenost, npr. *човек* (neobilježeno), *еден / некој човек* (neodređeno), *човекот* (određeno), mogu u egzistencijalnim rečenicama pojaviti samo u obliku prva dva člana te paradigme, tj. ili kao neobilježene poput *Таму има убави девојчиња* ili kao neo-

[125] Moguće su i iznimke. Tako za razgovorni hebrejski jezik Ziv (1982: 264-265) navodi primjer egzistencijalne rečenice u kojoj je NP određena i tematska. Kad se ta rečenica prevede na HS, u njoj NP ima ista svojstva (A: *Znaš li gdje mogu naći novu knjigu Chomskog?* B: *Paa, ima ta knjiga u Gradskoj knjižnici*).

određene poput *Таму има едно девојче што се плаши од грубоста на младите луѓе*.

Buchholz (1989: 331-332) primjećuje da NP u egzistencijalnoj rečenici s ***ima*** balkanskih slavenskih jezika ponekad može imati i određenu referenciju. Najčešće se takva NP sastoji od enklitičke lične zamjenice 3. lica.

7.4.1. REDOSLIJED RIJEČI I TEMA/REMA

Određenost/neodređenost se može izraziti pomoću redoslijeda riječi. Odnos između redoslijeda riječi, određenosti/neodređenosti i teme/reme opisuje se na sljedeći način: »the indefinite NP is rhematic (making up either the whole or part of the rheme) and hence it tends to occur sentence finally« (Ziv 1982: 263). Koliko je red riječi povezan s temom/remom i interpretiranjem rečenice kao egzistencijalne, pokazuje za ruski jezik Babby (1980a: 114-116; 1980b: 223-226). On utvrđuje da fiksni redoslijed V-NP [glagol - imenska sintagma] u ruskim potvrdnim egzistencijalnim rečenicama signalizira pripadnost i glagola i NP remi. Time je uloga redoslijeda riječi jako bitna u interpretiranju rečenice kao egzistencijalne jer se osnovna razlika između egzistencijalne i neegzistencijalne rečenice sastoji u tome da u egzistencijalnoj i NP i glagol pripadaju remi (usp. i Арутюнова 1976: 211, 228), dok u neegzistencijalnoj rečenici NP pripada temi, a glagol remi, što je u ruskom označeno također redoslijedom riječi, i to obrnutim: NP-V. Struktura teme/reme »plays a central role in the distinction between existential and declarative sentences« (Babby 1980b: 229). Kad rečenica sadrži lokacijsku priložnu oznaku, struktura teme bitna je i za razlikovanje egzistencijalnih od lokacijskih rečenica: u egzistencijalnim rečenicama raznih jezika na mjestu teme nalazi se priložna oznaka mjesta ili vremena, Lok-V-NP, a u lokacijskim rečenicama NP koja označava predmet o čijoj egzistenciji se radi, NP-V-Lok (Clark 1978: 92-96, 99; Ivić 1982: 7).[126]

Redoslijed u potvrdnim egzistencijalnim rečenicama raznih slavenskih jezika tipično je Lok/Temp-V-NP.[127] Od takvog redoslijeda ovisi

[126] Opisujući lokativ uz glagol *esse* u estonijskom jeziku Lehiste (1969: 328-329) zaključuje da je finalna, rematska pozicija lokativa nemarkirana. Inicijalna, tematska pozicija lokativa, naprotiv, upućuje na rematičnost nelokativne NP.

[127] I u raznim neslavenskim jezicima redoslijed je V-NP, npr. u engleskom (Givón 1976: 173), u hebrejskom (Ziv 1982: 263). Kuno (1971: 333) tvrdi da je u svim SVO

interpretacija teme/reme, a time i interpretacija rečenice, pogotovo u primjerima s *esse* (Běličová/Uhlířová 1996: 185). Tako u poljskom jeziku interpretacija potvrdne rečenice kao egzistencijalne ili neegzistencijalne ovisi isključivo o redoslijedu riječi i o rečeničnom naglasku, usp. egz. ***W lesie są wilki*** / neegz. ***Wilki są w lesie*** (Koseska-Toszewa 1981: 14; 1982: 49; Grzegorczykowa 1982: 23; Osadnik 1987: 132-133). Jednako je i u slovenskom jeziku: egz. ***Na mizi je sladkor*** / neegz. ***Sladkor je na mizi***. I za češki jezik tvrdi se da je osnovni redoslijed riječi u egzistencijalnoj rečenici V-NP, a u neegzistencijalnoj NP-V (Kořenský 1982: 33). Od tog redoslijeda riječi može se u komunikaciji odstupiti ovisno o kontekstu i kontrastiranju (ibid.). U slavenskim jezicima koji raspolažu mogućnošću odabira ***habere*** ili ***esse***, zatim mogućnošću upotrebe određenog člana, koriste se u potvrdnim rečenicama i ta sredstva. Tako se u bugarskom razlika između egzistencijalne/neegzistencijalne rečenice ostvaruje i pomoću opozicije između egzistencijalnog *има* i neegzistencijalnog *съм* i pomoću odsutnosti/prisutnosti određenog člana, usp. egz. *В долината има коне /* neegz. *Конете са в долината* (Osadnik 1987: 133). Jednako je i u makedonskom, usp. egz. *Во шумата има волк* / neegz. *Волкот е во шумата* (Feleszko 1974: 138).

U negiranim rečenicama je situacija drugačija utoliko što tada i poljski raspolaže mogućnošću odabira glagola ***habere*** ili ***esse*** i mogućnošću formalnog izražavanja određenosti/neodređenosti, i to upotrebom nominativa/genitiva, usp. polj. egz. ***W dolinie nie ma koni,*** bug. egz. *В долината няма коне* / polj. neegz. ***Konie nie są w dolinie,*** bug. neegz. *Конете не са в долината* (Koseska-Toszewa 1981: 14). Negirane rečenice u slovenskom jeziku razlikuju se od poljskih po tome što se ne koristi glagol ***habere***, usp. egz. ***V počitniški hiši ni študentov*** / neegz. ***Študentje niso v počitniški hiši.*** HS raspolaže svim navedenim sredstvima osim određenim članom, npr. egz. ***Na stolu ima šećera /*** neegz. ***Šećer je na stolu;*** egz. ***U dolini nema konja*** / neegz. ***Konji nisu u dolini***. Nemarkirani redoslijed u HS egzistencijalnim rečenicama također je Lok-V-NP, npr. ***Iza kuće ima garaža*** (Mihailović 1985: 462; Browne 1993: 344; Kordić 1997: 46; Popović 1997: 76-82).[128]

---

jezicima osnovni redoslijed u potvrdnim egzistencijalnim rečenicama Lok-V-NP. O tipologiji reda riječi općenito v. Sternemann/Gutschmidt (1989: 116-122).

[128] Dezső (1982: 354-355) pokazuje da je i u starijim razdobljima HS (12.-14. st.) egzistencijalni glagol po pravilu stajao ispred NP.

Povezanost redoslijeda riječi, određenosti/neodređenosti, teme/reme i stare/nove informacije u HS Mihailović (1985: 488) opisuje na sljedeći način: »As SC [Serbo-Croatian] has no explicit articles which mark a noun phrase as being definite or non-definite, an NP in initial position is usually interpreted as definite (introducing a known, thematic element), and an NP in final position as indefinite (introducing new information).« Iako je to osnovni princip, potrebno je istaknuti da se inicijalna pozicija ipak ne može potpuno poistovjetiti s određenošću, a finalna s neodređenošću jer »das Stellungsverhalten einer NP ist vielmehr durch die Thema-Rhema-Gliederung des Satzes vorgegeben [...], die sich ja nicht einfach mit der Verteilung von dKz [definite Kennzeichnung] und indKz deckt« (Weiss 1983: 232). Poznato je npr. da NP koja je morfološki ili leksički obilježena kao neodređena ne mora stajati na kraju rečenice (Chvany 1973: 74). Kao što se početno mjesto u rečenici ne može potpuno poistovjetiti s određenošću tako se ni određenost ne može potpuno izjednačiti s temom: određene NP su često tema, ali organiziranje teme/reme »must be independent of reference to ‘definite’ (identifiable) items« (ibid.). To može ponekad dovesti do odstupanja od tipičnog redoslijeda riječi. Primjeri pokazuju da redoslijed riječi unutar egzistencijalne rečenice u HS nije onako fiksan kako to za ruski jezik tvrdi Babby (1980a: 114-116; 1980b: 223-226).[129] U zagrebačkom 30-milijunskom korpusu ima i potvrdnih i negiranih egzistencijalnih rečenica s redoslijedom riječi koji odstupa od tipičnog. Iz primjera se vidi da je odstupanje najčešće uzrokovano željom da se posebno istakne postojanje/nepostojanje nečega, a to potvrđuje markiranost takvog redoslijeda riječi:

(17) [...] vrlo malo stripova. S druge strane, dobrih strip-crtača *ima* mnogo i nadam se da će se oduprijeti [...].

---

[129] Potrebno je napomenuti da Dong (1996: 213) razlikuje četiri tipa egzistencijalnih rečenica u ruskom i navodi da u jednom od njih, i to s eksplicitnim glagolom *быть*, redoslijed riječi nije fiksan. Kantorczyk (1993: 31, 52-53) tvrdi da se ruske rečenice *В городе был доктор* i *Доктор был в городе* bitno razlikuju jedna od druge po tome što je u prvoj rečenici redoslijed Lok-V-NP neutralan i NP ima neodređenu referenciju, dok je u drugoj rečenici obrnuti redoslijed neutralan, NP-V-Lok, a NP ima određenu referenciju. Autorica nadalje naglašava »für den neutralen EXS [Existenzsatz] - und nur für diesen - ist eine ‘fixierte Wortfolge’ typisch« jer postoje i »kommunikative Varianten«.

(18) Pa nemoguće je da nema novca! Novca *ima*, kako to tvrdi Škegro!

(19) [...] reći da je država pred ekonomskim kolapsom. Da problema *ima*, to je sigurno, kao i da situacija nije ružičasta.

(20) Ali smrt nije kraj jer smrti zapravo i *nema*.

(21) [...] trebate podići kredit. A kredita i zdravog novca *nema*.

(22) [...] cijene proizvoda neumjereno rastu, plaće stagniraju, posla *nema*.

(23) Takvog čovjeka sada u Croatiji *nema*.

U analiziranom zagrebačkom potkorpusu iz interneta, iz kojeg potječu i navedeni primjeri, odstupanje od tipičnog redoslijeda riječi pojavljuje se u oko 10% primjera.

7.4.2. GENITIV NASPRAM NOMINATIVA

Već spomenuta alternacija padeža nominativ/genitiv povezana je s određenošću imenice, i to tako da je samo nominativ u spoju s određenom referencijom imenice nemarkiran (Růžička 1982: 14). Razliku između nominativa i genitiva Holvoet (1991: 131-132) opisuje ovako: rečenica s nominativom sadrži izjavu o tome gdje se određeni već tematizirani predmet nalazi. Rečenica s genitivom je prvenstveno izjava o prisutnosti ili odsutnosti nekog predmeta na jednom određenom mjestu.

Ta opozicija između nominativa i genitiva izražena je u HS u potvrdnim i u negiranim rečenicama: ***Šećer je na stolu*** / ***Ima šećera na stolu; Šećer nije na stolu / Na stolu nema šećera***. Holvoet smatra da se ona u HS ne proteže na imenice za živo, a kao primjer navodi rečenicu s nominativom ***Jovan nije tu*** naspram poljske rečenice s genitivom ***Jana tu nie ma***.[130] No ovdje je potrebno napomenuti da su te rečenice

[130] Što se tiče genitiva negacije u poljskom i ruskom, Holvoet (1991:165-166) navodi da je on u poljskom postojan, dok u ruskom postoji tendencija za njegovim ograničavanjem na neodređene predmete. Budući da se upravo o neodređenim predmetima radi u negiranim egzistencijalnim rečenicama, ne iznenađuje da se genitiv u ruskom koristi u takvim rečenicama: »Aber auch im Subjekt steht der Genitiv statt des Nominativs bei negiertem Existenzprädikat: *никого там не было, здесь стола нет, этого не существует*.« (Panzer 1991: 31).

negirane, a upravo za njih ne bi vrijedila njegova tvrdnja jer je u HS negiranim rečenicama jednako moguć i genitiv imenica za živo, npr. *Nema tu Jovana.* U HS se, naime, koriste negirane rečenice s glagolom *ima* i genitivom imenice s određenom referencijom. Imenica u takvim rečenicama može biti i vlastito ime: *Mogli bismo već početi, ali nema Marije.* Potvrdne rečenice ne mogu imati takvu strukturu: **Mogli bismo početi, ima Marije.* Nominativ nije moguć ni u potvrdnoj ni u negiranoj rečenici s glagolom *ima*: **ima Marija, *nema Marija*. U perfektu se koristi bezlični oblik glagola *biti* i genitiv: *Mogli smo početi, ali nije bilo Marije.*[131]

Navedeni primjeri s genitivom vlastite imenice imaju zanimljiva svojstva. Kao prvo, imenica je u njima određena, što nije tipično za egzistencijalne rečenice. S druge strane, bezlična rečenična konstrukcija s genitivom jest tipična za egzistencijalne rečenice u HS. Osim toga, te rečenice imaju egzistencijalno značenje, i to a-tipa *Nema više naše Marije*, ili b-tipa *U sobi nije bilo Marije*. Stoga se mogu smatrati egzistencijalnim rečenicama. U vezi s ovim zaključkom može se napomenuti da Růžička (1982: 13-18) opisuje iste genitivne konstrukcije u ruskom jeziku i dolazi do drugačijeg zaključka. Pritom nam je polazište isto: i Růžička smatra da su nominativ i genitiv povezani s određenošću/neodređenošću i da je neodređena referencija povezana s egzistencijalnom interpretacijom, a određena s neegzistencijalnom. Tako nominativ u rečenici poput *Дети не были в цирке* po pravilu izražava određenost i zato isključuje egzistencijalnu interpretaciju. Genitiv u rečenici poput *Детей не было в цирке* po pravilu dopušta egzistencijalnu interpretaciju jer se može raditi o neodređenoj djeci. No rečenica *Брата не было дома*, iako je s genitivom, ne može po mišljenju Růžičke biti egzistencijalna jer imenica nedvosmisleno ima određenu referenciju, a takvu referenciju autor smatra nespojivom s egzistencijalnom interpretacijom.[132] Međutim, za HS se mora priznati postojanje iznimaka od tog pravila, i to ne samo kod vlastitih imena, nego i kod ličnih zamjenica. Mrázek (1990: 56) s pravom primjećuje da

---

[131] O negiranom perfektu *nije bilo* Mihailović (1985: 480) primjećuje kao zanimljivost da uz njega dolaze i vlastita imena u genitivu, ali ne spominje da je jednako i uz negirani prezent *nema*.

[132] Citirani primjer je po mišljenju Růžičke markiran jer je egzistencijalna interpretacija blokirana određenošću referencije. Autorova teza glasi: sintaktička struktura kojoj je svojstveno određeno značenje zavisno o semantičkim uvjetima postaje markiranom ako se javi pri neispunjenju tih uvjeta.

je genitivna konstrukcija toliko ušla u HS sistem da su posve normalni primjeri poput *Dok me bude*, gdje se neosporno radi o egzistencijalnom značenju i o bezličnoj genitivnoj konstrukciji iako lična zamjenica nedvosmisleno ima određenu referenciju.

O upravo opisanim negiranim rečenicama s genitivom određene imenice Арутюнова (1976: 214-215) smatra da u ruskom jeziku predstavljaju jednu točku preklapanja egzistencijalnih i lokacijskih rečenica. Razlog zašto se uopće koriste rečenice s genitivom autorica vidi u tome što one isključuju neophodnost navođenja potvrdnog nastavka. Naime, negiranu rečenicu s genitivom nije moguće proširiti potvrdnim nastavkom, npr. *Oca nema kod kuće *(nego ...)*. Budući da se u negiranim rečenicama s nominativom očekuje potvrdni nastavak poput *Otac nije tu (nego ...)*, koristi se često genitiv kada se želi izbjeći navođenje potvrdnog nastavka.

7.5. PRAVILA O UPOTREBI PADEŽA

Padežu imenske sintagme koja označava predmet o čijoj egzistenciji se radi posvećena je velika pažnja u radovima o ruskim ili poljskim egzistencijalnim rečenicama (npr. Chvany 1973; Klebanowska 1974; Babby 1980a; Babby 1980b; Osadnik 1987). U tim radovima opisivane su negirane rečenice jer one i u ruskom i u poljskom jeziku pokazuju određene posebnosti naspram potvrdnih rečenica. Posebnosti negiranih egzistencijalnih rečenica Мразек (1990: 62-63) ovako sistematizira: *esse* se zamjenjuje u prezentu pomoću *habere* u poljskom, bjeloruskom i ukrajinskom, pri čemu subjekt dobiva genitivni oblik; nominativ subjekta prelazi u nizu slučajeva u genitiv i u slovenskom, ruskom i slovačkom jeziku.

Pitanje padeža uz potvrdni oblik *ima* važno je samo za opis egzistencijalnih rečenica u HS jer je upotreba glagola *ima* ograničena na potvrdne rečenice bugarskog, makedonskog i HS jezika, a bugarski i makedonski su izgubili padežne oblike (samo neke zamjenice još uvijek imaju jedan dio padežnih oblika). Padeži u kojima se pojavljuje NP egzistencijalne rečenice s *ima* u HS su genitiv i nominativ.[133] Rečenice s

[133] Buchholz (1989: 332) navodi akuzativ kao padež NP u egzistencijalnim rečenicama s bezlično upotrebljenim glagolom *habere* u balkanskim jezicima i kaže »daß unter bestimmten Bedingungen (u.a. bei Anwesenheit der Satznegation oder Ausdruck von Partitivität) statt des Akkusativs der Genitiv erscheint, besonders im Serbokroati-

NP u genitivu ubrajaju se u bezlične konstrukcije, a rečenice s NP u nominativu u lične konstrukcije.[134] Arsenijević (1993: 67) navodi da su rečenice s genitivom češće od onih s nominativom, što znači da bezlična upotreba prevladava. Dominacija genitiva je znatna: u zagrebačkom 30-milijunskom korpusu koji sam analizirala genitiv se koristi u 91% egzistencijalnih rečenica s *ima* i 97% egzistencijalnih rečenica s *nema*.

Pravila koja određuju upotrebu padeža zasnivaju se na kriterijima brojivosti/nebrojivosti i jednine/množine: Prema Ivić (1981: 23) i Mihailović (1985: 464-465) koristi se *ima* + nominativ jednine kad je imenica u jednini i označava brojivu pojavu, a u svim drugim slučajevima koristi se *ima* + genitiv jednine/množine. Kad je imenica u jednini i označava nebrojivu pojavu, onda se prema Mihailović može upotrijebiti i nominativ, s tim da dolazi do male razlike u značenju jer genitiv naglašava partitivnost. Neki autori koriste i treći kriterij: potvrdnost/negiranost. Kašić (1973: 134) smatra da je negiranost hijerarhijski viši kriterij od brojivosti/nebrojivosti jer zahtijeva genitiv i kod imenica koje označavaju brojive predmete, npr. *Nema kape*. Corin (1997: 46-48) sastavlja shemu prema kojoj se koristi nominativ kad je imenica u jednini, brojiva i u potvrdnoj rečenici, a genitiv jednine/množine kad je imenica u množini ili nebrojiva ili kad je rečenica negirana.

Navedena pravila pokrivaju velik dio primjera, ali ne i sve. Ovdje ću ukazati na neke iznimke kako bih pokazala koliko je složen međuodnos različitih činilaca koji diktiraju ili omogućuju upotrebu genitiva/nominativa uz glagol *ima/nema*.

---

schen«. No, za taj jezik bi bilo preciznije reći da se akuzativ uopće ne koristi kao padež NP u bezličnim egzistencijalnim rečenicama. On se pojavljuje samo kad je glagol *imati* upotrijebljen u ličnom obliku, i to u posebnom tipu egzistencijalnih rečenica poput *Tamo imaš / imate telefonsku govornicu*. O akuzativu Kašić (1973: 134) čak kaže »ukoliko je glagol *imati* upotrebljen sa značenjem ‘postojati, egzistirati, biti’, isključena je mogućnost njegovog kombinovanja sa objektom u akuzativu«. Iz te tvrdnje potrebno je, međutim, izuzeti upravo spomenuti posebni tip egzistencijalnih rečenica.

134 Što se tiče sintaktičke funkcije genitiva, razlikuju se shvaćanja o tome je li on subjekt ili objekt egzistencijalne rečenice. Arsenijević (1993: 68) smatra da je genitiv objekt, a Feleszko (1970: 72, 74-75) ističe da je sintaktička funkcija genitiva u takvim konstrukcijama »w znacznej mierze niejasna i próby definiowania jej prowadziły do wielu, częstokroć sprzecznych ze sobą poglądów«. Feleszko smatra najprihvatljivijim termin *quasi-subiectum*, a semantičku ulogu genitiva opisuje kao »pacjens sensu largo«.

Iznimku od pravila da s *ima* dolazi genitiv kad je imenica u jednini i nebrojiva predstavljaju primjeri tipa *U »Superu« ima dobar izbor haljina*, gdje imenica označava nebrojivu pojavu, a ipak stoji u nominativu. Zanimljivo je da upotreba genitiva čak nije ni moguća: **U »Superu« ima dobrog izbora haljina*. Nebrojivost imenice potvrđuje se i nemogućnošću upotrebe genitiva množine: **U »Superu« ima dobrih izbora haljina*. Jednaka svojstva s jednakim odstupanjem od pravila pokazuje i rečenica *U »Lovcu« ima dobra ponuda jela i pića.* Takvi primjeri odstupaju i od gore navedenog pravila Lj. Mihailović da nebrojiva imenica u jednini može biti i u genitivu i u nominativu.

Postoje iznimke i od pravila da u negiranoj rečenici dolazi genitiv. U primjerima gore navedenog tipa je nominativ neutralniji od genitiva kad su negirani, npr. *U »Superu« nema dobar izbor haljina*. U rečenicama koje sadrže odričnu riječ *nijedan, nikakav* ili *ni* moguć je osim genitiva i nominativ, npr. *Tamo nema nijedan/nikakav spomenik*.[135] Prisutnost riječi *nijedan* ili *nikakav* omogućuje upotrebu nominativa čak i u rečenicama u kojima se izriče nepostojanje nečega, npr. *Nema više nijedna kuća za izbjeglice* / *Nema više nijedne kuće za izbjeglice* (takve rečenice u nekim slavenskim jezicima zahtijevaju genitiv, npr. u poljskom, v. Klebanowska 1974: 157)[136].

Općenito prisutnost nekog atributa uz imenicu omogućuje u HS upotrebu nominativa i čak ponekad čini nominativ prihvatljivijim od genitiva, npr. *Zar nema neki majstor koji bi to bolje napravio?*. Kod imenica kod kojih je moguće bilo brojivo bilo nebrojivo tumačenje može se vidjeti kako prisutnost atributa doprinosi upotrebi nominativa umjesto genitiva i u potvrdnoj i u negiranoj rečenici:

(24) Između njih *ima velika razlika*. (Između njih *ima razlike*.)

(25) Između njih *nema neka razlika*. (Između njih *nema razlike*.)

Kad se ono što više ne postoji izražava ličnom zamjenicom, ta zamjenica stoji u genitivu: *Nema ga više*. No ako se doda priložna oznaka, npr. *Nema ga više među živima*, moguće je upotrijebiti glagol *biti* i

---

135 Zanimljivo je da se kao jedan od preduvjeta za mogućnost upotrebe slavenskog (tj. negiranog) genitiva u HS navodi upravo prisutnost riječi *nijedan, nikakav* ili *ni* (usp. Browne 1993: 362).

136 U slovenskom jeziku se također koristi genitiv, npr. *Nobene hiše za begunce ni več*. No postoji razlika između slovenskog i poljskog jezika u upotrebi glagola: u poljskom je kao i u HS obavezan *habere*, a slovenski informanti ga nisu koristili.

nominativ, npr. *On nije više među živima*. Uz *ima/nema* lične zamjenice se koriste uvijek u genitivu, što oslikavaju sljedeći primjeri iz zagrebačkog 30-milijunskog korpusa:

(26) Što je to zapravo hrvatska oporba? *Ima* li *je*?

(27) Ne činite od mene žrtvu, jer *ih* oko nas *ima* previše.

(28) »[...] pokaži mi glumca bogatoga.« Sin kaže: »*Nema ih* ovdje u okolici, *ima ih* puno u Americi!«

(29) [...] kako se moglo dogoditi da vlade lijevog centra, sad kad *ih ima* toliko, okrenu leđa politici.

(30) Trče za poslom tamo gdje *ga* i kada *ga ima*.

Imeničke zamjenice *tko, što, netko, nešto, nitko, ništa, itko, išta* u HS pojavljuju se i u genitivu i u nominativu uz glagol *ima/nema*.[137] Objašnjenje za genitiv tih zamjenica u potvrdnim rečenicama Corin (1997: 55-56) nalazi u činjenici da su imeničke zamjenice nebrojive. Ali i sam navodi primjere u kojima je nominativ tih zamjenica jednako prihvatljiv kao i genitiv, i zaključuje da to zasad nije moguće objasniti.[138] Što se tiče učestalosti upotrebe genitiva odnosno nominativa, u korpusu koji sam analizirala neodređene zamjenice pojavljuju se češće u nominativu:

(31) *Ima* li *što* strašnije od hollywoodskih serijala u kojima [...].

(32) Vjerujem da u svakom zlu *ima nešto* dobro, a u svakom dobru *nešto* zlo.

---

[137] Buchholz (1989: 332) primjećuje da se neodređene zamjenice u balkanskim slavenskim jezicima pojavljuju i u nominativu.

[138] O genitivu i nominativu takvih zamjenica u poljskom jeziku Klebanowska (1974: 156, 159) zaključuje da genitiv, za razliku od nominativa, implicira prebivanje promatrača na mjestu o kojem je riječ. Kad se primjeri koje Klebanowska koristi kao dokaz takve razlike u poljskom prevedu na HS, npr. *Wybili okno, ale w środku nikogo nie było / Wybili okno, ale w środku nikt nie był; Izbili prozor, ali unutra nikoga nije bilo / Izbili prozor, ali unutra nitko nije bio*, jedino što se vidi jest dvoznačnost primjera s nominativom u HS, uzrokovana sintaktičkom strukturom: primjer s nominativom može značiti i da nitko od onih koji su razbili prozor nije ušao u prostoriju. Dok u primjeru s genitivom ne postoji koreferencija između zamjenice *nikoga* i subjekta rečenice *izbili prozor*, u primjeru s nominativom može ta koreferencija postojati.

(33) *Ima* tu *štošta*.

(34) Da u tome *ima nešto*, potvrđuje i to što se među [...].

(35) Zar *ima išta* ljepše na svijetu nego ljubav nas dvoje.

Primjeri s genitivom su rijetki:

(36) Tako *nečega nema* na prostorima s hrvatskom većinom.

Za razliku od neodređenih zamjenica, negirane zamjenice pojavljuju se češće u genitivu:

(37) Međutim, u njemu *nema ničega* na čemu je inzistirala hrvatska strana.

(38) U HDZ-u *nema nikoga* tko bi mu mogao poremetiti planove.

(39) Stižu računi koje ne možete platiti, a više *nema nikoga* da vam posudi novac.

(40) U cijelom svemiru *nema ničeg* jačeg od zvuka.

(41) Više *nema nikoga* drugoga kome bi se mogli podnositi računi.

Kod negiranih zamjenica su primjeri s nominativom rijetki:

(42) Utoliko u ovoj prozi *nema ništa* od onoga tehničkog aspekta [...].

(43) [...] od partnerskog sudjelovanja u upravljanju tom kućom i Hrvata - *nema ništa*.

O primjerima (42) i (43) potrebno je napomenuti da se radi o ustaljenom nominativnom izrazu *nema ništa* koji se koristi u spoju s prijedložnim genitivom *od toga*. Na osnovi učestalosti upotrebe genitiva/nominativa neodređenih i negiranih zamjenica u korpusu može se zaključiti da je potvrdnost sklonija upotrebi nominativa, a negiranost upotrebi genitiva.

7.6. Zaključak

Glagoli *imati* i *biti* u HS, koji predstavljaju ekvivalente latinskih *habere* i *esse*, imaju vrlo raslojenu upotrebu. U jednoj od upotreba, i to u

lokacijsko-egzistencijalnim rečenicama, koriste se komplementarno. Navedeni tip rečenica razlikuje se od drugih tipova rečenica po tome što: 1) sadrži glagolski predikat koji ima primarno egzistencijalno značenje, 2) imenica koja označava predmet o čijoj egzistenciji se radi je neodređena, 3) redoslijed riječi je takav da imenica stoji u rematskoj poziciji, 4) imenica u daleko najvećem broju primjera stoji u genitivu, 5) rečenica sadrži eksplicitnu ili implicitnu egzistencijalnu kvantifikaciju i 6) eksplicitnu ili implicitnu lokaciju. Dio nabrojanih kriterija stoji međusobno u hijerarhijskom odnosu: tako redoslijed riječi, rematska pozicija, egzistencijalna kvantifikacija i genitiv služe za izražavanje neodređenosti imenice. Zbog toga se neodređenost imenice u lokacijsko-egzistencijalnim rečenicama može smatrati temeljnim kriterijem za utvrđivanje egzistencijalnog značenja rečenice. Kod već određenih predmeta po pravilu ne može utvrđivanje njihove egzistencije biti u prvom planu jer je to utvrđivanje bilo preduvjet da bi uopće postali određenima.

Leksikografski i/ili gramatički opis egzistencijalnog *ima/nema* u HS trebao bi sadržavati barem dva osnovna podatka. Jedan podatak je da se bezlično *ima/nema* koristi samo u prezentu. U svim drugim glagolskim vremenima upotrebljava se bezlično 3. lice jednine (srednjeg roda ako se iskazuje i rod) glagola *biti*. Drugi podatak odnosi se na padež uz *ima/nema*. Nominativ se koristi kad je imenica u jednini, brojiva i u potvrdnoj rečenici. Genitiv se koristi kad je imenica u množini (tada se koristi genitiv množine) ili kad je nebrojiva ili kad stoji u negiranoj rečenici.

O egzistencijalnim rečenicama u južnoslavenskim jezicima može se ukratko reći sljedeće: Upotreba prezenta bezličnog *ima* najšira je u bugarskom i makedonskom (u usporedbi sa svim slavenskim jezicima), a najuža je u slovenskom, u kojem se ta konstrukcija ne koristi čak ni u negiranim rečenicama. Upotreba prezenta glagola *biti* jednako varira od jednog do drugog južnoslavenskog jezika, ali u obrnutom smjeru, s najširom primjenom u slovenskom jeziku. U jedinom južnoslavenskom jeziku u kojem je pitanje padeža NP uz *ima/nema* aktualno, u HS, upotrebu nominativa/genitiva diktira međuodnos različitih činilaca, koji se čak pokazuje složenijim nego npr. u poljskim negiranim egzistencijalnim rečenicama. U izražavanju određenosti/neodređenosti NP sudjeluju, osim uglavnom zajedničkih leksičkih sredstva, i druga sredstva: redoslijed riječi, nominativ/genitiv u HS i slovenskom, prisutnost/odsutnost određenog člana u bugarskom i makedonskom. Ta sredstva povezana su sa strukturom teme/reme u rečenici pa su zato, zajedno s opozicijom

glagola *esse/habere* u prezentu (ta opozicija ne stoji na raspolaganju u slovenskom jeziku), odgovorna za interpretiranje rečenice kao egzistencijalne ili neegzistencijalne.

Literatura

Arsenijević, N. (1993), O posesivnim i egzistencijalnim rečenicama sa glagolom *imati* i njihovim mađarskim ekvivalentima. u: *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 36/2, 61-69.

Арутюнова, Н. Д. (ur.) (1976), *Предложение и его смысл*. Москва.

Babby, L. H. (1980a), *Existential Sentences and Negation in Russian*. Ann Arbor.

Babby, L. H. (1980b), Word Order, Case, and Negation in Russian Existential Sentences. u: C. V. Chvany/R. D. Brecht (ur.), *Morphosyntax in Slavic*. Columbus, 221-234.

Benveniste, É. (1974), *Probleme der allgemeinen Sprachwissenschaft*. München.

Běličová, H./Uhlířová, L. (1996), *Slovanská věta*. Praha.

Birnbaum, H. (1978), To Be or Not to Have. u: H. Birnbaum i dr. (ur.), *Studia Linguistica Alexandro Vasilii filio Issatschenko a Collegis Amicisque Oblata*. Lisse, 27-33.

Birnbaum, H. (1982), The Slavonic Language Community as a Genetic and Typological Class. u: *Die Welt der Slaven* 27, 5-43.

Boadi, L. A. (1971), Existential Sentences in Akan. u: *Foundations of Language* 7, 19-29.

Browne, W. (1993), Serbo-Croat. u: B. Comrie/G. Corbett (ur.), *The Slavonic Languages*. London/New York, 306-387.

Buchholz, O. (1989), Zu Konstruktionen mit unpersönlich gebrauchtem 'haben' in den Balkansprachen. u: *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung* 42/3, 329-338.

Busch, U. (1960), *Die Seinsätze in der russischen Sprache*. Meisenheim am Glan.

Christie, J. J. (1970), Locative, Possessive and Existential in Swahili. u: *Foundations of Language* 6, 166-177.

Chvany, C. C. (1973), On the Role of Presuppositions in Russian Existential Sentences. u: C. Corum/T. C. Smith-Stark/A. Weiser (ur.), *Papers from*

the Ninth Regional Meeting Chicago Linguistic Society. Chicago, 68-77.

Clark, E. (1978), Locationals: Existential, Locative and Possessive Constructions. u: J. H. Greenberg (ur.), *Universals of Human Language*. *Syntax.* Stanford, 85-126.

Corin, A. R. (1997), O sintaksi egzistencijalnog *habere (ima)* u srpskom jeziku. u: *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 26, 45-60.

Czinglar, C. (1998), On Existentials and Locatives in German. u: *Wiener linguistische Gazette* 62-63, 1-27.

Décsy, G. (1988), *A Select Catalog of Language Universals*. Bloomington.

Dezső, L. (1982), *Typological Studies in Old Serbo-Croatian Syntax*. Budapest.

Dikken, M. (1997), Introduction: The Syntax of Possession and the Verb *Have*. u: *Lingua* 101, 129-150.

Dong, Z.-M. (1996), The Structure of Existential Sentences. u: *Linguistic Analysis* 26/3-4, 195-215.

Ďurovič, L'. (1980), Vzťah slovies *esse : habere* v slovanských jazykoch a otázka pasíva v slovenčine. u: *Македонски јазик* 31, 49-56.

Faber, P./Marial Usňn, R. (1997), The Paradigmatic and Syntagmatic Structure of the Semantic Field of Existence in the Elaboration of a Semantic Macronet. u: *Studies in Language* 21/1, 129-167.

Feleszko, K. (1970), *Składnia genetiwu i wyrażeń przyimkowych z genetiwem w języku serbsko-chorwackim*. Wrocław i dr.

Feleszko, K. (1974), Dystrybucja macedońskich czasowników *e* 'być' i *ima* 'mieć'. u: *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* 13, 125-139.

Feleszko, K. (1982), Sądy egzystencjalne a kategorie nominalne. u: *Studia gramatyczne* 5, 65-73.

Fisiak, J./Lipińska-Grzegorek, M./Zabrocki, T. (1978), *An Introductory English-Polish Contrastive Grammar*. Warszawa.

Freeze, R. (1992), Existentials and Other Locatives. u: *Language* 68/3, 553-595.

Givón, T. (1976), Topic, Pronoun, and Grammatical Agreement. u: C. Li (ur.), *Subject and Topic*. New York, 148-185.

Grickat, I. (1961), Razvoj značenja glagola *imati*. u: *Radovi* (Naučno društvo Bosne i Hercegovine) 18, 67-81.

Grzegorczykowa, R. (1982), Zdania egzystencjalne a tzw. kwantyfikator egzystencjalny. u: *Studia gramatyczne* 5, 23-31.

Hoekstra, T./Mulder, R. (1990), Unergatives as Copular Verbs; Locational and Existential Predication. u: *The Linguistic Review* 7, 1-79.

Holvoet, A. (1991), *Transitivity and Clause Structure in Polish: A Study in Case Marking*. Warszawa.

Isačenko, A. V. (1974), On ‘Have’ and ‘Be’ Languages. u: M. S. Flier (ur.), *Slavic Forum*. The Hague/Paris, 43-77.

Иванов, В. (Hg.) (1989), *Категория посессивности в славянских языках*. Москва.

Ivanova, K. (1982), Bălgarskite glagolni leksemi s ekzistencialna semantika i tjachnoto otnošenie kăm gramatikata. u: *Studia gramatyczne* 5, 73-79.

Ivić, M. (1981), Srpskohrvatski glagolski oblici za iskazivanje pojava koje postoje u sadašnjosti. u: *Južnoslovenski filolog* 37, 13-24.

Ivić, M. (1982), O slovenskim egzistencijalno-lokacionim rečenicama. u: *Studia gramatyczne* 5, 7-10.

Ivić, M. ([2]1995), *Lingvistički ogledi*. Beograd.

Jenkins, L. (1975), *The English Existential*. Tübingen.

Kantorczyk, U. (1993), *Der Satztyp* V gorode (est’) universitet / U Igorja (est’) mašina *in der russischen Sprache der Gegenwart*. München.

Kašić, J. (1973), Jedan slučaj uticaja sintaktičko-semantičkih faktora na izbor forme objekta. u: *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 16/2, 133-138.

Klebanowska, B. (1974), Nie ma, nie było, nie będzie. u: *Prace filologiczne* 25, 155-160.

Kordić, S. (1995), *Relativna rečenica*. Zagreb.

Kordić, S. (1996), Slijedi li nakon lične zamjenice uvijek nerestriktivna odredba?. u: *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* 33, 121-129.

Kordić, S. (1997), *Serbo-Croatian*. München/Newcastle.

Kordić, S. (1998), Existenzsätze in den südslavischen Sprachen. u: H. Rothe/H. Schaller (ur.), *Beiträge zum XII. Internationalen Slavistenkongreß Krakau 1998. Marburger Abhandlungen zur Geschichte und Kultur Osteuropas* 38. München, 31-49.

Kordić, S. (1999), Gramatički opis koncipiran prema funkcionalno-semantičkim kategorijama. u: M. Ivić i dr. (ur.), *Aktuelni problemi gramatike srpskog jezika*. Subotica, 43-48.

Kořenský, J. (1982), Poznámky k sémantickým problémům vět o existenci. u: *Studia gramatyczne* 5, 31-39.

Korytkowska, M. (1974), Predykat *ima* wobec *săm* we współczesnym języku bułgarskim. u: *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* 14, 203-211.

Koseska-Toszewa, V. (1981), Predykacja imienna w języku bułgarskim w zestawieniu z polskim. u: K. Feleszko/V. Koseska-Toszewa/I. Sawicka (ur.),

Zagadnienia predykacji imiennej w językach południowosłowiańskich. Wrocław i dr., 7-35.

Koseska-Toszewa, V. (1982), Czy istnieje zdanie egzystencjalne w języku naturalnym?. u: *Studia gramatyczne* 5, 47-53.

Косеска-Тошева, В. (1990), О значении предикации болгарского *има*. u: *Съпоставително езикознание* 15/4-5, 195-198.

Костов, К. (1992), За наченките на един балканизъм: Неофит Рилски и неговата стилистичка оценка на екзистенциалните глаголи *есть* и *има* в Болгарска граматика. u: *Български език* 4, 316-321.

Kuno, S. (1971), The Position of Locatives in Existential Sentences. u: *Linguistic Inquiry* 2/3, 333-378.

Lehiste, I. (1969), *Being* and *Having* in Estonian. u: *Foundations of Language* 5, 324-341.

Lumsden, M. (1988), *Existential Sentences. Their Structure and Meaning*. London/New York/Sydney.

Lyons, J. (1967), A Note on Possessive, Existential and Locative Sentences. u: *Foundations of Language* 3, 390-396.

Lyons, J. (^{8}1995), *Einführung in die moderne Linguistik*. München.

McNally, L. (1998), Existential Sentences Without Existential Quantification. u: *Linguistic and Philosophy* 21/4, 353-392.

Michałk, F. (1982), Eksistencialne sady v serbšćinje. u: *Studia gramatyczne* 5, 53-63.

Mihailović, Lj. (1985), Existential Sentences in English and Serbo-Croatian. u: R. Filipović (ur.), *Chapters in Serbo-Croatian - English Contrastive Grammar*. Zagreb, 453-492.

Moguš, M. (ur.) (1999), *Hrvatski čestotni rječnik*. Zagreb.

Mrázek, R. (1973), Funkční distribuce *habere* a *esse* v slovanské větě. u: *Československé přednášky pro VII. mezinárodní sjezd slavistů ve Varšavě*. Praha, 175-182.

Мразек, Р. (1990), *Сравнительный синтаксис славянских литературных языков*. Брно.

Nicolova, R. (1982), Njakoi văprosi na kvantifikacijata v egzistencialnite izrečenija. u: *Studia gramatyczne* 5, 39-47.

Ницолова, Р. (1990), Екзистенциалните изречения с глаголите *esse* и *habere* в българския език в съпоставка с другите славянски езици. u: *Съпоставително езикознание* 15/4-5, 236-242.

Osadnik, W. (1987), Kilka uwag o kwantyfikacyjnym modelu opisu kategorii określoności/nieokreśloności oraz o zdaniach egzystencjalnych w

języku polskim i bułgarskim. u: V. Koseska-Toszewa/J. Mindak (ur.), *Studia gramatyczne bułgarsko-polskie II. Określoność/nieokreśloność*. Wrocław i dr., 127-134.

Panzer, B. (1991), *Die slavischen Sprachen in Gegenwart und Geschichte*. Frankfurt am Mein i dr.

Popović, Lj. (1997), *Red reči u rečenici*. Beograd.

Raguž, D. (1997), *Praktična hrvatska gramatika*. Zagreb.

Ritter, E./Rosen, S. T. (1997), The Function of *Have*. u: *Lingua* 101, 295-321.

Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika JAZU (1887-1891). *III*. u: P. Budmani (ur.), Zagreb.

Růžička, R. (1982), Markirovannost' primenitelno k parnosti otricatelnych predloženij v sovremennom russkom jazyke. u: *Studia gramatyczne* 5, 11-23.

Селиверстова, О. Н. (1977), Семантический анализ екзистенциальных и посессивных конструкций в английском языке. u: В. Н. Ярцева (ur.), *Категории бытия и обладания в языке*. Москва, 5-67.

Селиверстова, О. Н. (1982), *Екзистенциальность и посессивность в языке и речи*. Москва.

Соболев, А. Н. (1997), Заметки о парадигмах бытийных конструкций с предикатами esse и habere в балканославянском. u: *Вестник СПбГУ* 2/3, 42-52.

Sternemann, R./Gutschmidt, K. (1989), *Einführung in die vergleichende Sprachwissenschaft*. Berlin.

Stojanović, S. (1996), *Binarne relacije posesije u engleskom i srpskohrvatskom jeziku*. Beograd.

Tošović, B. (2001), *Korelaciona sintaksa*. Graz.

Велковска, С. (1998), *Сум* и *има*-конструкциите во рамките на балканскиот јазичен сојуз. u: *Македонски јазик* 42-44, 265-299.

Voeikova, M. D. (2000), *Russian Existential Sentences: A Functional Approach*. München.

Weiss, D. (1983), Indefinite, definite und generische Referenz in artikellosen slavischen Sprachen. u: H. R. Mehlig (ur.), *Slavistische Linguistik 1982*, München, 229-261.

Ziv, Y. (1982), On So-called 'Existentials': A Typological Problem. u: *Lingua* 56, 261-281.

8. *UPOTREBA GLAGOLA* TREBATI

8.1. UVOD

Glagol *trebati* ima u HS nekoliko značenja i nekoliko upotreba. To je povezano s njegovom pripadnošću dvjema skupinama glagola: skupini punoznačnih i skupini modalnih glagola. Pogotovo iz pripadnosti modalnim glagolima proizlaze neka svojstva koja su otežala njegov leksikografski i gramatički opis (kako će se vidjeti dalje u tekstu) jer »bei den Modalauxiliaren handelt es sich um eine Klasse von Ausdrücken, die sich im Grenzbereich zwischen Lexikon und grammatischer Kategorie bewegen, also zwischen lexikalischem und grammatischem Status oszillieren« (Hansen 1998a: 119). Osim toga, upravo oni modalni glagoli koji izražavaju nužnost, a među njih spada i *trebati*, razvili su se relativno kasno u slavenskim jezicima i bitno su nestabilniji od modalnih glagola koji izražavaju sposobnost ili volju (više o tome v. u Hansen 1998b: 268-270).

Ne samo jezični osjećaj izvornog govornika nego i analiza korpusa pokazuje da se glagol *trebati* veoma često koristi. Tako se npr. u korpusu razgovornog jezika (Savić/Polovina 1989) pojavljuje na stotinjak stranica teksta pedeset puta. U jednomilijunskom korpusu pisanog jezika (Moguš 1999: 14) je *trebati* nakon *biti* (*biti* je ujedno i najučestalija riječ u jeziku) najučestaliji glagol u novinskom stilu. Njegovu učestalost i raslojenost upotrebe potvrđuje i činjenica da se on pojavljuje u sastavu frazeoloških izraza poput *zlu ne trebalo; malo je trebalo; tako ti i treba; još bi nam samo to trebalo; kako treba; ne treba trošiti riječi; to ti nije trebalo*. Zbog njegove učestalosti i zbog značenja koja se izriču tim glagolom on se redovito opisuje već u prvim lekcijama nekog udžbenika za strance. Stoga iznenađuje kad se pogleda kako je u jednojezičnim rječnicima taj glagol opisan. Osim što mu je tamo dato premalo prostora, nisu ni njegove osnovne upotrebe dobro opisane, kako na planu značenja tako i na gramatičkom planu. Budući da rječnici polaze od postojećih gramatika, u narednom potpoglavlju će prvo biti sistematizirano što se o glagolu *trebati* može naći u gramatikama, rječnicima i nekim drugim radovima, a zatim će biti predložen jedan model za leksikografski opis tog glagola.

8.2. POSTOJEĆI OPIS GLAGOLA *TREBATI*

Stevanović ([5]1991: 36-37, 94, 603-604; [6]1991: 347-348) o glagolu ***trebati*** govori u poglavlju o nepravilnim glagolima, gdje za taj glagol kaže da »samo u jednom svome značenju, tj. kad znači 'biti potreban' ima oblike za sva tri lica i jednine i množine«, što oslikava primjerom *Ti im više ne trebaš*. S druge strane, nastavlja Stevanović, »kad je ***trebati*** glagol nepotpunog značenja, onda se on upotrebljava bezlično, samo u obliku 3. lica jednine«, npr. *Ti treba da dođeš*. O bezlično[139] upotrebljenom glagolu ***trebati*** Stevanović govori i u poglavlju o složenom glagolskom predikatu, sastavljenom od glagola nepotpunog značenja, kakvi su modalni glagoli a među njima i ***trebati***, i od njihove dopune u obliku infinitiva ili prezenta s veznikom ***da***. O dopunama modalnog glagola ***trebati*** Stevanović kaže: kad je lice na koje se odnosi dopunski glagol određeno, mora se upotrijebiti ***da*** plus prezent (***Treba da pričekaju***), a samo ponekad se može upotrijebiti i infinitiv s dativom zamjenice (***Treba im pričekati***).[140] Kad lice na koje se odnosi dopunski glagol nije određeno, a taj glagol je povratni, onda se mora upotrijebiti infinitiv (***Treba se truditi***). Ako dopunski glagol nije povratni, može se birati između s jedne strane upotrebe ***da*** s prezentom i enklitikom ***se*** za označavanje neodređenosti (***Treba da se ide***) i s druge strane infinitiva bez enklitike ***se*** (***Treba ići***).[141] Za taj i ostale slučajeve kada se može birati Stevanović ističe da »nema razlike u smislu« između upotrebe infinitiva i ***da*** plus prezent.

Stevanović, nadalje, primjećuje da se ***trebati*** i kao bezličan upotrebljava u ličnom obliku, te da je to već obična i rasprostranjena pojava u govorenom jeziku »većine naših gradova podjednako u svim oblastima srpskohrvatskog jezika«. Usprkos tome, Stevanović staje na stranu onih normativnih stavova koji su za zadržavanje bezlične upotrebe glagola ***trebati*** uvijek kad je on modalan.

---

[139] Ovdje, kao i dalje u tekstu, koristim termine autora o kojem je riječ.

[140] Kao jedno od prototipskih obilježja modalnih glagola navodi se da oni »obligatorisch und ausschließlich den Infinitiv selegieren« (Hansen 1998a: 132). Međutim, glagol *trebati* očito odstupa od toga (osim toga, neki južnoslavenski jezici - makedonski i bugarski - uopće više nemaju infinitiv). U svom drugom radu Hansen (1998b: 255) konstatira da nijedno od formalnih prototipskih obilježja modalnih glagola ne vrijedi za sve slavenske jezike.

[141] Takve rečenice opisuje Ivić (1972: 129-130).

Jedan od zastupnika takvog stava je i Jonke (1964: 139-141), koji o glagolu *trebati* kaže da ima dvije sintaktičke upotrebe, ličnu i bezličnu, a prema njima i dva značenja: u ličnoj upotrebi znači ‘potrebovati’ (*Vama trebaju savjeti*), a u bezličnoj upotrebi znači »nešto više nego ‘valja’ i nešto manje nego ‘mora’«.[142] U bezličnoj upotrebi pojavljuje se samo u trećem licu jednine. S njim dolazi infinitiv ako je rečenica bezlična (*Treba se čuvati*), a ako se kaže koje lice treba nešto napraviti, onda s njim dolazi veznik *da* i lični oblik glagola (*Ja treba da pišem, Trebalo je da to vi uradite*).

Stanojčić/Popović ([3]1994: 247-250) ističu da se modalni glagol *trebati* razlikuje od drugih modalnih glagola po tome što je »*bezličan*, tj. uvek stoji u neutralnom (bezličnom) obliku«. Iz ovoga se vidi da Stanojčić/Popović zastupaju isti normativni stav kao i Stevanović, ali za razliku od njega, oni ne spominju da u praksi dolazi do odstupanja od tog pravila i da se koriste i lični oblici modalnog glagola *trebati*. Upotreba ličnih oblika može se, međutim, dokazati pomoću primjera iz gramatike *Ivan u pet sati mora biti ovde*. U tom primjeru se *mora* može zamijeniti glagolom *trebati*: *Ivan u pet sati treba biti ovde*. Ako se u tom primjeru i subjekt zamijeni subjektom u nekom drugom licu, vidi se da navedeni primjer sadrži lične oblike modalnih glagola *morati* i *trebati* jer oba glagola pokazuju izmijenjeno lice subjekta: *Mi moramo u pet sati biti ovdje, Mi trebamo u pet sati biti ovdje.* To vrijedi i za druge primjere iz gramatike, npr. *Posao mora biti završen* i *Posao se mora završiti*. U tim primjerima se također mogu koristiti lični oblici glagola *trebati*: *Posao treba biti završen*, *Poslovi trebaju biti završeni*, *Posao se treba završiti*, *Poslovi se trebaju završiti.* Zajedničko tim rečenicama u kojima je moguće upotrijebiti i lični oblik modalnog glagola *trebati* jest da imaju subjekt i da je dopuna modalnog glagola infinitiv, a ne *da* plus prezent. Međutim, u korpusu *Razgovorni srpskohrvatski jezik* ima primjera lične upotrebe i uz dopunu *da* plus prezent:

(1) I ti *si trebala da ideš*. (104)

(2) Ne znam šta *je* Vera *trebala* tebi *da pokaže*. (125)

(3) Oni *su trebali* sa nama *da dođu*. (154)

(4) Jedan *je trebao da dođe*. (154)

---

[142] O poljskom *trzeba* također je konstatirano da se od *musieć* razlikuje izražavanjem manjeg stupnja obaveznosti i nužnosti (v. Hansen 1998a: 145-146; 1998b: 263).

(5) Upitnik u kome *smo* baš to *trebali da uradimo.* (198)

Brojni primjeri lične upotrebe modalnog glagola *trebati* i uz dopunu u infinitivu i uz dopunu *da* plus prezent mogu se naći u građi prikupljenoj za *Rečnik* SANU, kako u svom radu pokazuje Tanasić (1995-96: 44-45). Ostojić (1997: 15-16) također utvrđuje da se modalno *trebati* u ličnoj upotrebi pojavljuje i s infinitivom i s *da* plus prezent iako to nije u skladu sa zahtjevima norme.

Mrazović/Vukadinović (1990: 143-149) o punoznačnom ili, kako ga još nazivaju, samostalnom glagolu *trebati* kažu da dolazi s dopunom u dativu (označava osobu) i s dopunom u akuzativu (označava stvari). Takva tvrdnja, međutim, nije točna jer kad *trebati* dolazi s dopunom u dativu, tada s njim nikada ne dolazi akuzativ, nego nominativ (ili ponekad partitivni genitiv), što se vidi čak i iz primjera u gramatici *Treba mi nova haljina*. Autorice tvrde da u takvoj upotrebi glagol ostaje bez ličnih nastavaka. Međutim, to nije istina: on uvijek dobiva lične nastavke, što se vidi ako u njihovom primjeru umjesto *nova haljina* stavimo *nove haljine, ti, vi, oni: Trebaju mi nove haljine, Trebaš mi ti, Trebate mi vi, Trebaju mi oni*.[143] Navedene pogrešne tvrdnje nastale su uslijed toga što su autorice izmiješale dvije sintaktičke konstrukcije glagola *trebati* u jednu: od *trebati* plus dativ i nominativ (*Treba mi nova haljina*) i *trebati* plus nominativ i akuzativ (*Trebam novu haljinu*) one su dobile *trebati* plus dativ i akuzativ. Činjenica je da u obje sintaktičke konstrukcije punoznačni glagol *trebati* pokazuje lice formalnog subjekta.

O modalnom glagolu *trebati* Mrazović/Vukadinović kažu da se koristi »većinom u neličnoj upotrebi, ali i u ličnoj«. Ta njihova napomena razlikuje se od napomene u gramatici Stanojčić/Popović. U ličnu upotrebu glagola *trebati* Mrazović/Vukadinović ubrajaju i primjere *Treba sutra da dođeš, Treba sutra da dođete*. No, pod znakom pitanja je da li se takvi primjeri mogu zvati ličnom upotrebom jer glagol *trebati* u njima uvijek pokazuje treće lice, bez obzira na to u kojem licu stoji subjekt. Uz dopunu *da* plus prezent autorice, nadalje, razlikuju još jednu ličnu upotrebu glagola *trebati*, npr. *Ona je trebala bolje da ga upozna*, i

---

[143] Jednaku grešku pravi i V. Grubišić u *Croatian Grammar*, Zagreb 1995, str. 135. O tome i o brojnim drugim pogreškama u Grubišićevoj gramatici vidi u kritici naslovljenoj "Diletantski napisana gramatika" (Kordić 1998: 253-258).

neličnu upotrebu, kada dopuna sadrži i enklitiku *se*, npr. *Treba da se nađe taj čovek*. Uz dopunu u obliku infinitiva također razlikuju ličnu upotrebu, *Ona ga je trebala bolje upoznati*, i neličnu upotrebu, *Treba naći tog čoveka.* Za razliku od svih drugih gramatika, Mrazović/Vukadinović izdvajaju i treći oblik dopune: kad modalni glagol *trebati* izražava pretpostavku govornika, dopuna je *da* plus perfekt, npr. *Treba da je već stigao, Treba da su već stigli*.[144] Ponovno se javlja gore već spomenuti problem kako nazvati ovu upotrebu: uz primjer *Treba sutra da dođeš* autorice su takav tip upotrebe nazvale ličnim, a ovdje su to izbjegle, ali su rekle da je to ista upotreba kao kod glagola *morati* sa značenjem pretpostavke, a tamo takvu upotrebu nazivaju neličnom. Drugi, još veći problem je ovdje tvrdnja autorica da je dopuna glagola *trebati* izražena pomoću *da* i perfekta. Naime, dopuna u obliku perfekta predstavljala bi iznimku kako kod glagola *trebati* tako i kod drugih modalnih glagola (jer dopuna je uvijek ili *da* plus prezent ili infinitiv,[145] čak i prema definiciji Mrazović/Vukadinović). Kad se pogledaju ti primjeri, *Mora da smo već stigli, Mora da se uspavao, Trebalo bi da je već stigao*, onda se vidi da se mogu tumačiti kao eliptične strukture u kojima je izostavljena dopuna u obliku infinitiva *biti: Mora biti... Trebalo bi biti...* To znači da se ni u ovakvim primjerima ne radi o odstupanju od uobičajenih dopuna modalnog glagola i da je *da* plus perfekt ustvari dopuna infinitiva *biti*. Ovo ujedno objašnjava i tvrdnju Mrazović/Vukadinović da u ovakvim slučajevima na mjestu *da* rečenice »ne postoji mogućnost upotrebe infinitiva«. Ta mogućnost ne postoji jer *da* rečenica nije direktna dopuna modalnog glagola, nego glagola *biti*. Vanjska posebnost ovakve konstrukcije mogla bi se objasniti razlikovanjem dvaju tipova modalnosti. Jedna modalnost je *objektivna ili neinferencijalna*, npr. *Morali ste to napisati* = 'bili ste prisiljeni to napisati'. Druga je *subjektivna ili inferencijalna* jer njome govornik daje svoju procjenu realnosti neke radnje, npr.

[144] Nekoliko rečenica takvog tipa navodi u svom radu Đukanović (1994: 122). Pritom ne objašnjava zašto *trebati* iz tih rečenica ubraja u grupu upravnih glagola »koji ne moraju imati dopunu u obliku infinitiva / *da* + prezent (npr. *Želeo sam novu knjigu*), ali kada je imaju, konstrukcija *da* + prezent jeste nemobilna«.

[145] Zašto uz te glagole dopuna ne može biti perfekt, nego samo prezent ili infinitiv, obrazlaže Ivić (1970: 48-49).

Morali ste to vi napisati = 'nije moguće da to niste vi napisali'.[146] U lingvističkoj literaturi diskutira se mnogo o pitanju da li je razlika između dvaju tipova modalnosti obilježena posebnim oblikom glagola ili na neki drugi način gramatikalizirana.[147] Primjeri s modalnim glagolima ***mora*** i ***treba*** uz koje stoji ***da*** plus perfekt (*Mora da ste to vi napisali, Treba da je već stigao*) pružaju na to pitanje potvrdan odgovor jer se takve rečenice mogu tumačiti samo kao inferencijalna upotreba modalnog glagola. Razlika postoji i kad je u inferencijalnoj upotrebi dopuna ***da*** plus prezent, kao u primjeru *Mora da piše novi roman* (= 'sigurna sam da piše novi roman'), jer nije moguće upotrijebiti perfektivni glagol, dok je u neinferencijalnoj upotrebi to moguće: *Mora da piše / da napiše (pisati/napisati) novi roman.*

Katičić ([2]1991: 68, 275, 468-470) govori o glagolu ***trebati*** zajedno s glagolom *valjati*, koje definira kao glagole »htijenja kojima se izriče neko ograničenje njegovu slobodnu ostvarivanju« (ova definicija je problematična jer sasvim je sigurno da se ne radi uvijek o »ograničenju ostvarivanja htijenja«). Autor, nadalje, kaže da se u tom značenju upotrebljavaju bezlično i da se uz njih ***da*** plus prezent može samo onda zamijeniti infinitivom kad je i dopunski glagol bezličan (*Treba putovati*). Ako je dopunski glagol ličan, i time njegov subjekt različit od subjekta glagola ***trebati***, onda se ***da*** plus prezent ne može preoblikovati u infinitiv (navodi primjer *Sad treba i đavo da zaroni*). Katičić navodi da se ipak i u takvim slučajevima glagol ***trebati*** »katkada« upotrebljava lično i da »U hrvatskom književnom jeziku takva lična uporaba glagola ***trebati*** koja je po značenju jednaka bezličnoj nije stilski neutralna nego je obilježena kao nemarno i komotno izražavanje. Stilski bi neutralno bilo (...) *treba da mi gledaju kroz prste.*« Tek što je za ličnu upotrebu rekao da se pojavljuje samo »katkada« i da »nije stilski neutralna«, već sljedećom svojom rečenicom dolazi u kontradikciju s prethodnom

---

[146] Više o ovim tipovima modalnosti v. u Helbig/Buscha ([16]1994: 131-137), Eisenberg ([3]1994: 101-107), Gerstenkorn (1976: 288-295). Öhlschläger (1989: 27-38) navodi osim već spomenutih termina i brojne druge termine koji se koriste za označavanje tih dvaju tipova modalnosti, kao npr. *root sense* vs. *epistemic sense*, *nichtpragmatisch* vs. *pragmatisch*, *handlungsorientiert* vs. *wahrscheinlichkeitsorientiert*, *subjektbezogen* vs. *sprecherbezogen*, *direkt* vs. *indirekt* itd.

[147] Za njemački jezik usp. Eisenberg ([3]1994: 102).

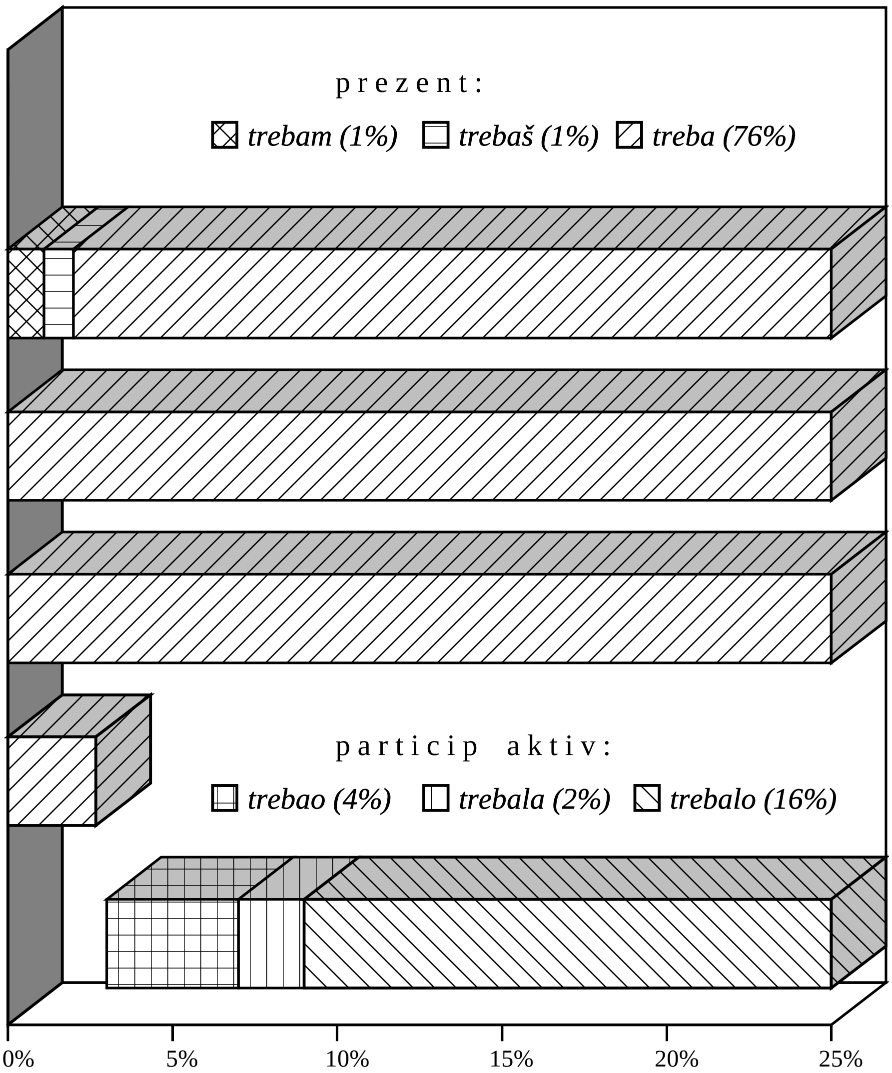
tvrdnjom: »U današnjem stilskom osjećaju ocrtava se razvoj u kojem lična poraba postaje neutralna, a bezlična se počinje osjećati kao birana.«

Brabec/Hraste/Živković ([6]1965: 257) tvrde da se koristi samo treće lice modalnog glagola *trebati* i da je njegova dopuna obično *da* plus prezent, npr. *Treba da ovo shvatiš ozbiljno*. Ako nije naznačen subjekt, onda uz *treba* obično stoji infinitiv, npr. *Treba raditi*.

U Raguževoj gramatici (1997: 377-378) piše da se *trebati* obično upotrebljava bezlično u spoju s drugim glagolima. Primjeri kojima se to oslikava sadrže *da* plus prezent. Autor navodi i da se *trebati* sve češće, pogotovo u govorenom jeziku, javlja i u ličnoj upotrebi, s infinitivom kao dopunom.

Pranjković (1979: 144-147; 1993: 35-39) se suprotstavlja jezičnosavjetničkim priručnicima koji ističu da se modalni glagol *trebati* mora upotrebljavati samo u bezličnom obliku. U vezi s terminom »bezlični oblik« smatra da je odgovarajući za sve primjere tipa *Treba čuvati zdravlje*, *Treba da se čuva zdravlje* i *Treba da čuvaš zdravlje*. Autor zastupa stav da nije opravdano normativno sprečavati širenjem lične upotrebe modalnog glagola *trebati*.

Kao što je iz navedenoga vidljivo, sporno je pitanje učestalosti ličnih i bezličnih oblika glagola *trebati*. Zbog toga može biti korisno pogledati stanje u jednomilijunskom korpusu (Moguš 1999) kako bi se dobio potpuniji uvid. U korpusu je zabilježeno 1,4 tisuće primjera s *trebati*. Sljedeći dijagram prikazuje oblike jednine prezenta i participa aktiva, koji ukupno čine 1,3 tisuće primjera s *trebati* (drugi oblici su zbog pojednostavljivanja ispušteni). Iz dijagrama se vidi da se tri četvrtine upotreba glagola *trebati* ostvaruje u obliku *treba*. Za tu neusporedivo veću učestalost oblika *treba* naspram drugih oblika u prezentu odgovorna je njegova bezlična upotreba (jer *treba* je jedini oblik u prezentu koji se može koristiti bezlično). I onaj oblik participa aktiva koji se može koristiti bezlično (a to je srednji rod *trebalo*) pojavljuje se mnogo češće nego drugi oblici participa aktiva. Iz toga proizlazi da se glagol *trebati* prvenstveno koristi bezlično.

Neke gramatike sadrže samo po jednu rečenicu o glagolu *trebati*. Kovačević i dr. (1991: 60) opisujući složeni glagolski predikat kažu da se u njegovom sastavu nalazi modalni ili fazni glagol i infinitiv ili *da* plus prezent punoznačnog glagola. Među modalnim glagolima navode i *trebati*.

Pranjković (1995: 9, 15) za infinitiv kaže da se koristi kao dopuna uz modalne glagole, a među njima navodi i ***trebati*** (*Trebalo je drukčije postupiti*).

Kunzmann-Müller (1994: 32, 211) u klasifikaciji glagola navodi među modalnim glagolima i ***trebati*** i »das Prädikativ ***treba***«. Pritom ostaje nejasno zašto bi oblik ***treba*** u suvremenom HS trebalo smatrati predikativom jer predikativi su, i prema definiciji Kunzmann-Müller, »valencijom uvjetovane dopune kopulativnih glagola« (u poglavlju o predikativima autorica ne spominje ***treba***). Iako je oblik ***treba*** u prošlosti bio imenica (v. Isačenko 1974: 75), danas on kao bezlični prezent (3. lica jednine) čini zajedno s bezličnim perfektom ***trebalo je*** (3. lica jednine srednjeg roda) i bezličnim futurom ***trebat će*** (3. lica jednine) jednu glagolsku paradigmu. U rečenici zauzima mjesto finitnog glagola. U skladu s tim nikad se ne pojavljuje s kopulativnim glagolima i ne može se smatrati predikativom (pogotovo što predikativi u HS po pravilu dolaze zajedno s kopulom, za razliku od predikativa u npr. ruskom jeziku).

Neke gramatike uopće ne govore o glagolu ***trebati***. Barić i dr. ([4]1997: 223) spominju »polusponske glagole«, o kojima ne kažu ništa, a navode tri takva glagola: ***trebati, izvršiti, obavljati***.

Težak/Babić ([7]1992: 198, 216) u poglavlju o predikatu navode da se on može sastojati od dva glagola. Za drugi dio dvočlanog predikata kažu da se sastoji od infinitiva. Glagol ***trebati*** i konstrukciju ***da*** plus prezent ne spominju.

Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU (1962-66: 576-577) navodi kao značenja glagola ***trebati*** 'nužno biti' i 'morati'. Pod 'nužno biti' piše da je glagol u trećem licu, a da lice kojemu nešto treba stoji u dativu ili u prijedložnom padežu, npr. *Šta nam trebaju svjedoci, Kad drugijeh knjiga niti je bilo niti su trebale*. Iz citiranih primjera se, međutim, vidi da je glagol kongruentan sa subjektom, što znači da napomena autora da je glagol u trećem licu ustvari nije točna. Glagol je, naime, u onom licu u kojem je i subjekt, pa se tako treće lice u citiranim primjerima može zamijeniti pomoću nekog drugog lica, npr. *Šta nam trebaš ti, Niti vas je bilo niti ste nam trebali*. Iako je iz gramatičkog opisa da ***trebati*** dolazi s dativom i iz primjera u *Rječniku* očito da autori *Rječnika* opisuju punoznačni glagol ***trebati***, potkrala im se u toj grupi primjera i jedna rečenica s modalnim glagolom ***trebati***: *Od lahkih grihov je li se triba skrušiti?* Osim toga, u gramatičkom opisu autori nisu naveli da dopuna može biti i u akuzativu, iako navode i takve primjere. O njima kažu da glagol stoji u bilo kojem licu.

Pod drugim značenjem glagola ***trebati***, značenjem 'morati', naveden je samo bezlični oblik ***treba***. S tim oblikom koristi se, prema ***Rječniku***, ***da*** plus prezent ili samo infinitiv. Autori nisu imenovali da se u prvom značenju radi o punoznačnom glagolu, a u drugom o modalnom glagolu.[148] Oba ta značenja navedena su već 1901. u Broz/Ivekovićevom ***Rječniku hrvatskoga jezika*** (str. 585), ali tamo nije pružen ni najmanji gramatički opis upotreba glagola ***trebati***. Iz primjera koji oslikavaju značenje 'morati' vidi se da dopuna glagola može biti izrečena bilo pomoću ***da*** plus prezent bilo pomoću infinitiva.

U jednosveščanom ***Rečniku savremenog srpskohrvatskog književnog jezika s jezičnim savetnikom*** M. Moskovljevića (1990: 802) piše da se glagol ***trebati*** koristi najviše bezlično te da ima dva značenja: 1. 'biti potrebno': ***Treba mi lek***, 2. 'biti nužno, morati': ***Treba svako da radi, Trebalo je to još juče svršiti***. ***Rečnik*** ne pruža gramatički opis tih upotreba, ne razgraničava modalni glagol od punoznačnog glagola, ne spominje upotrebu s akuzativom (ni da je u takvoj upotrebi glagol uvijek ličan).

Još oskudniji je opis glagola ***trebati*** u jednosveščanom ***Rječniku hrvatskoga jezika*** J. Šonje (2000: 1270). Glagol je pogrešno označen »neprelaznim«, iako nema sumnje da punoznačni glagol ***trebati*** zahtijeva objekt i stoga nije neprelazan. I iz samog ***Rječnika*** vidi se da nakon ***trebati*** dolazi odgovor na pitanje ***što, koga*** (a to je objekt) kad se radi o značenju »imati potrebu za čim, za kim«. Drugo značenje opisano je kao »biti potrebno, morati, valjati«, a naveden je jedan primjer s dopunom u obliku infinitiva i jedan primjer s dopunom ***da*** plus prezent. ***Rječnik*** ne spominje ni ličnu ni bezličnu upotrebu, ne daje gramatički opis upotreba, ne razlikuje punoznačni i modalni glagol i ne spominje upotrebu s dativom.

Jednosveščani ***Rječnik hrvatskoga jezika*** V. Anića (^{3}1998: 1209) sadrži tri značenja glagola ***trebati***. Kod prvog značenja 'potrebno je, nužno je' navedeno je da je glagol u trećem licu jednine i da ne otvara mjesto nekoj imenskoj dopuni. Nije navedeno da se tada radi o modalnom glagolu i kakvoj dopuni on otvara mjesto, a jedini primjer takve upotrebe sadrži infinitiv. Drugo značenje 'imati potrebu za čim' gramatički je opisano podatkom da glagol dolazi s logičkim subjektom u dativu. Treće značenje sastoji se od dva podrazreda, za koja nisu ponuđeni gramatički podaci. U a-podrazredu glagol ima značenje 'osjećati potrebu

---

[148] Jednako je glagol ***trebati*** opisan i u ***Rečniku*** Matice srpske.

za čim’. Jedini primjer takve upotrebe sadrži akuzativ. U b-podrazredu glagol ima značenje ‘morati’. Primjeri za tu upotrebu sadrže *da* plus prezent. Izdvajanje navedenog trećeg značenja kao zasebnog prema semantičkim kriterijima vrlo je problematično jer treće a-značenje ustvari je jednako kao drugo (to se vidi i iz primjera u *Rječniku*: 3.a. *Trebam olovku* i 2. *Treba mi olovka*), a treće b-značenje jednako je kao prvo (usp. 3.b. *Treba da čekam* i 1. *Treba raditi*). To znači da za izdvajanje trećeg značenja uopće nije kao kriterij uzeto značenje, nego je za kriterij uzeta razlika u gramatičkoj strukturi (ali ona u *Rječniku* nije opisana). Trebalo je 3.b. opisati unutar prvog značenja glagola *trebati*, i cjelokupno prvo značenje je trebalo opisati kao modalno. Značenje 3.a. je trebalo opisati unutar drugog značenja, u kojem je *trebati* punoznačan glagol, koji upravlja dativom ili akuzativom.

8.3. NOVI OPIS GLAGOLA *TREBATI*

Kad se uzmu u obzir značenja glagola *trebati* i njegova gramatička svojstva, može se predložiti jedan model kako bi mogao izgledati leksikografski opis tog glagola. U opisu je potrebno prvo razdvojiti njegovu upotrebu u kojoj je punoznačan od njegove upotrebe u kojoj je modalan.

Punoznačni glagol izražava ‘biti u stanju kada se nešto mora imati za izvršavanje određene djelatnosti ili za normalno postojanje, življenje; kada se nešto mora dobiti ili nabaviti zbog pomanjkanja toga; kad nešto mora nastupiti ili biti zbog pomanjkanja toga; kad je prisutnost nekoga ili nečega željena, korisna’ (ovdje namjerno nisam koristila definiciju koja se ponavlja u svim HS rječnicima, a koja je ustvari kružna definicija: ‘potrebovati, biti potreban’). U gramatičkom opisu punoznačnog glagola treba navesti da dolazi ili 1) s dativom i nominativom, *Treba mi nova haljina* (na mjestu nominativa ponekad može biti partitivni genitiv, *Treba mi novih haljina*) ili 2) s akuzativom i nominativom, *Trebam novu haljinu* (na mjestu akuzativa ponekad može biti partitivni genitiv, *Trebam novih haljina*). Bez obzira da li je s dativom i nominativnom ili s akuzativom i nominativom, glagol uvijek pokazuje lice i broj (u perfektu i rod) subjekta rečenice: *Trebala mi je nova haljina. Trebale su mi nove haljine. Ti trebaš novu haljinu.* Ono što se treba i što je u prvoj upotrebi izraženo nominativom, a u drugoj akuzativom, ne mora biti nešto neživo, nego može biti i živo: *Ti nam*

trebaš za ovaj posao. Trebamo te za ovaj posao.[149] Punoznačni glagol izražava i 'željeti razgovarati s nekim'. Dolazi s nominativom i akuzativom, i kongruentan je sa subjektom: *Javi se na telefon! Treba te Jasna.; Jučer su ga na fakultetu trebali neki studenti.*

Modalni glagol izražava 'a) objektivnu nužnost, neophodnost, tj. da neizvršavanje nečega ima neželjene, neprijatne posljedice; da nešto nije moguće ne izvršiti s obzirom na okolnosti ili cilj; da neki posao, neko stanje nije moguće izbjeći; b) oslabljeni zahtjev, nalog; savjetovanje nekoga ili odgovaranje nekoga od nečega; c) primjerenost nečega, korist nečega; želju, namjeru govornika'. U gramatičkom opisu modalnog glagola treba navesti da dolazi ili 1) s *da* plus prezent drugog glagola ili 2) s infinitivom drugog glagola. 1) Kada dolazi s *da* plus prezent, glagol je uvijek u obliku *treba* ako mora stajati u prezentu: *Treba da učiš / da učite / da uče.* Kad se u takvim primjerima tvrdnja iznosi općenito i nevezano za određeno lice, onda se koristi bezlični oblik dopunskog glagola napravljen pomoću enklitike *se*: *Treba da se uči* (ako je dopunski glagol povratni, onda se mora upotrijebiti infinitiv). Ako *trebati* mora izraziti perfekt, onda se pojavljuje bilo u obliku *trebalo je* bilo u obliku kongruentnom sa subjektom dopunskog glagola: *Trebalo je više da uči. Trebala je više da uči*. 2) Kad dolazi s infinitivom, glagol je u obliku *treba/trebalo je* ako se tvrdnja iznosi općenito i nevezano za određeno lice (takve rečenice nemaju subjekt): *Treba oprati suđe*. Ako se tvrdnja odnosi na određeno lice (rečenica ima subjekt), onda glagol iskazuje to lice i kongruentan je sa subjektom: *Trebaš oprati suđe, Netko je trebao oprati suđe*.[150]

Modalni glagol može biti i inferencijalno upotrebljen, pri čemu govornik procjenjuje realnost nekog događaja kao vrlo vjerojatnu. Kada se u takvoj upotrebi koriste nelični oblici *treba, trebalo bi, trebalo je*, onda je za nju karakteristično da se osim dopune *da* plus prezent javlja i dopuna *da* plus perfekt (*Treba da su već tamo, Trebalo bi da su već došli*). U inferencijalnoj upotrebi javljaju se i lični oblici glagola *trebati*,

---

[149] Da ovakva upotreba »nije sporna« tvrdi i Tanasić (1995-96: 52) navodeći primjere *Ne treba mi on, Ne trebam njega* i dr.

[150] Konstrukcije u kojima se tvrdnja vezuje za određeno lice dativom, *Treba nam oprati suđe*, nemaju subjekt kao ni rečenice u kojima se tvrdnja iznosi općenito, pa je glagol i u njima u obliku *treba/trebalo je*. Takve konstrukcije su, za razliku od drugih navedenih konstrukcija, stilski obilježene i imaju mnogo ograničeniju upotrebu, usp. *Treba da budemo dobri, Trebamo biti dobri / * Treba nam da budemo dobri, * Treba nam biti dobri (dobrima).*

s kojima je dopuna ili infinitiv ili *da* plus prezent: *On je dosad trebao stići / da stigne.*

8.4. ZAKLJUČAK

Kraći leksikografski opis glagola *trebati* može izgledati ovako:

1. punoznačni glagol

   a) 'biti u stanju kada se nešto mora imati za izvršavanje određene djelatnosti ili za normalno postojanje, življenje; kada se nešto mora dobiti ili nabaviti zbog pomanjkanja toga; kad nešto mora nastupiti ili biti zbog pomanjkanja toga; kad je prisutnost nekoga ili nečega željena, korisna'

   1.1. + dativ + nominativ (ponekad partitivni genitiv);
   glagol ima nastavke za lice: *Treba mi nova haljina, Treba mi novih haljina, Trebaju mi nove haljine;*

   1.2. + nominativ + akuzativ (ponekad partitivni genitiv);
   glagol ima nastavke za lice: *Trebam novu haljinu, Trebam novih haljina, Trebaš novu haljinu;*

   b) 'htjeti razgovarati s nekim'

   1.3. + nominativ + akuzativ;
   glagol ima nastavke za lice: *Javi se na telefon! Treba te Jasna.; Jučer su ga na fakultetu trebali neki studenti;*

2. modalni glagol

   a) pri neinferencijalnoj upotrebi izražava: nužnost; oslabljeni zahtjev; preporuku; da bi nešto bilo poželjno, ispravno, donijelo prednosti i sl.; želju, namjeru govornika

   2.1. + *da* + prezent;
   glagol *trebati* nema nastavke za lice kad stoji u prezentu: *Treba da učiš / da učite / da se uči;*
   glagol *trebati* može imati nastavke za lice kad stoji u perfektu: *Trebalo je više da uči / Trebala je više da uči;*

   2.2. + infinitiv;

glagol *trebati* nema nastavke za lice kad se tvrdnja ne vezuje za određenu osobu (takve rečenice nemaju subjekt): *Treba oprati suđe;*
glagol *trebati* ima nastavke za lice kad se tvrdnja vezuje za određenu osobu (takve rečenice imaju subjekt): *Trebaš oprati suđe, Netko je trebao oprati suđe;*

b) pri inferencijalnoj upotrebi izražava govornikovo procjenjivanje realnosti nekog događaja kao vrlo vjerojatnog

2.3. + *da* + prezent; + *da* + perfekt;
glagol *trebati* nema nastavke za lice: *Treba da su već tamo, Trebalo bi da su već došli*;

2.4. + infinitiv / + *da* + prezent;
glagol *trebati* ima nastavke za lice: *On je dosad trebao stići / da stigne.*

Literatura

Anić, V. (³1998), *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb.

Barić, E. i dr. (⁴1997), *Hrvatska gramatika*. Zagreb.

Brabec, I./Hraste, M./Živković, S. (⁶1965), *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*. Zagreb.

Broz, I./Iveković, F. (1901), *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb.

Đukanović, V. (1994), Glagoli *trebati* i *valjati* i njihova infinitivno/prezentska dopuna. u: *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 22/2, 119-126.

Eisenberg, P. (³1994), *Grundriß der deutschen Grammatik*. Stuttgart/Weimar.

Gerstenkorn, A. (1976), *Das »Modal«-System im heutigen Deutsch*. München.

Hansen, B. (1998a), Die polnischen Modalauxiliare: Semantik, Form und Struktur der Kategorie. u: M. Grochowski/G. Hentschel (ur.), *Funktionswörter im Polnischen*. Oldenburg, 119-154.

Hansen, B. (1998b), Modalauxiliare in den slavischen Sprachen. u: *Zeitschrift für Slawistik* 43/3, 249-272.

Helbig, G./Buscha, J. (¹⁶1994), *Deutsche Grammatik*. Leipzig i dr.

Isačenko, A. V. (1974), On ‘Have’ and ‘Be’ Languages. u: M. S. Flier (ur.), *Slavic Forum*. The Hague/Paris, 43-77.

Ivić, M. (1970), O upotrebi glagolskih vremena u zavisnoj rečenici: prezent u rečenicama s veznikom *da*. u: *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 13/1, 43-54.

Ivić, M. (1972), Problematika srpskohrvatskoga infinitiva. u: *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 15/2, 115-138.

Jachnow, H. i dr. (ur.) (1994), *Modalität und Modus. Allgemeine Fragen und Realisierung im Slavischen*. Wiesbaden.

Jonke, Lj. (1964), *Književni jezik u teoriji i praksi*. Zagreb.

Katičić, R. ([2]1991), *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika. Nacrt za gramatiku*. Zagreb.

Kordić, S. (1997), Upotreba glagola *trebati*. u: *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 26/2, 71-81.

Kordić, S. (1998), Diletantski napisana gramatika. u: *Republika* 54/1-2, 253-258.

Kovačević, M. i dr. (1991), *Naš jezik. Udžbenik hrvatskosrpskog-srpskohrvatskog jezika za 3. razred srednjih škola*. Sarajevo.

Kunzmann-Müller, B. (1994), *Grammatikhandbuch des Kroatischen und Serbischen*. Frankfurt am Main.

Moguš, M. (ur.) (1999), *Hrvatski čestotni rječnik*. Zagreb.

Moskovljević, M. (1990), *Rečnik savremenog srpskohrvatskog književnog jezika s jezičkim savetnikom*. Beograd.

Mrazović, P./Vukadinović, Z. (1990), *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Novi Sad.

Ostojić, B. (1997), Još o konstrukcijama s glagolom *trebati*. u: *Srpski jezik* 3/1-2, 15-18.

Öhlschläger, G. (1989), *Zur Syntax und Semantik der Modalverben des Deutschen*. Tübingen.

Pranjković, I. (1979), O nekim navodnim sintaktičkim pogreškama u vezi s glagolom *trebati*. u: *Jezik* 35/1, 144-147.

Pranjković, I. (1993), *Hrvatska skladnja* Zagreb.

Pranjković, I. (1995), *Sintaksa hrvatskoga jezika. Udžbenik za 3. razred gimnazije*. Zagreb.

Raguž, D. (1997), *Praktična hrvatska gramatika*. Zagreb.

Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika (1962-1966), S. Musulin (ur.), Zagreb.

Savić, S./Polovina, V. (1989), *Razgovorni srpskohrvatski jezik*. Novi Sad.

Stanojčić, Ž./Popović, Lj. ([3]1994), *Gramatika srpskoga jezika*. Beograd.

Stevanović, M. ([6]1991), *Savremeni srpskohrvatski jezik*. 1: *Fonetika i morfologija.* Beograd.

Stevanović, M. ([5]1991), *Savremeni srpskohrvatski jezik*, 2: *Sintaksa*. Beograd.

Šonje. J. (ur.) (2000), *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb.

Tanasić, S. (1995-1996), O upotrebi glagola *trebati*. u: *Naš jezik* 1-5, 44-52.

Tepavčević, M. (2001), Konstrukcije sa glagolom *trebati* (glagolima i izrazima sličnog značenja) u jeziku Petra II Petrovića Njegoša. u: *Srpski jezik* 6/1-2, 479-484.

Težak, S./Babić, S. ([7]1992), *Gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb.

SAŽETAK

1. U prvom poglavlju knjige govori se o semantičkim, gramatičkim i pragmatičkim svojstvima ličnih zamjenica *ja/ti/on/mi/vi/oni*. Nadalje, opisuju se posebnosti lične zamjenice trećeg lica i njen odnos prema pokaznim zamjenicama. Velik dio poglavlja posvećen je prenesenim upotrebama gramatičkog lica (tzv. transpozicijama) i predstavljanju brojnih pragmatički uvjetovanih izražavanja lica u raznim jezicima. Primjeri iz govorenog jezika oslikavaju kako se pomoću transpozicija govornik imaginativno uključuje u proces u kojem u stvarnosti ne sudjeluje ili kako se imaginativno isključuje iz procesa u kojem u stvarnosti sudjeluje. U prvom slučaju postiže se učinak suosjećanja i povjerljivog pričanja, a u drugom slučaju učinak neutralnog pripovijedanja i objektivnosti. Mnoge transpozicije su markirane kao razgovorne. Budući da ne samo te nego i one manje ograničene po pravilu nisu ni registrirane u najnovijim HS leksikografskim radovima, predlaže se na kraju poglavlja opis transpozicija koji bi se mogao uključiti u buduće leksikografske radove.

2. Jedna od transpozicija - izražavanje poštovanja pomoću *Vi* - koja je jedina i normom propisana (pa ipak u nekim novim HS rječnicima nije ni spomenuta) ima posebna gramatička svojstva. Zato se kongruencija s *Vi* iz poštovanja zasebno opisuje u drugom poglavlju. Prvo se daje pregled semantičke i gramatičke kongruencije s izrazom iz poštovanja u raznim jezicima, a nakon toga se opisuje kongruencija s *Vi* u HS. Iz tog opisa proizlaze sljedeće dvije dopune općelingvističkih pravila o kongruenciji. Prva se odnosi na tzv. hijerarhiju predikata i hijerarhiju mjesta u rečenici: one se mogu dopuniti hijerarhijom padeža pridjevskih riječi jer u HS (i u ruskom) se u nominativu pridjevskih riječi koristi gramatička, a u drugim padežima semantička kongruencija. Druga dopuna se odnosi na općelingvističko pravilo prema kojem nominativ naspram drugim padeža prije podliježe semantičkoj kongruenciji. Tom pravilu bi trebalo dodati ograničenje da se ne odnosi na nominativ pridjevskih riječi koje kongruiraju s *Vi* iz poštovanja. Na kraju poglavlja sistematiziraju se najvažniji podaci o kongruenciji s *Vi* u HS koje bi budući gramatički i leksikografski opisi trebali sadržavati.

3. Jedan tip uopćavanja pomoću riječi *čovjek* također je pragmatički uvjetovana transpozicija, a analizira se u trećem poglavlju. Posebnost

tog uopćavajućeg *čovjek* sastoji se u tome što se uvijek polazi od neke konkretne i određene osobe (najčešće od samog govornika), čije iskustvo se generalizira. Zato se takvo *čovjek* može smatrati kvazi-nereferencijalnim. Dokaz postojanju skrivene, pozadinske referencije jest činjenica da se takvo *čovjek* najprikladnije može zamijeniti pomoću lične zamjenice. Kvazi-nereferencijalno *čovjek* je u osnovi neutralno s obzirom na spol (a s obzirom na dob utoliko što ga koriste i tinejdžeri). No ima primjera u kojima se prvenstveno dovodi u vezu s jednim spolom. To ovisi o dvama činiocima. Jedan je sadržaj same rečenice: da li je on takve prirode da je tipičniji za muškarce odnosno za žene. Drugi činilac je spol osobe koja je polazište uopćavanja. Ako je žena polazište uopćavanja, onda će najvjerojatnije i ona biti implicirana riječju *čovjek*, čak i ako je sadržaj manje tipičan za žene. Osoba govornika se ne implicira ako njena biološka ili socijalna svojstva to potpuno sprečavaju. Određene biološki ili kulturno jednoznačne ženske osobine djeluju u HS kao kočnica za upotrebu kvazi-nereferencijalnog *čovjek*. No žena-govornik ne samo da uopćava svoje iskustvo pomoću *čovjek* nego ponekad može i neka od spomenutih ograničenja prekršiti. Postoje neka dominantna svojstva u gramatičkoj strukturi rečenica s kvazi-nereferencijalnim *čovjek*. Što se tiče sintaktičke funkcije, dominiraju rečenice s *čovjek* u funkciji subjekta (iako upotreba riječi *čovjek* nije ograničena samo na funkciju subjekta). U vezi s glagolskim vremenima zapaža se da dominiraju rečenice s glagolom u prezentu. Na kraju poglavlja se ukratko navode podaci o uopćavajućem *čovjek* koje bi trebalo uvrstiti u gramatičke i leksikografske opise te riječi. Osim toga navode se formalne i semantičke razlike između *čovjek* u HS i *man* u njemačkom jeziku. Pritom se utvrđuje da se dva tipa njemačkog *man* (od ukupno četiriju tipova) prevode na HS pomoću *čovjek*: opće *man* i zamjeničko *man*. Druga dva tipa se ili uopće ne prevode pomoću *čovjek* (anonimno *man*) ili se vrlo rijetko tako prevode (apstrahirajuće *man*).

4. U četvrtom poglavlju uspoređuju se HS predmetne pokazne zamjenice *ovaj/taj/onaj* s njima odgovorajućim zamjenicama u poljskom, češkom i ruskom jeziku. Opisuju se s obzirom na svoju deiktičku, anaforičku i kataforičku ulogu te s obzirom na antecedent, pridjevsku ili imeničku upotrebu i tzv. intrafrastičko ili transfrastičko upućivanje. Kod deiktičke upotrebe može se uočiti razlika između zapadnoslavenskih jezika i HS. Naime u oba zapadnoslavenska jezika radi se o potpuno asimetričnoj opoziciji jer jedna te ista zamjenica biva korištena i u proksi-

malu i u medijalu i u distalu. Nasuprot tome u HS se radi o simetričnoj opoziciji: u proksimalu se koristi *ovaj*, u medijalu *taj*, a u distalu *onaj*. To doduše vrijedi za neposrednu razgovornu situaciju u kojoj se govori o fizički prisutnim predmetima. U drugim situacijama može se objektivna prostornost zamijeniti subjektivnom, u kojoj procjenjivanje blizine i udaljenosti potpuno ovisi o govornikovim emocijama. Tada se događa da govornik pomoću *taj* (medijal) uputi na predmet koji drži u rukama jer ili razgovara sam sa sobom i rečenicu s *taj* treba shvatiti kao produžetak njegovog unutarnjeg govora (i *taj* kao anaforu za govornika) ili se govornik želi od tog predmeta distancirati, tj. zbog subjektivnih razloga osjeća distancu prema tom predmetu pa upotrebu zamjenice za blizinu (*ovaj*) ne smatra prikladnom. Što se tiče anaforičke upotrebe, ona je u HS bez sumnje karakteristična za zamjenicu *taj*. No u pisanom jeziku događa se da se umjesto *taj* upotrijebi *ovaj*. Nasuprot tome, u govorenom jeziku se konzekventno koristi *taj* kao anafora. Oblik srednjeg roda *to* (rus. *это*), tzv. neutralni oblik, ima u sva četiri jezika jako razgranatu upotrebu i najčešće se koristi naspram svih drugih oblika pokaznih zamjenica. U nekim upotrebama ne može se opisivati kao zamjenica, nego kao partikula. Što se tiče konkurencije između pokaznih i ličnih zamjenica, može se utvrditi da naglašavanje potpomaže upotrebu pokazne zamjenice umjesto lične (stupanj podupiranja varira od jezika do jezika). Pokazna zamjenica se koristi umjesto lične ako treba izraziti izmjenu subjekta. Kod kataforičke uloge upada u oči da se i u HS i u poljskom i češkom za najavljivanje ispred dvotočke koristi pokazna zamjenica koja izražava blizinu. Time se ta kataforička riječ razlikuje u HS i češkom od one kataforičke riječi koja uvodi zavisnu rečenicu i koja je u tim jezicima ili nemarkirana pokazna zamjenica ili pokazna zamjenica koja izražava udaljenost. I u ruskom je kataforička riječ koja uvodi zavisnu rečenicu pokazna zamjenica za udaljenost. Samo u poljskom jedna te ista pokazna zamjenica izražava blizinu, nije markirana i koristi se i ispred dvotočke i ispred zavisne rečenice. Ispred restriktivne relativne rečenice u HS najčešće se koristi pokazna zamjenica *onaj* (pogotovo njen oblik srednjeg roda *ono* u spoju *ono što*). *Taj* se upotrebljava ispred izričnih rečenica ili ispred drugog tipa zavisne rečenice. U zaključku poglavlja sistematiziraju se upotrebe koje bi trebalo navoditi u budućim gramatičkim i leksikografskim opisima pokaznih zamjenica.

5. Peto poglavlje posvećeno je pokaznim riječima *evo/eto/eno*. U njemu se opisuju raznovrsna sintaktička i semantička svojstva tih riječi, koja otežavaju njihovo ubrajanje u neku od klasičnih vrsta riječi. Na osnovi nekoliko korpusa predstavljaju se deiktička, anaforička i kataforička upotreba riječi *evo/eto/eno* kao i njihova učestalost. Pritom se uočava da učestalost riječi *evo* i *eto* varira ovisno o funkcionalnom stilu: dok se u govorenom jeziku *evo* koristi pet puta češće od *eto*, u novinskom stilu i u proznim djelima koristi se *eto* dvostruko češće od *evo*. Takva razlika između govorenog i pisanog jezika mogla bi se objasniti smanjenom deiktičkom upotrebom riječi *evo* u pisanom jeziku. Situacije u kojima se sugovorniku pruža neki predmet ili se od sugovornika traži da pogleda nešto što se upravo pojavljuje (a takve situacije su tipične za upotrebu riječi *evo*) rjeđe se pojavljuju u pisanim tekstovima nego u svakodnevnoj komunikaciji licem u lice. Velika razlika u učestalosti riječi *evo/eto* naspram *eno* (*eno* se pojavljuje mnogo rjeđe od *evo/eto*) objašnjena je razlikom u značenju tih riječi. Jednaka razlika u značenju i jednak odnos učestalosti vidi se i u korpusu iz 18. stoljeća. To govori protiv tvrdnje koja se može naći u lingvističkoj literaturi, a koja glasi da *eno* iščezava iz tročlanog sistema pokaznih riječi. Naprotiv, *eno* izgleda stabilan u svom (u usporedbi s *evo/eto* relativno malom) području upotrebe. U vezi s padežom uz *evo/eto/eno* može se zapaziti nekoliko varijacija koje ne uzrokuju primjetnu promjenu značenja. Te varijacije su vezane za deiktičku upotrebu riječi *evo/eto/eno*. Kod dviju varijacija radi se o ubacivanju riječi *ga* (genitiv lične zamjenice trećeg lica), i to na takva mjesta gdje se više ne može govoriti o njenoj normalnoj upotrebi u ulozi anafore muškog ili srednjeg roda. Na kraju poglavlja predlaže se model gramatičkog i leksikografskog opisa najčešćih upotreba riječi *evo/eto/eno*.

6. Naredno poglavlje bavi se sintaktičkim i semantičkim posebnostima složenih veznika *tim više što, tim prije što, utoliko više što, utoliko prije što, to više što*, koji uvode jedan poseban tip zavisnih uzročnih rečenica. Najprije se uspoređuje sastav tih veznika u HS, ruskom, češkom, poljskom i njemačkom jeziku. Pritom se kao zajedničko svojstvo utvrđuje tročlanost veznika: prvi dio veznika je forički (u raznim slavenskim jezicima to je instrumental pokazne zamjenice; u njemačkom je to *um so*), drugi dio je komparativ, a treći dio je veznik. Kod drugog dijela postoji razlika između slavenskih jezika i njemačkog jezika. Dok njemački ima dva komplementarna komparativa (*mehr/weniger*)

koji se koriste u sastavu složenog veznika, u slavenskim jezicima ne postoji takva komplementarnost: komparativ pozitivnog smjera ('više') koristi se i tamo gdje se u njemačkom mora upotrijebiti komparativ negativnog smjera ('manje'). Objašnjenje tome bilo bi: gradacija izražena komparativom odnosi se u njemačkom samo na dio nadređene rečenice, dok se u slavenskim jezicima odnosi na sadržaj čitave nadređene rečenice (u smislu pojačavanja). Tako se sadržaj nadređene rečenice kao cjelina može pojačati pomoću jednog te istog komparativa bez obzira na to da li je nadređena rečenica potvrdna ili negirana (razlika između potvrdnosti i negiranosti uvjetuje u njemačkom komplementarnu upotrebu komparativa ***mehr*** i ***weniger***). Sljedeće svojstvo složenog veznika koje se opisuje jest mobilnost njegovih dijelova i u slavenskim jezicima i u njemačkom. Razlika između rečenica s razdvojenim i rečenica s nerazdvojenim dijelovima veznika uspoređuje se s razlikom između restriktivnih i nerestriktivnih rečenica. Predlaže se da samo verzija s nerazdvojenim dijelovima bude smatrana pravim veznikom. Nakon toga razmatra se naizgled veća varijabilnost sastava veznika u HS naspram sastava veznika u njemačkom, ruskom, poljskom i češkom jeziku. U zaključku se nude podaci o onoj verziji HS veznika koju bi trebalo uvrstiti u rječnike i gramatike.

7. Glagoli *imati* i *biti* u HS, koji predstavljaju ekvivalente latinskih *habere* i *esse*, imaju vrlo raslojenu upotrebu. U jednoj od upotreba koriste se komplementarno. Ta upotreba opisuje se u sedmom poglavlju na primjeru lokacijsko-egzistencijalnih rečenica. Prvo se govori o samoj problematici lokacijsko-egzistencijalnih rečenica. Naime, lingvistički radovi ne pružaju ujednačenu definiciju pojma egzistencije. Stoga ne postoji ni ujednačena definicija egzistencijalne rečenice ni jasna razgraničenost tog tipa rečenice od drugih tipova. Nakon što su sporna pitanja u vezi s tim predstavljena, nudi se jedna definicija egzistencijalne rečenice i predlaže razlikovanje dvaju tipova te rečenice. Jedan od njih je lokacijsko-egzistencijalna rečenica. Također se nude i kriteriji za razlikovanje egzistencijalne rečenice od drugih rečenica: predikatni glagol s primarnim egzistencijalnim značenjem, neodređena imenica (ta imenica označava predmet o čijoj egzistenciji se radi), redoslijed riječi s imenicom u rematskoj poziciji, (u HS i nekim drugim slavenskim jezicima ovome se pridružuje i genitiv), egzistencijalna kvantifikacija, eksplicitna ili implicitna lokacija. Neki od navedenih kriterija stoje međusobno u hijerarhijskom odnosu: tako redoslijed riječi, rematska pozicija, egzisten-

cijalna kvantifikacija i genitiv služe za izražavanje neodređenosti imenice. Zbog toga se predlaže da se neodređenost imenice u lokacijsko-egzistencijalnim rečenicama uzme za temeljni kriterij pri utvrđivanju egzistencijalnog značenja rečenice. Kod već određenih predmeta po pravilu ne može utvrđivanje njihove egzistencije biti u prvom planu jer je to utvrđivanje bilo preduvjet da bi uopće postali određenima. Na primjeru HS opisuju se one lokacijsko-egzistencijalne rečenice u kojima glagoli *imati* i *biti* stoje u paradigmatskom odnosu. Situacija u HS uspoređuje se sa situacijom u drugim južnoslavenskim jezicima. Pažnja pritom biva usmjerena na ona pitanja koja su ujedno i kriteriji za određivanje egzistencijalne rečenice: upotreba glagola *imati* naspram upotrebe glagola *biti*, određenost/neodređenost imeničke sintagme, nominativ/genitiv kao padeži imeničke sintagme, redoslijed riječi u egzistencijalnoj rečenici. Na kraju se navode podaci za gramatički i leksikografski opis egzistencijalno upotrebljenih glagola *imati* i *biti*.

8. U zadnjem poglavlju opisuju se značenja i gramatička svojstva punoznačnog i modalnog glagola *trebati*. U funkciji punoznačnog glagola *trebati* ima jedna semantička i gramatička svojstva, a u funkciji modalnog glagola druga. Tako punoznačni glagol *trebati* dolazi s dativom i nominativom ili s akuzativom i nominativom, i uvijek pokazuje lice i broj. Modalni glagol zahtijeva drugačiju dopunu, koja se pojavljuje ili kao *da* plus prezent drugog glagola ili u obliku infinitiva. U spoju s *da* plus prezent koristi se uvijek bezlični oblik *treba* ako modalni glagol mora izraziti prezent. Ako modalni glagol mora izraziti perfekt, onda se koristi ili u bezličnom obliku *trebalo je* ili u ličnom obliku koji je kongruentan sa subjektom dopunskog glagola. U spoju s infinitivom koristi se bezlični oblik glagola *trebati* ako se tvrdnja izriče uopćeno, tj. nevezano za neku određenu osobu (takve rečenice nemaju subjekt). Ako se tvrdnja vezuje za neku određenu osobu (rečenica ima subjekt), onda se koristi lični oblik glagola *trebati*. Modalni glagol *trebati* može se koristiti i inferencijalno, pri čemu govornik procjenjuje realnost nekog događaja kao vrlo vjerojatnu. Kad se u takvoj upotrebi koriste bezlični oblici glagola *trebati*, onda je za nju karakteristično da se osim dopune *da* plus prezent ponekad pojavljuje i dopuna *da* plus perfekt. Kad se inferencijalno koriste lični oblici glagola *trebati*, onda je dopuna ili infinitiv ili *da* plus prezent. Na kraju poglavlja predlaže se model gramatičkog i leksikografskog opisa glagola *trebati*.

Summary

1. The first chapter of the book deals with the semantic, grammatical and pragmatic characteristics of the personal pronouns *ja/ti/on* etc. 'I/you/he'. It also deals with the peculiarities of the third person personal pronoun and its relationship to the demonstrative pronouns. A large section of the chapter is devoted to the transpositions of the grammatical person, whereby numerous pragmatically conditioned manners of expressing the respective person are shown for various languages. Examples taken from the colloquial language illustrate how a speaker, by way of transpositions, imagines himself to be integrated within a process, in which is he is in reality not participating or, conversely, how he imagines himself as being excluded from a process in which he is in reality participating. The former case results in him appearing involved and willing to talk in confidence; the latter gives the impression of non-involved description and objectivity. Many transpositions are marked as colloquial. Since not only these but also the less limited ones have hardly been registered in the most recent Serbo-Croatian lexicographic works, at the end of the chapter there follows a suggestion for a description of the transpositions which could be taken into account in future lexicographic works.

2. One of the transpositions, the polite form *Vi* (= German 'Sie'), which is the only one to have been conventionalised (it is however not mentioned in new Serbo-Croatian dictionaries), possesses certain grammatical peculiarities with regard to concord. These are discussed in the second chapter. First of all, semantic and grammatical concord with the polite form in various languages are considered, following which particular characteristics of the concord with *Vi* in Serbo-Croatian are described. Two additions to existing general linguistic rules are allowed to emerge out of this description. On the one hand, to the general language predicate hierarchy and the hierarchy of the concord positions is added the case hierarchy in adjectival words, for in Serbo-Croatian (and in Russian), the nominative is characterised by grammatical concord, whereas the other cases display semantic concord. On the other hand, a restriction must be applied to the general rule that states that the nominative is subject rather to semantic concord, in contrast to the other cases, to the effect that the rule just mentioned does not refer to the nominative

of adjectival words which are concordant with the polite form *Vi*. At the end of the chapter, the most important points regarding concord with the polite form *Vi* in Serbo-Croatian, which should be included in a future grammatical or lexicographic description, are presented systematically.

3. A type of generalisation by means of the word *čovjek* ('one'; German 'man') also represents a pragmatically conditioned transposition, which is analysed in the third chapter. What is special about the type of generalising *čovjek* analysed here is that there is always one specific and particular person who is taken as the point of reference (usually the speaker) whose experience is being generalised. It is therefore possible to regard a *čovjek* such as this as quasi-non referential. The proof of the existence of a concealed background reference is the fact that the personal pronoun is an adequate replacement for such a *čovjek*. The quasi-non referential *čovjek* is fundamentally neutral with regard to the gender of the speaker involved (and also with regard to age, in so far as it is used by young people). But there are also examples in which it is associated primarily with one gender. This depends on two factors: the first is the content of the sentence as such - whether it is, as regards its nature, typical of men or of women; the second factor is the sex of the person on whom the generalisation is based. If this is a woman, it is highly probably that she is even implied in the *čovjek*, if the content of the sentence is less typical of women. The speaker is not implied, if her biological or social characteristics represent an absolute hindrance against it. There are certain - biological and social - characteristics which can be regarded as unambiguously feminine, that have a restrictive effect on the use of the quasi-non referential *čovjek* in Serbo-Croatian, but a woman does not only generalise her experience with her use of *čovjek*, she can in certain cases also violate some of the restrictions referred to in the foregoing. There are certain dominant features in the grammatical structure of sentences with the quasi-non referential *čovjek*. With regard to syntactical functions, the examples which dominate are those with *čovjek* in the subject function (even though the use of *čovjek* is not restricted to the subject function). As far as the use of tenses is concerned, those sentences dominate in which the verb is in the present tense. At the end of this chapter information is given regarding the lexicographic description of the generalising *čovjek*. In addition, some formal and semantic differences between the Serbo-Croatian *čovjek* and

the German *man* are presented. It is noted here that two of the four types of German *man* are represented in Serbo-Croatian by *čovjek*: the general and the pronominal *man*. The remaining two are not (the anonymous *man*), or at most hardly (the abstracting *man*), represented by *čovjek*.

4. In the fourth chapter, the demonstrative pronouns in Serbo-Croatian *ovaj* 'this', *taj* 'that' and *onaj* 'that' are compared with their respective equivalent pronouns in Polish, Czech and Russian. They are described with regard to their deictic, anaphoric and cataphoric functions, and as concerns their antecedence, adjectival or nominal usage and intraphrastic or transphrastic reference. With regard to their deictic usage, one difference can be identified between the West Slavic languages and Serbo-Croatian. In the two West Slavic languages there is a completely asymmetrical opposition, for one and the same pronoun is always used, in the proximal, medial and distal. In contrast, in Serbo-Croatian, there is a symmetrical opposition - in the proximal, *ovaj* is used, in the medial *taj* and in the distal *onaj*. However, this only applies to a direct conversational situation the subject matter of which consists of objects in attendance. If the conversational situation does not correspond to this condition, then the objective spatiality can be replaced by a subjective felt sense of nearness or distance, for which an emotional structuring applies, which is completely dependent on the speaker. Under these circumstances it can happen, for instance, that the speaker makes reference, using *taj* (medial), to an object which he is holding in his hand, for either he is talking to himself, and the sentence uttered is to be interpreted as a continuation of his own inner speech (and *taj* is interpreted as anaphoric for the speaker), or he wants to distance himself from this object or senses a distance to this object for certain subjective reasons and therefore considers the pronoun for nearness, *ovaj*, inappropriate. As far as the anaphoric function of the pronouns in Serbo-Croatian is concerned, it can be said that it is without doubt characteristic of *taj*. In the written language, it occurs again and again that *ovaj* is used instead of *taj* with anaphoric function. On the other hand, in the colloquial language, *taj* is the sole form that is encountered consistently in anaphoristic function. The neutral form *to* (Russian *это*) displays a very broad usage in all four languages, and is the most commonly occurring form of the demonstrative pronouns. Some of the usages of *to* are such that *to* can no longer be described as a pronoun,

but rather as a particle. As far as the competitive relationship between demonstrative and personal pronouns is concerned, it can be noted that the logical emphasis (to a greater or lesser extent, depending on the language) promotes the use of the demonstrative pronoun in place of the personal pronoun. The demonstrative pronoun is used anaphorically instead of the personal pronoun if a change of subject is to be expressed. Regarding the cataphoric function, it is notable that not only in Serbo-Croatian, but also in Polish and Czech, the demonstrative pronoun which signifies nearness is used to signalise an announcement, before a colon. In this way, the cataphoric word in Serbo-Croatian and Czech differs from that cataphoric form which serves to introduce a dependent clause and which occurs in these languages in the form of a non-marked demonstrative pronoun or one which signifies distance. In Russian too, the cataphoric which introduces a dependent clause occurs in the form of a demonstrative pronoun signifying distance. It is only the Polish language in which one and the same demonstrative pronoun signifies nearness, is not marked, and occurs both before a colon and before a dependent sentence. In Serbo-Croatian, *onaj* is the most common form to be used before a restrictive relative clause (particularly the neutral form *ono* in the association *ono što*). *Taj* occurs before an object clause or other type of dependent clause. At the end of this chapter, those usages are presented systematically, which should be considered in any future grammatical or lexicographic description of the demonstrative pronouns in Serbo-Croatian.

5. The fifth chapter is devoted to the demonstrative words *evo/eto/eno* 'behold, here is'. Their various syntactic and semantic characteristics are described, which hinder their categorization as a particular part of speech. Using several corpora as a basis, the deictic, anaphoric and cataphoric functions and frequency of occurrence of *evo/eto/eno* are presented. It can be noted in so doing, that the frequency of occurrence of *evo* and *eto* varies according to the functional style - while *evo* is used five times more frequently as *eto* in the colloquial language, *eto* is used in newspaper style and in prose writings twice as much as *evo*. Such a difference between the colloquial and the written language can be explained by the reduced deictic usage of *evo* in the written language. Situations in which the conversation partner is given some kind of physical object, or in which the conversation partner is required to look at some-

thing which has just appeared (such situations are characteristic of the use of the word *evo*) are less common in written texts than everyday face to face communication. The essential difference in the frequency of occurrence of *evo*/*eto* on the one hand and *eno* on the other is due to differences in the meanings of these words. The same differences in meaning and the same frequency distribution can also be found in the 18th century. This goes against the claim which can be found in linguistic articles that *eno* is disappearing from the threefold system of demonstrative words. It is rather the case that *eno* appears to be stable within its field of usage (which is relatively small, in comparison with *evo*/*eto*). As regards case in association with *evo/eto/eno*, there are certain variations which do not cause any noticeable semantic change. These variations are bound to the deictic usage of *evo/eto/eno*. Two of the variations involve the addition of *ga* (genitive of the 3. person personal pronoun) in those positions in which one would not expect it to be used normally as an anaphoric form for a masculine or neuter. At the end of the chapter, a model is presented for describing the most common usages of *evo/eto/eno* in future grammatical and lexicographic works.

6. This chapter examines the syntactic and semantic peculiarities of the composite conjunctions *tim više što, tim prije što, utoliko više što, utoliko prije što, to više što* in Serbo-Croatian, which correspond to the German conjunctions *um so mehr als, um so weniger als* (English: 'all the more because, all the less because'). These conjunctions introduce a particular type of causal clause. First of all, the composition of these conjunctions in Serbo-Croatian, Russian, Czech, Polish and German are compared. A common feature of these conjunctions is found to be their occurrence as consisting of three components: the first component is phoric (in several Slavic languages this is the instrumental of the demonstrative pronoun; in German it is *um so*); the second component is a comparative and the third is a conjunction. There is a difference between the Slavic languages and German regarding the second component. Whereas German possesses two complementary comparatives (*mehr/weniger*) in the composition of the conjunction, the Slavic languages do not have this feature of complementarity: the positive version of the comparative is also used in such situations for which German has to use the negative. One explanation of this is that the gradation expressed in German through the comparative refers to a part

of the superordinate clause, whereas in the Slavic languages it refers to the content of the entire superordinate clause (for reasons of emphasis). In this way, the content of the superordinate clause can be emphasised as a whole by way of the same comparative form, regardless of whether the superordinate clause is affirmative or negative (the difference between affirmative and negative in German is the cause of the complementary usage of *mehr* and *weniger*). A further feature of this conjunction is the mobility of its components in the Slavic languages and in German. The difference between sentences with separated and those with non-separated conjunctional components is described as the difference between restrictive and non-restrictive clauses. It is suggested that only the version with non-separated components be regarded as a real conjunction. Subsequently, an apparently larger variability within the composition of conjunctions in Serbo-Croatian is discussed in comparison with German, Russian, Polish and Czech. Finally, information as to the version of the Serbo-Croatian conjunction is given, which should be integrated in dictionaries and grammar books.

7. The Serbo-Croatian verbs *imati* and *biti*, which are equivalent to *habere* and *esse*, can be used in various manners. In one usage, they occur in a complementary relationship to each other. This usage is described in the seventh chapter using the example of locative-existential sentences. First of all, the basic characteristics of locative-existential sentences are discussed. It is namely the case that in linguistic works, opinions differ as to how the concept of 'existence' is to be understood. There is therefore no uniform definition of the existential sentence and no clear delineation of this type of sentence from other sentence types. Following a presentation of the disputed issues in this context, a definition of the existential sentence is given whereby a distinction is drawn between two subtypes of existential sentence. One of these is the locative-existential sentence. Criteria for distinguishing the existential sentence from other sentence types are offered: the predicate verb with primary existential meaning, indefinite noun (this noun designates the object whose existence is in question), word order with the noun in focal position, (in Serbo-Croatian as in other Slavic languages the genitive is also to be included here), existential quantification, obligatory implicit or explicit localisation. Many of these criteria are related to each other within a hierarchical system - a word order, a focal position, existential quantifi-

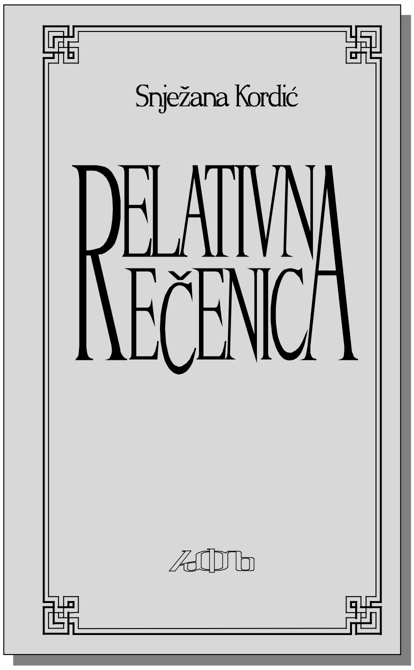
cation and genitive serve as an expression of noun indefiniteness. For this reason it is suggested that the indefiniteness of the noun in the locative-existential sentence be regarded as a fundamental criterion of determining the existential meaning of the sentence. When objects have already been defined, the determination of their existence can as a rule not be in the foreground, since this determination was the condition that they were defined. In the following, locative-existential sentences in which the verbs *imati* and *biti* are in a mutual paradigmatic relationship are described. The situation in Serbo-Croatian is compared with the situation in other South Slavic languages. Attention is directed towards those questions which are of fundamental concern for the determination of the existential sentence - the use of the verb *imati* as opposed to the use of the verb *biti*, definiteness / indefiniteness of the nominal syntagma, nominative / genitive as the case of the nominal phrase, word order in the existential sentence. Finally, information is given regarding the grammatical and lexicographic description of the existentially used verbs *imati* and *biti* in Serbo-Croatian.

8. In the last chapter the meanings and grammatical features of the full and modal verb *trebati* ‘need/should’ are described. The full verb *trebati* usually occurs with the dative and nominative or accusative and nominative, whereby it always displays person and number. The modal verb demands a different type of complement, which is either in the form of *da* plus the present tense of a verb or in the infinitive. In the combination of *da* with the infinitive the impersonal form *treba* always occurs whenever the modal verb is to express the present. If the modal verb is intended to express the perfect, then it appears either in the impersonal form *trebalo je* or in a personal form which is in concordance with the subject of the complementing verb. In association with the infinitive, the impersonal form of *trebati* is used if a statement is being expressed in a general way (such sentences have no subject). The modal verb *trebati* can also be used inferentially, whereby the speaker estimates the reality of an action as quite probable. If impersonal forms of *trebati* are used in such a manner, then it is characteristic that either the complement *da* plus present or the complement *da* plus perfect occur. When personal forms of *trebati* are used inferentially, then either the infinitive or *da* plus present occur as a complement. At the end of the chapter on *trebati* a model is suggested for describing the grammatical and lexical features of this verb.

Relativna rečenica

SNJEŽANA KORDIĆ

Zagreb: Matica hrvatska / Hrvatsko filološko društvo, 1995, 365 pp.

This comprehensive study of relative clauses in Serbo-Croatian begins with the selection and description of propertieso of such relative clauses as are most frequently realized in various languages, including Serbo-Croatian. These properties can therefore be considered to belong to typical representatives of the relative clauses. The author then analyses formal constituents of the antecedent which determine the realization of the relative clause as restrictive or non-restrictive. The non-typical relative clauses (e.g. free relatives, extraposed relatives), the differentation of inflected from uninflected relativizer (used with personal pronouns), adverbial relativizers, and the replacement of the participle by the relative clause in Serbo-Croatian are also described in this study. The corpus composed of texts from the journalistic, bookish, administrative-legal, and scientific styles has shown that several interesting on-going changes can be perceived with regard to the most typical relative pronoun in Serbo-Croatian. One of them is the extension of the animate masculine into the inanimate (and increasingly into the neuter) of the pronun as a means of morphologically disambiguating the subject and object. The other change concerns the possessive genitive of the pronoun. The study is supplied with examples, charts, an author index, a long summary in English, and an extensive bibliography.

From Reviews: "This comprehensive study of relative clauses in Serbo-Croatian is a model of scholarly thoroughness and intellectual balance. [...] The work as a whole is most highly to be recommended to anyone studying relative clauses." (*The Slavonic and East European Review*) ; "This excellent and informative monograph should form part of the personal library of all those interested in this field. The book answers questions which have always been asked but to which one never seemd to obtain a satisfactory answer. Kordićs book fills this lacuna in a commendable way." (*New Zealand Slavonic Journal*); "Snježana Kordićs Buch ist eine gründliche, exakte Arbeit, in der synchronische Beschreibung und diachronische Elemente sich sinnvoll ergänzen [...]. Das Buch ist ein wertvoller, informativer Beitrag zur konfrontativen und typologischen Erforschung der Relativsätze." (*Zeitschrift für Slawistik*)

ZUSAMMENFASSUNG

1. Das erste Kapitel des Buchs behandelt die semantischen, grammatischen und pragmatischen Eigenschaften der Personalpronomen *ja*/*ti*/*on* usw. ‘ich/du/er’. Zudem werden Besonderheiten des Personalpronomens der dritten Person und sein Verhältnis zu den Demonstrativpronomen thematisiert. Ein großer Teil des Kapitels ist den Transpositionen der grammatischen Person gewidmet, wobei zahlreiche pragmatisch bedingte Möglichkeiten zum Ausdruck der jeweiligen Person in verschiedenen Sprachen dargestellt werden. Beispiele aus der gesprochenen Sprache illustrieren, wie sich der Sprecher mittels Transpositionen in einen Prozess, an dem er in Wirklichkeit nicht teilnimmt, imaginativ einbezieht oder, wie er sich aus einem Prozess, an dem er in Wirklichkeit teilnimmt, imaginativ ausschließt. Ersteres erzeugt den Effekt von Anteilnahme und vertraulichem Erzählen, Letzteres den von teilnahmsloser Beschreibung und Objektivität. Viele Transpositionen sind als umgangsprachlich markiert. Da nicht nur diese, sondern auch jene weniger beschränkten in den neuesten serbokroatischen lexikographischen Werken kaum registriert sind, wird im Schluss eine Beschreibung der Transpositionen vorgeschlagen, die in lexikographischen Werken berücksichtigt werden könnte.

2. Eine der Transpositionen - der Höflichkeitsausdruck *Vi* ‘Sie’ -, die als einzige konventionalisiert ist (und dennoch in manchen neueren serbokroatischen Wörterbüchern nicht erwähnt wird), weist besondere grammatische Eigenschaften hinsichtlich der Kongruenz auf. Diese werden im zweiten Kapitel behandelt. Zunächst werden die semantische und die grammatische Kongruenz mit dem Höflichkeitsausdruck in verschiedenen Sprachen betrachtet, woraufhin Besonderheiten der Kongruenz mit *Vi* im Serbokroatischen beschrieben werden. Aus dieser Beschreibung gehen zwei Ergänzungen allgemeinsprachwissenschaftlicher Regeln hervor. Zum einen lassen sich die allgemeinsprachliche Prädikatshierarchie und die Hierarchie der Kongruenz-Positionen durch die Kasus-Hierarchie bei den adjektivischen Wörtern ergänzen, denn im Serbokroatischen (und Russischen) tritt im Nominativ bei adjektivischen Wörtern die grammatische, und in den anderen Kasus die semantische Kongruenz auf. Zum anderen müsste man zu der allgemeinsprachlichen Regel, wonach der Nominativ gegenüber den anderen Kasus eher der semanti-

schen Kongruenz unterliegt, eine Einschränkung hinzufügen, in dem Sinne, dass sich die genannte Regel nicht auf den Nominativ adjektivischer Wörter bezieht, die mit der Höflichkeitsform *Vi* kongruieren. Am Ende des Kapitels werden die wichtigsten Angaben zur Kongruenz mit der Höflichkeitsform *Vi* im Serbokroatischen, welche eine zukünftige grammatische oder lexikographische Beschreibung beinhalten soll, systematisiert.

3. Ein Typ der Verallgemeinerung durch das Wort *čovjek* 'man' stellt ebenfalls eine pragmatisch bedingte Transposition dar, die im dritten Kapitel analysiert wird. Die Besonderheit des hier analysierten Typs des verallgemeinernden *čovjek* besteht darin, dass immer von irgendeiner konkreten und bestimmten Person (meistens vom Sprecher) ausgegangen wird, deren Erfahrung generalisiert wird. Deswegen kann ein solches *čovjek* als quasi-nichtreferentiell angesehen werden. Beweis für die Existenz einer verdeckten und Hintergrundreferenz ist die Tatsache, dass das Personalpronomen der angemessenste Ersatz für ein solches *čovjek* ist. Das quasi-nichtreferentielle *čovjek* ist hinsichtlich des Geschlechts grundsätzlich neutral (und hinsichtlich des Alters insofern, als dass es auch von Jugendlichen benutzt wird). Doch es gibt auch Beispiele, in denen es primär mit einem Geschlecht in Verbindung gebracht wird. Dies hängt von zwei Faktoren ab: Der erste Faktor ist der Satzinhalt selbst - ob er solcher Natur ist, dass er eher für Männer bzw. eher für Frauen typisch ist. Der zweite Faktor ist das Geschlecht der Person, die Ausgangspunkt der Verallgemeinerung ist. Wenn eine Frau Ausgangspunkt ist, wird sie höchstwahrscheinlich sogar dann in *čovjek* impliziert sein, wenn der Satzinhalt weniger typisch für Frauen ist. Die Sprecherperson wird nicht impliziert, wenn ihre biologischen oder sozialen Merkmale ein absolutes Hemmnis dafür darstellen. Bestimmte - biologisch und kulturell - eindeutige weibliche Charakteristika wirken im Serbokroatischen als Einschränkung für den Gebrauch des quasi-nichtreferentiellen *čovjek*, aber - nicht nur, dass *Sprecherin* ihre Erfahrung mittels *čovjek* verallgemeinert, sie kann dabei in einigen Fällen auch manche der erwähnten Einschränkungen verletzen. Es bestehen einige Dominanten in der grammatischen Struktur von Sätzen mit dem quasi-nichtreferentiellen *čovjek*. Im Hinblick auf syntaktische Funktionen dominieren die Beispiele mit *čovjek* in Subjektfunktion (wenngleich der Gebrauch von *čovjek* nicht nur auf die Subjektfunktion begrenzt ist). Was den Ge-

brauch der Tempora betrifft, so dominieren die Sätze, in denen das Verb im Präsens steht. Zum Schluss werden in diesem Kapitel einige Angaben zum verallgemeinernden *čovjek* zusammengefasst, die in lexikographischen Beschreibungen dieses Wortes berücksichtigt werden sollten. Außerdem werden formale und semantische Unterschiede zwischen *čovjek* und *man* aufgeführt. Dabei wird festgestellt, dass zwei der vier Typen des deutschen *man* im Serbokroatischen durch *čovjek* wiedergegeben werden: das generelle und das pronominale *man*. Die übrigen zwei werden gar nicht (das anonyme *man*) oder kaum (das abstrahierende *man*) durch *čovjek* wiedergegeben.

4. Im vierten Kapitel werden die gegenständlichen Demonstrativpronomen *ovaj* 'dieser', *taj* 'der da' und *onaj* 'jener' im Serbokroatischen mit den ihnen entsprechenden Pronomen im Polnischen, Tschechischen und Russischen verglichen. Sie werden hinsichtlich ihrer deiktischen, anaphorischen und kataphorischen Funktion sowie mit Rücksicht auf ihr Antezedens, adjektivischen oder substantivischen Gebrauch und intra- bzw. transphrastisches Verweisen beschreiben. Bezüglich des deiktischen Gebrauchs kann man einen Unterschied zwischen den westslavischen Sprachen und dem Serbokroatischen feststellen. In den beiden westslavischen Sprachen handelt es sich nämlich um eine vollkommen asymmetrische Opposition, denn ein und dasselbe Pronomen wird sowohl im Proximal als auch im Medial und Distal gebraucht. Im Serbokroatischen hingegen handelt es sich um eine symmetrische Opposition: Im Proximal wird *ovaj*, im Medial *taj* und im Distal *onaj* gebraucht. Allerdings gilt dies für eine direkte Gesprächssituation, in der über physikalisch präsente Gegenstände gesprochen wird. Wenn keine derartige Gesprächssituation vorliegt, kann die objektive Räumlichkeit durch eine subjektive, gefühlsmäßige Nähe und Ferne ersetzt werden, für die eine völlig vom Sprecher abhängige emotionale Strukturierung gilt. Unter diesen Umständen kommt es z.B. vor, dass der Sprecher durch *taj* (Medial) auf einen Gegenstand verweist, den er selbst in den Händen hält, denn entweder redet er mit sich selbst und der geäußerte Satz ist als eine Fortsetzung seiner inneren Rede zu verstehen (und *taj* als anaphorisch für den Sprecher), oder er möchte sich von diesem Gegenstand distanzieren, bzw. er fühlt aus subjektiven Gründen Distanz gegenüber diesem Gegenstand und findet das Pronomen für Nähe, *ovaj*, deswegen nicht

passend. Was die anaphorische Funktion anbelangt, so ist sie im Serbokroatischen ohne Zweifel für *taj* charakteristisch. In der geschriebenen Sprache kommt es aber immer wieder vor, dass *ovaj* statt *taj* in anaphorischer Funktion gebraucht wird. In der gesprochenen Sprache hingegen tritt in anaphorischer Funktion konsequent nur *taj* auf. Die neutrale Form *to* (russ. *это*) weist in allen vier Sprachen einen sehr ausgeweiteten Gebrauch auf und ist die am häufigsten vorkommende Form der Demonstrativpronomen. Manche der Gebrauchsarten von *to* sind derartig, dass *to* dabei nicht mehr als Pronomen beschrieben werden kann, sondern als Partikel. Was das Konkurrenzverhältnis zwischen Demonstrativ- und Personalpronomen angeht, kann man feststellen, dass die logische Betonung den Gebrauch des Demonstrativpronomens statt des Personalpronomens (je nach Sprache mehr oder weniger) fördert. Das Demonstrativpronomen wird statt des Personalpronomens anaphorisch gebraucht, wenn ein Subjektwechsel ausgedrückt werden soll. Bezüglich der kataphorischen Funktion fällt auf, dass sowohl im Serbokroatischen als auch im Polnischen und Tschechischen als Ankündigung vor einem Doppelpunkt das Demonstrativpronomen auftritt, das Nähe kennzeichnet. Dadurch unterscheidet sich dieses kataphorische Wort im Serbokroatischen und Tschechischen von jenem kataphorischen Wort, das einen abhängigen Satz einleitet und in diesen Sprachen in Form des nicht-markierten oder des Entferntheit kennzeichnenden Demonstrativpronomens vorkommt. Auch im Russischen erscheint das kataphorische Wort, das einen abhängigen Satz einleitet, in Form des Entferntheit kennzeichnenden Demonstrativpronomens. Nur im Polnischen kennzeichnet ein und dasselbe Demonstrativpronomen Nähe, ist nicht-markiert und tritt sowohl vor einem Doppelpunkt als auch vor einem abhängigen Satz auf. Vor einem restriktiven Relativsatz wird im Serbokroatischen am häufigsten *onaj* (besonders seine neutrale Form *ono* in Verbindung *ono što*) gebraucht. *Taj* tritt vor einem Aussagesatz oder einem anderen Typ abhängiger Sätze auf. Im Schluss dieses Kapitels werden die Gebrauchsarten systematisiert, die in einer zukünftigen grammatischen und lexikographischen Beschreibung der gegenständlichen Demonstrativpronomen im Serbokroatischen berücksichtigt werden sollten.

5. Das fünfte Kapitel ist den demonstrativen Wörtern *evo/eto/eno* ‘sieh da / hier’ gewidmet. Es werden ihre vielseitigen syntaktischen und semantischen Eigenschaften, die ihre Zuordnung zu einer bestimmten Wortart verhindern, beschrieben. Ausgehend von mehreren Korpora, werden die deiktische, anaphorische und kataphorische Funktion sowie die Vorkommenshäufigkeit von *evo/eto/eno* dargestellt. Dabei wird bemerkt, dass die Vorkommenshäufigkeit von *evo* und *eto* in Abhängigkeit vom funktionalen Stil variiert: Während *evo* in der gesprochenen Sprache fünfmal so häufig gebraucht wird wie *eto*, wird *eto* im Zeitungsstil und in Prosa-Werken doppelt so häufig gebraucht wie *evo*. Einen solchen Unterschied zwischen der geschriebenen und der gesprochenen Sprache könnte man durch den verringerten deiktischen Gebrauch von *evo* in der geschriebenen Sprache erklären. Situationen, in denen dem Gesprächspartner irgendein Gegenstand gereicht wird, oder in denen der Gesprächspartner dazu aufgefordert wird, sich etwas soeben Erschienenes anzuschauen, (derartige Situationen sind für den Gebrauch des Wortes *evo* charakteristisch) sind im geschriebenen Text seltener als in der alltäglichen Kommunikation von Angesicht zu Angesicht. Der wesentliche Unterschied in der Vorkommenshäufigkeit von *evo/eto* einerseits und *eno* andererseits (*eno* tritt viel seltener auf als *evo/eto*) wird durch Unterschiede in der Bedeutung dieser Wörter begründet. Die gleichen Unterschiede in der Bedeutung und das gleiche Frequenzverhältnis sind auch im 18. Jh. zu finden. Dies spricht gegen die in der Fachliteratur anzutreffende Behauptung, dass *eno* aus dem dreigliedrigen System der demonstrativen Wörter verschwinde. Vielmehr scheint *eno* in seinem (im Vergleich mit *evo/eto* relativ kleinen) Gebrauchsfeld stabil zu sein. Was die Kasus in Verbindung mit *evo/eto/eno* anbelangt, kann man einige Variationen feststellen, die keine merkliche semantische Veränderung verursachen. Diese Variationen sind an den deiktischen Gebrauch von *evo/eto/eno* gebunden. Bei zwei Variationen handelt es sich um eine Hinzufügung von *ga* (Genitiv des Personalpronomens der 3. Person), und zwar an den Stellen, wo man eigentlich nicht mehr von seinem normalen Gebrauch als anaphorischer Form für ein Maskulinum oder Neutrum sprechen kann. Am Ende des Kapitels wird ein Modell zur Beschreibung der häufigsten Gebrauchsarten von *evo/eto/eno* in zukünftigen grammatischen und lexikographischen Werken vorgestellt.

6. Dieses Kapitel behandelt die syntaktischen und semantischen Besonderheiten der zusammengesetzten Konjunktionen *tim više što, tim prije što, utoliko više što, utoliko prije što, to više što* im Serbokroatischen, die Äquivalente zu den Konjunktionen *um so mehr als, um so weniger als* im Deutschen darstellen. Die angeführten Konjunktionen leiten einen besonderen Typ abhängiger Kausalsätze ein. Zunächst wird die Zusammensetzung dieser Konjunktionen im Serbokroatischen, Russischen, Tschechischen, Polnischen und Deutschen verglichen. Dabei wird die Dreigliedrigkeit der Konjunktion als ein gemeinsames Merkmal festgestellt: Das erste Glied der Konjunktion ist phorisch (in mehreren slavischen Sprachen ist dies der Instrumental des Demonstrativpronomens; im Deutschen ist dies *um so*); das zweite Glied ist ein Komparativ; das dritte Glied ist eine Konjunktion. Hinsichtlich des zweiten Glieds besteht ein Unterschied zwischen den slavischen Sprachen und dem Deutschen. Während das Deutsche über zwei komplementäre Komparative (*mehr/weniger*) in der Zusammensetzung der Konjunktion verfügt, besteht in den slavischen Sprachen keine derartige Komplementarität: Die positive Version des Komparativs wird auch dort gebraucht, wo im Deutschen die negative gebraucht werden muss. Eine Erklärung dafür ist, dass sich die durch den Komparativ ausgedrückte Gradation im Deutschen auf einen Teil des übergeordneten Satzes bezieht, während sie sich in den slavischen Sprachen auf den Inhalt des ganzen übergeordneten Satzes (im Sinne der Verstärkung) bezieht. So kann der Inhalt des übergeordneten Satzes als Ganzheit mittels ein und desselben Komparativs verstärkt werden, ohne Rücksicht darauf, ob der übergeordnete Satz affirmativ oder verneint ist (der Unterschied zwischen affirmativ und verneint bedingt im Deutschen den komplementären Gebrauch von *mehr* und *weniger*). Als weiteres Merkmal dieser Konjunktion wird die Mobilität ihrer Glieder in den slavischen Sprachen und dem Deutschen thematisiert. Der Unterschied zwischen Sätzen mit getrennten und jenen mit nicht getrennten Konjunktionsgliedern wird als Unterschied zwischen restriktiven und nicht-restriktiven Sätzen beschrieben. Es wird vorgeschlagen, nur die Version mit nicht getrennten Gliedern als echte Konjunktion anzusehen. Im Anschluss daran wird eine scheinbar größere Variabilität innerhalb der Konjunktionszusammensetzung im Serbokroatischen im Vergleich mit dem Deutschen, Russischen, Polnischen und Tschechischen thematisiert. Im Schluss werden Angaben zu der

Version der serbokroatischen Konjunktion aufgeführt, die in Wörterbücher und Grammatiken eingehen sollte.

7. Die serbokroatischen Verben *imati* und *biti*, die Äquivalente zu *habere* und *esse* darstellen, weisen einen vielseitigen Gebrauch auf. Bei einer Gebrauchsart treten sie in ein komplementäres Verhältnis zueinander. Diese Gebrauchsart wird im siebten Kapitel am Beispiel von Lokal-Existenzsätzen beschrieben. Zuerst wird die Problematik von Lokal-Existenzsätzen geschildert. Da es in sprachwissenschaftlichen Arbeiten Unterschiede hinsichtlich der Definition von Existenz gibt, besteht auch keine einheitliche Definition des Existenzsatzes und keine klare Abgrenzung dieser Satzart von anderen Satzarten. Nachdem umstrittene Fragen in diesem Zusammenhang dargestellt worden sind, wird eine Definition des Existenzsatzes gegeben, wobei zwischen zwei Subtypen des Existenzsatzes unterschieden wird. Einer von ihnen ist der Lokal-Existenzsatz. Es werden Kriterien zur Unterscheidung des Existenzsatzes von anderen Satzarten angeboten: Prädikatsverb mit primärer Existenzsemantik, unbestimmtes Substantiv (mit diesem Substantiv wird das bezeichnet, um dessen Existenz es geht), Wortfolge mit Substantiv in rhematischer Position, (hinzu kommt im Serbokroatischen und anderen slavischen Sprachen noch der Genitiv), existentielle Quantifikation, obligatorische implizite oder explizite Lokalisation. Manche der Kriterien stehen in einem hierarchischen Verhältnis zueinander: So dienen sowohl Wortfolge als auch rhematische Position, Existenzquantifikation und Genitiv zum Ausdruck der Unbestimmtheit eines Substantivs. Aus diesem Grund wird vorgeschlagen, die Unbestimmtheit des Substantivs im Lokal-Existenzsatz als ein grundlegendes Kriterium zur Feststellung der existentialen Bedeutung des Satzes anzusehen. Bei bereits bestimmten Gegenständen kann die Feststellung ihrer Existenz in der Regel nicht im Vordergrund stehen, denn diese Feststellung ist Voraussetzung dafür gewesen, dass sie bestimmt wurden. Im Weiteren werden am Beispiel des Serbokroatischen diejenigen Lokal-Existenzsätze beschrieben, in denen sich die Verben *imati* und *biti* in paradigmatischem Verhältnis befinden. Die Situation in der serbokroatischen Sprache wird mit der Situation in anderen südslavischen Sprachen verglichen. Die Aufmerksamkeit wird dabei auf diejenigen Fragen gerichtet, deren Thematik auch grundlegend für die Bestimmung des Existenzsatzes ist: Gebrauch

des Verbs *imati* gegenüber dem Gebrauch des Verbs *biti*, Bestimmtheit/ Unbestimmtheit des Nominalsyntagmas, Nominativ/Genitiv als Kasus des Nominalsyntagmas, Wortfolge im Existenzsatz. Am Ende werden Angaben zur grammatischen und lexikographischen Beschreibung der existential gebrauchten Verben *imati* und *biti* im Serbokroatischen aufgeführt.

8. Im letzten Kapitel werden die Bedeutungen und grammatischen Eigenschaften des Voll- und Modalverbs *trebati* 'brauchen/sollen' beschrieben. Das Vollverb *trebati* tritt in der Regel mit Dativ und Nominativ oder Akkusativ und Nominativ auf, wobei es immer Person und Numerus anzeigt. Das Modalverb fordert eine andersartige Ergänzung, die entweder als *da* plus Präsens eines Verbs oder in Form des Infinitivs erscheint. In Verbindung mit *da* plus Präsens tritt immer die unpersönliche Form *treba* auf, wenn das Modalverb das Präsens ausdrücken soll. Soll das Modalverb das Perfekt ausdrücken, dann erscheint es entweder in der unpersönlichen Form *trebalo je* oder in einer personalen Form, die mit dem Subjekt des ergänzenden Verbs kongruent ist. In Verbindung mit dem Infinitiv wird die unpersönliche Form von *trebati* gebraucht, wenn eine Behauptung allgemein geäußert wird, d.h. wenn sie nicht an eine bestimmte Person gebunden ist (derartige Sätze haben kein Subjekt). Wenn sich die Behauptung aber auf eine bestimmte Person bezieht (der Satz hat ein Subjekt), dann wird die persönliche Form von *trebati* gebraucht. Das Modalverb *trebati* kann auch inferentiell gebraucht werden, wobei der Sprecher die Realität eines Vorgangs als ziemlich wahrscheinlich einschätzt. Wenn bei solch einem Gebrauch unpersönliche Formen von *trebati* verwendet werden, dann ist dafür charakteristisch, dass außer der Ergänzung *da* plus Präsens auch die Ergänzung *da* plus Perfekt erscheint. Wenn persönliche Formen von *trebati* inferentiell gebraucht werden, tritt entweder der Infinitiv oder *da* plus Präsens als Ergänzung auf. Am Ende des Kapitels zu *trebati* wird ein Modell zur grammatischen und lexikographischen Beschreibung dieses Verbs vorschlagen.
Die deutsche Übersetzung des Buchs ist erschienen unter dem Titel *Wörter im Grenzbereich von Lexikon und Grammatik im Serbokroatischen* beim Verlag Lincom Europa in München 2001 (Lincom Studies in Slavic Linguistics 18).

REGISTAR IMENA

REGISTAR POJMOVA

BILJEŠKA O AUTORU

Snježana Kordić rođena je 1964. godine u Osijeku, gdje je završila osnovnu školu, gimnaziju i studij kroatistike 1988. Radila je prvo na srednjoj školi, a 1990. je primljena na Pedagoški fakultet u Osijeku za istraživača za lingvistiku (kroatistiku). Već 1991. prešla je na Zagrebačko sveučilište, gdje je primljena za sveučilišnog asistenta na Katedri za suvremeni hrvatski jezik Filozofskog fakulteta. Kolegij Suvremeni hrvatski jezik predavala je i na Odsjeku za novinarstvo Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu. Odmah nakon što je završila postdiplomski studij lingvistike na Filozofskom fakultetu u Zagrebu i magistrirala 1992. te obranila disertaciju 1993. ponuđeno joj je da pređe u Njemačku na Odsjek za slavistiku Filološkog fakulteta Sveučilišta u Bochumu. U Bochumu je kao predavač za područje kroatistike i kao znanstveni suradnik Njemačkog udruženja istraživača radila do 1998. Tada prelazi na Slavističko-baltički odsjek Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Münsteru, gdje je habilitirala i gdje i sada predaje slavensku lingvistiku s težištem na južnoslavenskim jezicima, posebno kroatistici.

Njena prva knjiga, *Relativna rečenica* (Zagreb 1995), doživjela je veći inozemni uspjeh od bilo koje druge lingvističke knjige ikad objavljene u Hrvatskoj. O tome svjedoče recenzije u brojnim lingvističkim časopisima kako slavenskih zemalja tako i zapadnoevropskih (npr. u Velikoj Britaniji, Njemačkoj), a i na drugim kontinentima (u Sjedinjenim Američkim Državama, Australiji, Novom Zelandu). Takav odjek širom svijeta naveo je njemačkog izdavača Lincom Europa da tu knjigu objavi 1999. u njemačkom prijevodu. Isti izdavač upravo je objavio i prijevod knjige *Riječi na granici punoznačnosti*. U vremenu između objavljivanja tih monografija Snježana Kordić je objavila kod inozemnih izdavača knjige gramatičkog i udžbeničkog tipa. Znanstvene članake, koje je u svojim počecima pretežno objavljivala u Hrvatskoj, u novije vrijeme najčešće objavljuje u inozemnim časopisima i zbornicima. U njima svoje zanimanje i dalje usmjerava na istraživanje gramatičke strukture, prvenstveno sintakse suvremenog standardnog jezika. Dosad je objavila 40 znanstvenih članaka, preko 40 kritika i 50 ostalih stručnih tekstova i polemika.*

* Popis svih znanstvenih članaka i kritika može se vidjeti u *MLA International Bibliography*, u *Linguistic Bibliography* i pod http://www.uni-muenster.de/SlavBaltSeminar/kordic.htm. Opširnija biografija može se naći u *Who's Who in the World*, u *Dictionnaire Biographique Europeen* i u *Dictionary of International Biography*.

Nakladnik
HRVATSKA SVEUČILIŠNA NAKLADA
Ulica grada Vukovara 68, Zagreb

Za nakladnika
Anita Šikić

Tisak
»Sveučilišna tiskara« d.o.o. – Zagreb